

**SON DÖNEM OSMANLI VE ERKEN
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'DE
KENTLEŞME POLİTİKALARI**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ**

Muhammed Kasım KAVAK

**Danışman
Doç. Dr. Kemal YAMAN**

**SON DÖNEM OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ
TÜRKİYE'DE KENTLEŞME POLİTİKALARI**

Muhammed Kasım KAVAK

Doç. Dr. Kemal YAMAN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİSİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	16
1.1. Kent ve Kentleşme Kavramları	16
1.2. Kentleşmenin Tarihsel Gelişimi.....	18
1.2.1. Sanayi Devriminden Önce Kentleşme	18
1.2.2. Sanayi Devrimi Sonrası Kentleşme.....	25
1.2.2.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentleşme.....	28
1.2.2.2. Sanayi Devrimi Sonrası Ortaya Çıkan Kent Planlama Yaklaşımları	30
1.3. Kentleşmenin Nedenleri.....	35
1.3.1. Siyasal Nedenler.....	35
1.3.2. Sosyo-Psikolojik Nedenler	37
1.3.3. Ekonomik Nedenler	37

1.3.4. Teknolojik Nedenler	39
2. SON DÖNEM OSMANLI'DA KENTLEŞME HAREKETLERİ.....	40
2.1. 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı'da Kentsel Yönetim ve Kent Yapısı.....	41
2.1.1. Kent Yönetimi.....	41
2.1.1.1 Kadılık Kurumu.....	41
2.1.1.2. Mülki Görevlerde Kadıya Yardımcı Olan Birimler.....	43
2.1.2. Kent Yapısı.....	44
2.1.2.1. Yerleşme Modülleri	48
2.1.2.2. Altyapı Tesisleri ve Yapı Örgütü.....	49
2.1.2.3. Kentsel Hizmetler ve Vakıf Sistemi.....	50
2.2. 19. Yüzyılda Osmanlı'da Kentleşmeyi Etkileyen Unsurlar.....	52
2.3. Tanzimat Dönemi Öncesi Kentleşme Çalışmaları	56
2.3.1. İhtisap Nezareti'nin Kurulması	56
2.3.2. Moltke Planı.....	57
2.3.3. Ebniye-i Hassa Müdürlüğü.....	58
2.3.4. Vakıflar Evkaf-ı Hümayun Nezareti	60
2.4. Tanzimat Döneminde Yapılan Kentleşme Çalışmaları	62
2.4.1. Belediye Teşkilatına Dair İlk Çalışmalar ve İstanbul Şehremaneti	63
2.4.2. İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun Kurulması	64
2.4.3. 1864 Vilayet Nizamnamesi.....	66
2.4.4. İslahat-ı Turuk Komisyonu ve Mevzi Planlar	67
2.4.5. Dersaadet İdare-i Belediye.....	69
2.4.6. İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi.....	70
2.4.7. Vilayet ve Belediye Kanunu.....	71
2.4.8. İmar Kanunu	72
2.5. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yapılan Kentleşme Çalışmaları.....	73
2.5.1. Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat	73
2.5.2. Sosyolojinin Kurumsallaşması	74
3. CUMHURİYET'İN İLANI VE ERKEN DÖNEMDE KENTLEŞME.....	76
3.1. 1923-1939 Yılları Arasında Türkiye'de Kentleşmeye Etki Eden Dinamikler	76
3.1.1. Toplumsal Yapı.....	77
3.1.2. Ekonomi Politikası.....	79
3.1.3. Göç ve Nüfus	82
3.2. Erken Dönemde Gerçekleştirilen Yasal Düzenlemeler	85

3.2.1. CHP Programları	85
3.2.2. 1921 Anayasası'nda Kentleşme	86
3.2.3. Köy Kanunu (1924)	87
3.2.4. Belediye Kanunu (1930)	88
3.2.5. Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930)	90
3.2.6. Belediyeler Bankası'nın Kurulması (1933)	90
3.2.7. Belediye Yapı ve Yollar Kanunu (1933)	91
3.2.8. Belediyeler İstimlak Kanunu (1934)	92
3.2.9. Belediyeler İmar ve Fen Heyetleri'nin Kurulması (1935)	93
3.3. İmar Çalışmaları	95
3.3.1. Ankara'nın Başkent İlan Edilmesi.....	95
3.3.1.1. Konut Sorunları	98
3.3.1.2. 1924-1925 Carl Lörcher Planı	100
3.3.1.3. 1932 Herman Jansen Planı.....	102
3.3.2. İstanbul'un Yeniden İnşası.....	104
3.3.3. İzmir'in İlk İmar Planı	109
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	120
TABLolar LİSTESİ	128
ŞEKİLLER LİSTESİ	129
ÖZGEÇMİŞ	130

TEZ ONAY SAYFASI

Muhammed Kasım KAVAK tarafından hazırlanan “SON DÖNEM OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYEDE KENTLEŞME POLİTİKALARI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Kemal YAMAN

.....

Tez Danışmanı, Kentleşme ve Çevre Sorunları Ana Bilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 10.05.2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Metin ÖZKARAL (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Kemal YAMAN (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Yasin TAŞPINAR (SÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Muhammed Kasım KAVAK

İmza :

ÖNSÖZ

Kent ve kentleşme kavramları insanlar, toplumlar ve devletler açısından büyük önem arz etmektedir. Kentleşmenin doğru şekilde okunabilmesi ve çalışabilmesi için tarihsel tecrübelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan modern kentleşme mirasının kent mekanını üreten süreçlerden ve kent planlaması etkinliklerinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bu noktada gerek 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde 20. Yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen kentleşmeye dair çalışmalar önem kazanmaktadır.

Bu araştırmada 19. Yüzyıldan erken cumhuriyet dönemine kadar geçen dönemdeki kent yönetimi, kent algısı ve kentleşmeyi etkileyen çalışmalar ele alınmıştır. Çalışmanın, Osmanlı'nın son dönemi ile Erken Cumhuriyet döneminde kentleşmeyi etkileyen imar, mevzuat ve yerel yönetim çalışmaları arasındaki bağın ortaya konulmasında literatüre katkı sunacağını düşünmekteyim.

Tez çalışmamı gerçekleştirdiğim süre zarfında benden desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Kemal YAMAN başta olmak üzere tez jüri üyelerim Doç. Dr. Yasin TAŞPINAR ve Doç. Dr. Metin ÖZKARAL hocalarıma teşekkür ediyorum.

ÖZ

Bu çalışmada 19. Yüzyıl Osmanlı ve 20. Yüzyıl erken cumhuriyet döneminde kentleşmeye dair yapılan çalışmalar ele alınmıştır. 1839-1939 yılları arasında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, imar planları, kent yönetimine dair düzenlemeler ve altyapı çalışmaları incelenmiştir. Konuların daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel süreç başlıklara ayrılmıştır. Bu bağlamda kavramsal çerçeve ortaya konulmuş; Osmanlı Dönemi Tanzimat Fermanı'ndan önceki ve sonraki dönem olmak üzere ikiye ayrılmış; Erken Cumhuriyet Dönemi 1923-1939 yılları olarak ele alınmıştır.

Çalışmada 19. Yüzyılda gerçekleştirilen kentleşme çalışmalarının Cumhuriyet dönemine etkisi incelenmiştir. Bunun için yasal düzenlemelerin yürürlük tarihleri, imar planlarının hayata geçirilme oranları ve kent yönetimine dair yaklaşımların etkisi üzerinden bir okuma gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra II. Mahmud döneminde yapılan reformların kentleşmeye etkisi araştırılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen imar ve mevzuat çalışmaları kronolojik bir şekilde incelenmiştir. Osmanlı Dönemi ve sonrasında erken Cumhuriyet dönemi kentleşme çalışmalarını ortaya koyan bir araştırma olan bu çalışma İstanbul, Ankara ve İzmir kentlerindeki kentleşme süreçlerini konu almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme; Belediye; Osmanlı'da Kent

ABSTRACT

In this study, the regulations on urbanization in the 19th century Ottoman and 20th century early republican periods are discussed. Legal regulations, zoning plans, regulations on city management and infrastructure works carried out between 1839-1939 were examined. In order to better understand the subjects, the historical process is divided into titles. In this context, the conceptual framework has been put forward; The Ottoman Period was divided into two as the period before and after the Tanzimat Edict; The Early Republican Period was considered as the years 1923-1939.

In the study, the effect of the urbanization works carried out in the 19th century on the Republican period was examined. For this, a reading was made on the effective dates of legal regulations, the rate of implementation of zoning plans and the impact of approaches to city management. Besides, II. The effect of the reforms made during the Mahmud period on urbanization was investigated. The zoning and legislation studies carried out in the Early Republic period were examined in a chronological manner. This study, which is a research that reveals the urbanization studies in the Ottoman Period and later, in the early Republican period, focused on the urbanization processes in the cities of Istanbul, Ankara and Izmir.

Key Words: Urbanization; Municipality; City in the Ottoman Empire

ARŞİV KAYIT BİLGİSİ

Tezin Adı	Son Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Kentleşme Politikaları
Tezin Yazarı	Muhammed Kasım KAVAK
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Kemal YAMAN
Tezin Derecesi	MPA (Kamu Yönetimi)
Tezin Tarihi	10.05.2022
Tezin Alanı	Kamu Yönetimi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	120
Anahtar Kelimeler	Kentleşme; Belediye; Osmanlı’da Kent

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Urbanization Policies İn Turkey İn The Late Ottoman And Early Republican Periods
Author of the Thesis	Muhammed Kasım KAVAK
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Kemal YAMAN
Status of the Thesis	MPA
Date of the Thesis	10.05.2022
Field of the Thesis	Public Administration
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	120
Keywords	Urbanization; Municipality; City in the Ottoman Empire

GİRİŞ

İnsanlığın gelişimi, içerisinde bulunduğu toplumun, ailenin, kültürün ve eğitimin etkisi ile gerçekleşmektedir. Toplumunu var eden her birey için gelişimin bu dinamikler üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Kentleri oluşturan toplumların da yapıları, parçadan bütüne, bu dinamikler ışığında şekillenmektedir. Bu şekilde ele alındığında kentlerin de coğrafyadan, kültürden, nüfustan ve tarihten etkilendiğini söylemek mümkündür. Wirth'e göre kent '*sosyal açıdan birbirlerinden farklı özellikler ihtiva eden bireylerin bir araya gelerek yoğun nüfusa sahip, sürdürülebilir bir mekâna yerleşmesi*' şeklinde tanımlanmıştır. Wirth, bir topluluğun yerleştiği alanın kent olabilmesi için nüfusun tek başına yeterli olmadığını belirtmektedir. Buna göre nüfus birikiminin yanı sıra iş bölümü, sanayileşme, ikincil ilişkiler ve uzmanlaşma gibi dinamiklerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kent ve kentleşme kavramları insanlar, toplumlar ve devletler açısından büyük önem arz etmektedir. Kentleşmenin doğru şekilde okunabilmesi ve çalışabilmesi için tarihsel tecrübelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan modern kentleşme mirasının kent mekanını üreten süreçlerden ve kent planlaması etkinliklerinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bu noktada gerek 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde 20. Yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen kentleşmeye dair çalışmalar önem kazanmaktadır. O nedenle bu çalışmada 19. Yüzyıldan erken cumhuriyet dönemine kadar geçen dönemdeki kent yönetimi, kent algısı ve kentleşme çalışmaları ele alınmıştır.

Birinci bölümde kent ve kentleşme kavramları, tarihsel gelişim ve kentleşmenin nedenleri ele alınmıştır. 1839-1939 yılları arasında hayata geçirilen politikaların nedenlerinin ve sonuçlarının anlaşılabilmesi için öncelikle kent kavramının ne ifade ettiği, kentleşmenin nedenlerinin neler olduğu ve tarihsel süreçte dünyada kentleşmenin nasıl bir dönüşüm geçirdiği sorularının incelenmesi gerekmektedir. Nitekim sanayi devrimi öncesi ve sonrası dünyada kent algısında önemli değişikliklerin yaşandığı bilinmektedir. Bu nedenle kent yönetimi ve kentleşme politikaları noktalarında da önemli değişimlerden söz etmek mümkündür. Yanı sıra Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen imar çalışmalarının kuramsal temellerinin anlaşılabilmesi için de Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan kent planlama

yaklaşımlarının incelenmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımlarda birinci bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen çalışmalar beş alt başlıkta incelenmiştir. Bunlar 19. Yüzyıla kadar Osmanlı'da kentsel yönetim, 19. Yüzyılda kentleşmeyi etkileyen unsurlar, Tanzimat dönemi öncesi çalışmaları, Tanzimat döneminde yapılan çalışmalar ve II. Meşrutiyet Dönemidir. 19. Yüzyıl kentleşme çalışmalarının doğru okunabilmesi için tarihsel bağlamın ayrıntılı bir şekilde kurulması gerekmektedir. O nedenle kadı, vakıf ve lonca gibi kurumların yanı sıra mevzuat çalışmaları, yerleşme modülleri, altyapı çalışmaları, imar planları ve toplumdaki kent algısı ayrı ayrı incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Cumhuriyet'in ilanından 1939 yılına kadar geçen süre içerisinde yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Bu dönem üç başlıkta verilmiştir. Bunları kentleşmeye etki eden dinamikler, yasal düzenlemeler ve imar çalışmaları olarak özetlemek mümkündür. Nitekim bu dönem içerisinde planlı bir politikanın uygulanmamış olması nedeniyle kentleşmenin mevzuat ve imar üzerinden okunması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle toplumsal, ekonomik ve iktisadi yapı ele alınmıştır. Ardından 1921 anayasasından başlanarak yaklaşık 15 yıllık süreçte yapılan mevzuat çalışmaları ayrı ayrı ele alınmıştır. Son olarak Cumhuriyetin ilanından sonra ilk imar çalışmalarının yapıldığı Ankara ve İzmir ile nüfus bakımından en yoğun kent olan İstanbul'da gerçekleştirilen kentleşme çalışmaları ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada, 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde ve erken Cumhuriyet dönemi olarak nitelendirilen 1923-1939 yılları arasında yapılan kentleşme çalışmaları ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı 1839-1939 yılları arasında Türkiye'de gerçekleştirilen kentleşme çalışmalarının birbirleri ile ilişkisinin ele alınmasıdır. Alt amaçlar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

- Tanzimat döneminde yapılan kentleşme çalışmalarının incelenmesi,
- II. Mahmud döneminde yapılan reform çalışmalarının incelenmesi,
- II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede kentleşmeye dair yapılan çalışmaların incelenmesi,
- Cumhuriyetin ilanından 1939 yılına kadar geçen sürede gerçekleştirilen kentleşme çalışmalarının incelenmesi,
- 1839-1939 yılları arasında yapılan mevzuat, imar, altyapı ve diğer çalışmaların birbirleri ile (varsa) ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmayla alakalı literatür taramasının ardından Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen kentleşme çalışmalarının ayrı ayrı ele alındığı görülmüştür. Ancak iki dönemi aynı araştırma içerisinde ele alan çalışma sayısının sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Bu iki dönemin birbiri ile ilişkisinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kentleşmenin temellerinin doğru anlaşılması için bu çalışma önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma yöntemi olarak karma bir yöntem seçilmiştir. Öncelikle Türkiye'de kentleşme konusu üzerine yapılmış çalışmaların derlenip yorumlanmasına çalışılmış ve bir adaptasyon denemesi, yani iki ayrı dönemde gerçekleştirilen çalışmaların birbirleri ile ilişkilendirilmesine çalışılmıştır. Böylece çalışmanın yöntemi, Türkiye'de kentleşme

üzerine mevcut literatürün ve arşiv kayıtlarının tarihsel perspektiften yeniden okunmasına dayanmaktadır.

Çalışmada kullanılan veri toplama araçları doküman/kayıt incelemesi, arşiv ve literatür taramasıdır. Bunun yanı sıra aşağıda yer verilen mecralar üzerinden online araştırma yapılarak nitel veri toplanmıştır;

- Düstur (I.-II.-III. Tertip)
- İstanbul Şehremaneti Mecmuası
- Ankara Şehremaneti Mecmuası
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- tez.yok.gov.tr/
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Vakit Gazetesi
- Cumhuriyet Gazetesi
- Resmi Gazete
- Takvim-i Efkar Gazetesi

Erken cumhuriyet döneminin resmi kayıtlarının yer aldığı düstur arşivi ile belediyelerin faaliyetlerini duyurdukları mecmuaların incelenmesi, kentleşme politikalarının saptanarak yorumlanabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Yanı sıra Ankara, İzmir ve İstanbul'da yer alan, 1924-1938 yılları arasında yapılmış imar çalışmaları için de yabancı literatür incelenmiştir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu tez çalışmasında 1839-1939 yılları arasında Türkiye'de gerçekleştirilen kentleşme çalışmaları ele alınmaktadır. Bu bağlamda araştırma problemi "*II. Mahmud döneminden 1939 yılına kadar geçen sürede yapılan ve kentleşmeyi etkileyen yasal düzenlemelerle imar çalışmalarının birbirleri ile ilişkisinin belirlenmesi*" olarak öngörülmüştür. Hipotezler ise aşağıdaki şekildedir;

H1: 1829-1939 yılları arasında Türkiye’de kentleşmeyi etkileyen imar çalışmaları ile yasal düzenlemeler yapılmıştır.

H1a: 19. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nde Kentleşmeye Etki Eden İmar, Mevzuat ve Yerel Yönetim Çalışmaları Yapılmıştır.

H1b: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kentleşmeyi hızlandıracak imar, altyapı, mevzuat ve yerel yönetim çalışmaları yapılmıştır.

H1c: 19. Yüzyılda gerçekleştirilen mevzuat çalışmalarının erken cumhuriyet dönemindeki çalışmalar üzerinde etkisi olmuştur.

H1d: 19. Yüzyılda gerçekleştirilen imar çalışmalarının erken cumhuriyet dönemindeki çalışmalar üzerinde etkisi olmuştur.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu tez çalışması için sınırlılık ve güçlükler aşağıdaki şekilde öngörülmüştür.

- Araştırma, 19. Yüzyıl ve Erken Cumhuriyet dönemi arşiv kayıtları ve mevcut literatür ile sınırlıdır.
- Araştırma verilerinin toplanmasında temel güçlükler; Osmanlı döneminden kalan zabıt ve diğer arşiv belgelerinin Osmanlıca olması, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleştirilen faaliyetlere yönelik yapılan akademik çalışmaların sınırlı olması, imar planlarına dair kayıtların sınırlı kalması olarak belirlenmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kent ve Kentleşme Kavramları

Tarih boyunca birçok düşünür ‘kent’ kavramı üzerine kuramlar üretmiş; tanımlamalar ortaya koymuştur. Günümüzde ‘şehir/kent’ ayrımı üzerinden gerçekleştirilen akademik tartışmalardan sanayi devrimi sonrasında değişen kent algılarına; Roma dönemindeki ‘polis’ olgusundan siyaset biliminin bir disiplin olarak kabul edilmesine kadar birçok dinamik kent ve kentleşme kavramlarının dönüşümüne katkı sağlamıştır. Kentleşme kavramının tanımlanmasında -gerek sanayi devrimi itibarıyla kazandığı yeni anlam; gerek sosyoloji, ekonomi, siyaset ve psikoloji gibi birçok disiplini ilgilendirmesi nedeniyle- farklı argümanlardan yararlanılmaktadır. Bu nedenle günümüzde tek bir kentleşme tanımından söz etmek mümkün değildir. Kavramın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için farklı tanımlamaların incelenmesi gerekmektedir.

İnsanın gelişimi, içerisinde bulunduğu toplumun, ailenin, kültürün ve eğitimin etkisi ile gerçekleşmektedir. Toplumun var eden her birey için gelişimin bu dinamikler üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Kentleri oluşturan toplumların da yapıları, parçadan bütüne, bu dinamikler ışığında şekillenmektedir. Bu şekilde ele alındığında kentlerin de coğrafyadan, kültürden, nüfustan ve tarihten etkilendiğini söylemek mümkündür. Wirth’e göre kent ‘*sosyal açıdan birbirlerinden farklı özellikler ihtiva eden bireylerin bir araya gelerek yoğun nüfusa sahip, sürdürülebilir bir mekâna yerleşmesi*’ ile ortaya çıkmaktadır. Wirth, bir topluluğun yerleştiği alanın kent olabilmesi için nüfusun tek başına yeterli olmadığını belirtmektedir. Buna göre nüfus birikiminin yanı sıra iş bölümü, sanayileşme, ikincil ilişkiler ve uzmanlaşma gibi dinamiklerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Yıldırım, 2014, s. 321).

Max Weber kenti tanımlarken üretim ve pazar yeri ifadelerinden faydalanmaktadır. Ona göre kent uzmanlaşmanın, iş bölümünün ve ikincil ilişkilerin geliştiği bir üretim ve pazaryeridir. İktisatçılara göre ise kent, ekonomik açıdan çekim etkisine sahip olan alandır.

Kılıçbay (1993:29) a göre kent “*kendi kendini yönetebilen bir topluluk tarafından işgal edilmiş ve iskân edilmiş, bu iskana bağlı şekilde örgütlenmiş mekan*”dır.

Kılıçbay, kenti tanımlarken örgütlenme ile kent arasında bir bağlantı kurmuştur. Buradan hareketle kent ile diğer yerleşim yerleri arasındaki temel fark kentin, örgütlenme sayesinde kendisine yetebilmesidir (Bayram, 2017, sf. 229). Aktüre ise kenti tanımlarken “tarım dışı üretimin yoğun olduğu; üretim ve dağıtımın denetlendiği yerleşim türü” ifadelerini kullanmıştır (Aktüre, 1985, s. 891). Buna göre kentin kontrol, denetim ve tarım dışı üretim özellikleri ön plana çıkmaktadır.

İlber Ortaylı’ya göre kent, uzmanlaşma ile iş bölümünün diğer yerleşim alanlarına nazaran daha gelişmiş olduğu; nitelikli insan gücünün yoğun olduğu yerleşim yeridir. Buna göre kentler diğer yerleşim alanlarını ekonomik anlamda kontrol edebilirler (Ortaylı, 2008, s. 280). Ruşen Keleş ise kenti “sürekli sosyal gelişim içinde olan; içinde bulunan toplumun barınma, ulaşım, çalışma, eğlenme ve dinlenme gibi ihtiyaçlarına cevap veren, tarımsal uğraşların az olduğu, nüfusun yoğun olduğu yerleşim yeri” olarak tanımlamaktadır (Keleş, 1998, s. 80). Bookchin’in kent tanımında ise (1999, s. 9; akt. Çiftçi, 2010, s. 10) sekülerizm, biyolojik yakınlık ve ekonomi kavramlarından istifade edilmektedir. Ona göre kent “*birbirlerine bağlı olan ve büyük bir nüfusu teşkil eden insan topluluğu tarafından işgal edilmiş; içerisinde biyolojik yakınlığın sosyal bir forma dönüştüğü, evrensel yurttaşlık kavramının ortaya çıktığı alandır*”. Bookchin kenti etik ve toplumsal bir ekotopluluk olarak nitelendirmektedir.

Mimarlık sözlüğüne bakıldığında kentin “10000 nüfusu aşmış, tarım dışı üretimin yoğun olduğu, üretim araçlarının teknik açıdan gelişim gösterdiği mekân” olarak tanımlandığı görülmektedir (Hasol, 1979, s. 280). Benzer şekilde, Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde de “nüfusun belirli bir sayının üzerinde olduğu, ekonomik faaliyet yoğunluğunun tarım dışı üretimden yana olduğu ve içinde yaşayanlara hizmet sağlayan yerleşim yeri” tanımlaması kullanılmıştır (Demir, Acar, 1992, s. 206).

Anlaşılacağı üzere siyasi, kültürel, ekonomik, sosyolojik ve demografik niteliklere göre farklı kent tanımları ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle kenti insanların bir arada yaşadığı, nüfusu köylere nazaran daha yoğun olan; barınma, çalışma, dinlenme ve ulaşım gibi ihtiyaçların karşılanabildiği, tarımın düşük seviyede olduğu, uzmanlaşma ve iş birliği açısından sürekli gelişen sosyo-ekonomik mekan olarak tanımlamak mümkündür.

Kentleşme kavramı ise “kentin ortaya çıkış ve büyüme süreçleri” olarak tanımlanmaktadır. Emile Durkheim kentleşmeyi tanımlarken dayanışma dinamiğine

vurgu yapmaktadır. Ona göre kentleşme, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiştir. Keleş (1997, s. 19) kentleşmeyi dar ve geniş anlamları ile iki farklı şekilde ele almaktadır. Ona göre dar anlamda kentleşme doğumların ölümlerden fazla olması veya göç hareketleri sonucunda kent nüfusunun artmasıdır. Yanı sıra kent sayılarının artması da dar anlamda kentleşmeyi getirmektedir. Fakat Keleş bu dar anlamın kentleşme kavramını tanımlamak için yeterli olmadığı görüşündedir. Yalnızca bir nüfus hareketi olmanın ötesinde kentleşme ekonomik, toplumsal ve siyasi faaliyetlerin toplumdaki örgütlenmeyi, iş bölümünü ve uzmanlaşmayı artırması sonucunda ortaya çıkan nüfus birikimidir. Buradan hareketle üretim şeklinde yaşanan değişimler kentleşmenin tanımlanmasında önem arz etmektedir. Zira sanayileşme ile değişen üretim ve pazarlama şekilleri, 19. Yüzyılda, günümüz kentlerinin temellerini atmıştır. Bu noktada ortaya çıkan yeni sosyal, siyasi ve ekonomik yapılar kent yapılarını doğrudan etkilemiştir. Anlaşılacağı üzere kentleşmenin yalnızca nüfusun yer değiştirmesi ve böylece bir alanda artış göstermesi olarak okunması doğru değildir.

1.2. Kentleşmenin Tarihsel Gelişimi

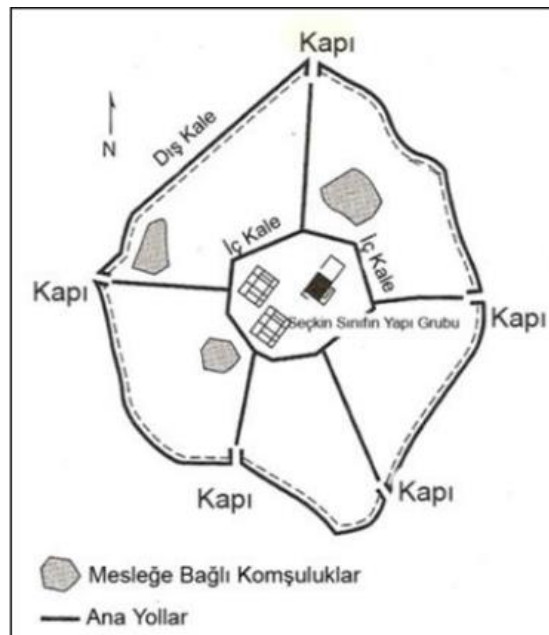
Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni üretim araçları ve pazarlama yöntemleri dünyanın birçok bölgesindeki toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümler mekânı da önemli oranda etkilemiştir. Zira tarihsel süreç incelendiğinde sanayileşme ile kentleşmenin de hız kazandığı görülmektedir (Öztaş, 2004, s. 10). Ancak bu dönüşümün daha net anlaşılabilmesi açısından Sanayi Devrimi öncesi ve sonrasının ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

1.2.1. Sanayi Devriminden Önce Kentleşme

Karaman'a göre (1998, s. 1) tarihte kentleşmenin başlangıcı, genellikle uygarlığın da başlangıcı olarak görülmektedir. Bu nedenle günümüzde kentleşmenin başlangıcı için somut bir tarih belirlemek mümkün değildir. Fakat avcı/toplayıcı toplumların yerleşik hayata geçmeleri kentleşmenin de başlangıcı olarak kabul görmektedir. Mumford (2013; akt Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 112) insanoğlunun ilk toplumsal eğilimlerini hayvan türlerinininkine benzetmektedir. Bu ilkel eğilim insanların taşları, mağaraları ve sığınakları kullanmalarına sebep olmuştur. İnsanlık tarihi incelendiğinde ilk yerleşim yerlerinin doğal fenomenlerin kısmen kontrol edilebildiği, iklimin ılıman olduğu, yeraltı kaynakları, su, fauna, flora bakımından elverişli

coğrafyalarda ortaya çıktığı görülmektedir (Tezer, 2015). Childe (1996, s. 18; akt Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 113) insanlığın gelişiminde iki önemli kırılma noktası olduğunu belirtmektedir. Bunlar tarım devrimi (neolitik devrim) ve kentsel devrimdir. Zira tarım devriminin ardından merkezi idareler güç kazanmıştır. Bu dönemde kentsel gelişimin merkezinde yer alan krallıklar medeniyetin tüm unsurlarını kontrol etmiş, çekici unsurlarıyla kent imgesini ortaya koymuşlardır. Ertürk (2006) dönemin kentsel yapılarını tanımlarken “kozmosun insan eliyle yapılmış bir örneği” ifadesini kullanmaktadır. Ona göre kale içerisinde yer alan saray, tapınak ve ambar kale dışında bir kentin şekillenmesini sağlamıştır.

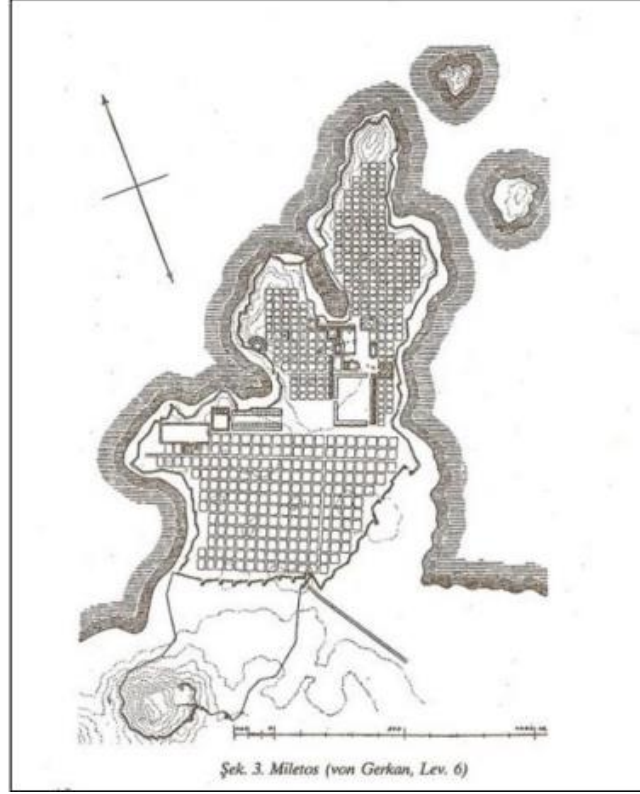
Eski kentler incelendiğinde genellikle nehir kenarlarının, ormanlık bölgelere yakın, ulaşım yollarının ve deniz güzergahına ulaşılacak bölgelerin seçildiği görülmektedir. Buna karşılık güvenlik için, askeri nedenlerle kurulan kentlerin konumlarının yukarıdaki coğrafi faktörlerden ziyade savunma faktörü göz önünde bulundurularak seçildiği görülmektedir. Bu kentler için ulaşılması güç, bölgeye hâkim yüksek tepelikler tercih edilmiştir (Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 113). Şekil 1 de görüleceği üzere Sümer kent modeli güvenlik, ticaret ve tarım dinamiklerine uygun inşa edilmiştir. Ancak bunların yanı sıra toplumsal ayrımı da belirginleştirmiştir. Nitekim kent surları içerisinde seçkin bir sınıf konaklarken tarım ile ilgilenen sınıf surların dışına doğru genişleyen kentin sınırlarında yaşamıştır. Kentin genel yapısı incelendiğinde geometrik bir büyümeden ziyade organik bir büyümenin olduğunu görmek mümkündür.

Şekil 1: Sümer Kent Modeli (Kaplan vd, 2004; akt Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 112)

Teknik açıdan yaşanan gelişmelerin yanı sıra bilim ve felsefenin gelişmesi Antik Yunan kentlerinin de fonksiyonel açıdan ilerlemesini sağlamıştır (Wycherley, 1993, s. 67). Dönemin kentleri incelendiğinde 5 ana bölümden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki siyasi ve dini merkez olarak görülen akropolistir. Agora ve limanlar iktisadi etkinliğin yürütüldüğü bölgelerdir. Kültürel etkinlikler için tiyatroların, gymnasiumun ve stadionun bulunduğu bir üçüncü bölge bulunmaktadır. Buna karşılık dini etkinlikler (ibadetler) için tapınak ve diğer kutsal alanların bulunduğu bir bölge yer almaktadır. Son olarak sur ve duvarların bulunduğu kale sınırları güvenlik amaçlı kurulan bölgelerdir. Şekil 2’de de görüleceği üzere şehir Sümerlerde olduğu gibi organik bir biçimde genişlemektedir.

Klasik Yunan, Rönesans, Barok ve Roma’daki kentleşme faaliyetleri her ne kadar şematik açıdan birbirlerinden ayrılırlar da her biri kent içerisinde bir düzenin teşkilini amaçlamıştır. Zira kentsel mekâna bu arzu da bir şekilde yansımıştır. Örneğin Klasik Yunan kentinde yukarıda ele alındığı üzere ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi fonksiyonlar için farklı bölgeler teşkil edilerek bir nizamın sağlanması amaçlanmıştır (Aktan, 2006, s. 14).

Şekil 2: Antik Yunan Kent Örneği (Wycherley, 1993)

Antik çağda dönemin en büyük kentlerinden birinin Roma olduğu görülmektedir. Ticaretin para ile yapılmaya başlanması, ulaşım araçlarının ve dolayısıyla tarımsal ürünlerin taşınma yollarının gelişmesi gibi dönüşümler Yunan ve Roma uygarlıklarında kentleşmenin de hızlanmasını sağlamıştır. Bu dönemde kırsal birer nitelik taşıyan siteler kentleri oluşturmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun gücünü kaybetmesi ile pagan kültürünün kent yönetimindeki gücü de azalmıştır. Hristiyanların siyasi açıdan güçlenmeye başladığı bu dönem içerisinde Roma kent kültürünün de terk edildiği görülmektedir. Ayrıca toplumsal dönüşümler de yeni kentsel algıların şekillenmesine sebep olmuştur. Site kentler yerini tarımsal birer örgütlenme olan feodalizme bırakmıştır (Tuzcuoğlu, 2003, s. 10). Feodal toplum beraberinde surlarla çevrili kentleri getirmiştir.

Orta çağda kentleşme şehir sayılarının artması şeklinde kendini göstermiştir. Şehirleşme ise genelde ticaret, kültür, siyaset ve haberleşme merkezi olan bölgelerde ortaya çıkmıştır. Orta çağda kentleşmenin iki ana dinamiği bulunmaktadır. Bunlardan ilki güvenlik ihtiyacı ikincisi ise üretilen malların satılacağı çarşı ve pazarlardır (İsbir, 1991, s. 18). Bu dönem içerisinde ortaya çıkan yeni kent karakteristiği sanayi devrimi

sonrası gelişen kentler için bir basamak niteliği taşımaktadır. Zira üretim ve pazar dinamikleri sanayi devrimi sonrası kentleri için de önem arz eden olgulardır. Bu dönemde feodal bir aristokrasi oluşmuş ve tüccar sınıf bu yeni elitler tarafından desteklenmiştir. Kent formunu biçimlendiren ana unsurları ticaret ve üretimde uzmanlaşma olmuştur. Bu dönemde kent merkezleri ve kentleşme dinamikleri coğrafyaya göre farklılık göstermiştir. Yanı sıra inanç, üretim ve ticaretin üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. O nedenle Orta çağ kentlerini İslam Kentleri ve Batı Kentleri olarak iki farklı grupta incelemek daha sağlıklı olacaktır. Zira her ne kadar ticaret ve üretim kavramları ön plana çıksa da kentlerin merkezlerinin Ortadoğu'da camiler, Avrupa'da katedraller ve Uzakdoğu'da Yasak Şehirler olduğu görülmektedir (Sjoberg, 1960).

Orta çağ kentlerinde de antik dönemde olduğu gibi güvenlik algısı kentleşmeyi şekillendiren dinamiklerden biri olmuştur. Nitekim kentlerin surlar, kaleler ve yüksek duvarlarla korunduğu bilinmektedir. Weber (2012) orta çağ kentini tanımlarken “sosyal, siyasal, hukuki, askeri ve ekonomik merkezler” ifadesini kullanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Orta çağ kentleri antik döneme nazaran daha kurumsal bir kentleşme çizgisinde ilerlemiştir.

İslam kenti olarak nitelendirilen model İran'dan Orta Asya'ya, Ortadoğu'dan Rus vadilerine, Hint Okyanusu'ndan Sudan'a varana kadar geniş bir coğrafya da yer edinmiştir (Lombart, 2002). Şekil 3'ten de anlaşılacağı üzere iki çeşit İslam kentinden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki organik bir şekilde gelişim gösteren, Roma-Yunan döneminden yapılar ve yollar barındıran, fetihle sonradan İslamlaştırılmış kentlerdir. Bunlara Şam ve Halep'i örnek vermek mümkündür. İkincisi ise planlı şekilde oluşturulan kentlerdir. Bunlara ise Bağdat ve Kahire'yi örnek vermek mümkündür. Bağdat şehri İslam kentlerindeki kentleşme faaliyetlerinin okunması açısından da büyük önem arz etmektedir. Nitekim kurulduğu dönem içerisinde imar, eğitim, altyapı, ticaret, bayındırlık vb birçok iş için yüzlerce zanaatkâr, sanatkâr ve bilirkişinin kente davet edildiği, bu uzmanlardan ekipler oluşturularak bir planlamanın yapıldığı bilinmektedir (Özcan, 2005; akt. Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 114-115).

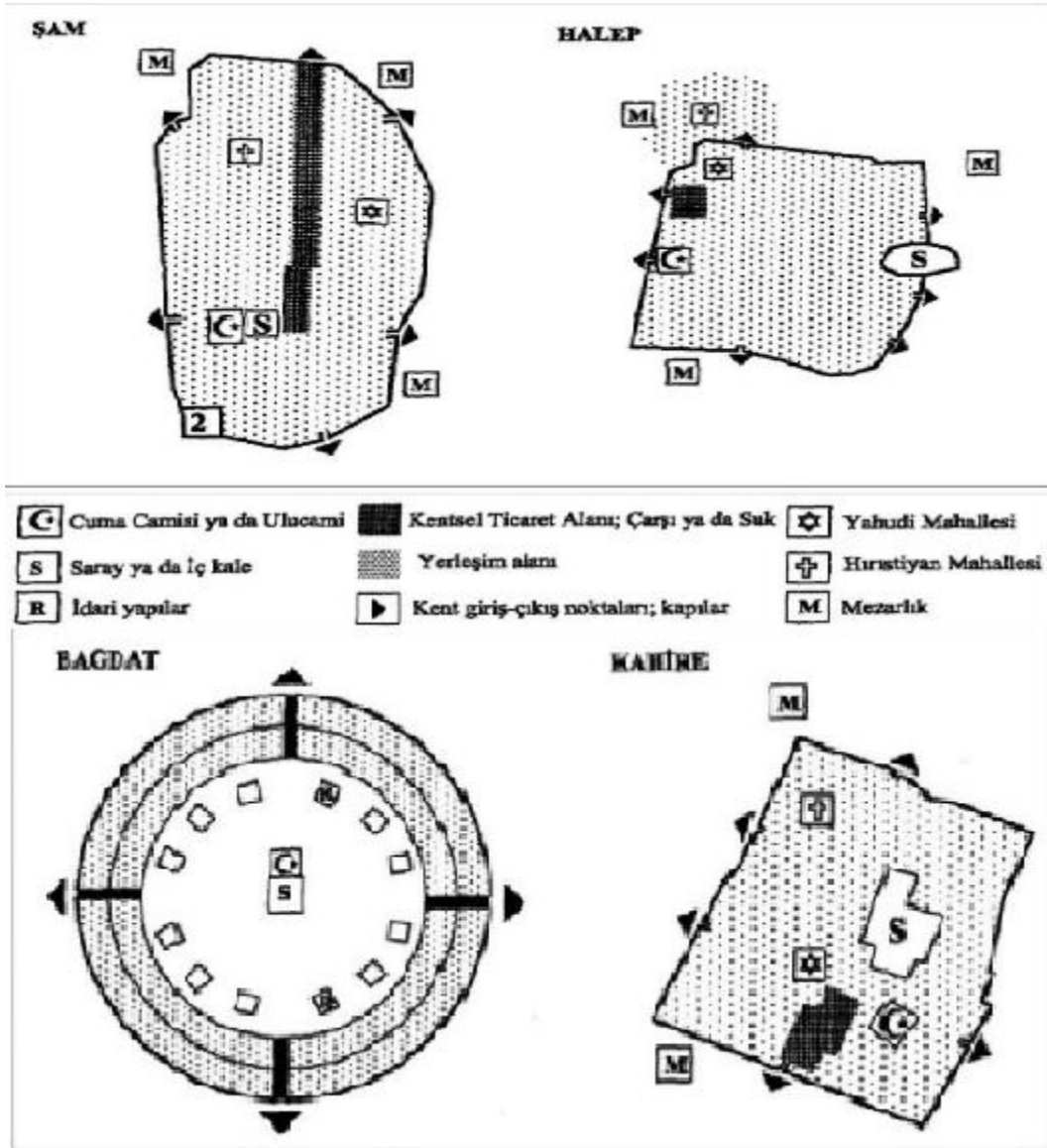
Fethedilen İslam kentlerinin yapılarında önemli değişiklikler yapılmamıştır. Organik olarak gelişim gösteren bu kentler antik Yunan ve Roma imparatorluklarından kalan tiyatroları, yolları ve forumları ihtiva etmelerinin nedeni de budur. Planlı bir

şekilde gelişen Bağdat ve Kahire gibi kentlerde ise gerek dönemin siyasi ve askeri koşulları gerekse çadır hayatından kalan geleneksel düzenin bir sonucu olarak satranç tahtası ve dairesel formların ön plana çıktığı görülmektedir. Şekil 3'te Bağdat ve Kahire şehirlerinin formları görülmektedir.

Orta çağ batı kentleri ise ticari faaliyetlere bağlı olarak nehir, deniz ve karayolları üzerinde kurulmuştur. Bunların kentsel formlarını belirleyen ana unsurların siyasi, dini ve ekonomik kurumlar olduğu bilinmektedir. Nitekim kentler katedral, mahkeme, Pazar yeri ve yerleşim alanlarından oluşmuştur. Kuruluşlarına ve gelişim aşamalarına göre orta çağ batı kentlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Krallarla prensler önderliğinde kurulmuş yeni kentler. (Bastide)
- Sığınak olarak gelişim gösteren kentler
- Ticari potansiyelleri ve konumları hasebiyle gelişen kentler
- Tarımsal art bölgelerde gelişen kentler
- Eski Roma ve Antik Yunan yerleşmelerinden gelişen kentler (Özcan, 2005)

Yukarıda ele alınan sınıflandırma iki başlığa indirgenmektedir. Bastide olarak nitelendirilen kentler önceden hazırlanan planlar çerçevesinde kurulan kentlerdir. Bunun dışındaki dört madde ise organik biçimde gelişen kentlerdir. Planlı olarak kurulan kentlere örnek olarak Freiburg, Salisbury, Winchelsea, Montpaizer gösterilebilir. Merkezinde bir iç kale yahut katedralin yer aldığı organik gelişen kentlerden bazıları ise Paris, Floransa, Köln ve Strasburg'dur.

Şekil 3: Orta çağ İslam Kenti Modeli (Özcan, 2005; akt. Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 114)

Sonuç itibarıyla orta çağda kentleşmeyi etkileyen ana unsurların inanç, ekonomi ve siyaset olduğunu söylemek mümkündür. Gerek organik gerek planlı gelişen kentlerin merkezlerinde yer alan katedral, cami, tapınak, iç kale, pazar yeri ve üretim merkezleri bunun en büyük kanıtıdır. İsbir (1991, s. 1617) Orta Çağ'da yavaş bir şekilde ilerleme gösteren kentleşmenin karakteristiğini kent sayılarındaki artış olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu dönemde kentleşmeyi tetikleyen iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar güvenlik ve pazardır. İnsanların kendilerini dışarıdan gelecek tehlikelere karşı koruma isteği surları, idari yapıları, kent formlarını etkilemiştir. Üretilen malların taşınması ve

satılması noktalarından önem arz eden pazarlar ise kent merkezlerinin yapısını doğrudan etkilemiştir.

1.2.2. Sanayi Devrimi Sonrası Kentleşme

Yılmaz (2004, s. 152) kentlerin ortaya çıktıkları antik dönemden sanayi devrimine kadar geçen süre içerisinde önemli dönüşümlerin gerçekleşmediğini belirtmektedir. Buna göre sanayileşme kentlerin büyüme hızını önemli ölçüde etkilemiştir. Bir olgu olarak kentleşmenin ortaya çıkması da sanayi devrimi sonrasına denk gelmektedir. Çağdaş kentleşme nüfus hareketleri ile ortaya çıkmıştır. Burada ele alınan nüfus hareketleri ise 18. Yüzyıl itibariyle yeni üretim araçlarının ortaya çıkması, topraktan elde edilen ürünün gerek taşınması gerekse satılması aşamalarında yaşanan gelişmeler ile yeni iktisadi tutumlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bunların yanı sıra yeni düzen ile kentlerde ortaya çıkan yeni iş kolları da kırdan kente göç için cezbedici bir unsur olmuştur (Yılmaz, 2004, s. 252-253).

Sanayi devrimini atölye, tezgâh ve küçük esnaf üretimlerinin yerini yeni üretim tekniklerine ve makinelere; insan ve hayvan gücünün de yerini buhar gücüyle hareket eden gemi ve trenlere bırakması olarak tanımlamak mümkündür (Çan, 2013, s. 4). Bu toplumsal ve teknolojik değişimler sonucunda ortaya yeni toplumsal sınıflar çıkmıştır. Yığınsal üretim kavramı daha fazla işçi ihtiyacının oluşmasına, tarımsal üretimde de makineleşme kırsal alandaki iş imkanlarının azalmasına sebep olmuştur. Kentte ortaya çıkan yeni işçi sınıfının barınma, yiyecek vb gündelik ihtiyaçları doğrultusunda hizmet sektörü de gelişim göstermeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler kırsal alandan kentlere göç eden insan sayısının artmasına neden olmuştur. Barınma ihtiyacını karşılaması gereken alanlar yetersiz kaldığında yeni yerleşim alanları olarak işçi mahalleleri ortaya çıkmıştır (Uğurlu, 2010, s. 60-61).

Saunders sanayi devriminde kentler arasındaki ilişkilerin, üretim ve ticaret faaliyetlerindeki farklılıkların sanayi türlerinin de farklılaşmasına sebep olduğunu savunmaktadır. Bazı kentler enerji kaynaklarına yakın bölgelerde kurulurken bazıları loncaların etkisinin zayıf olduğu eski yerleşim yerlerinde kurulmuştur. Zira bazı kentlerde loncalar gibi mevcut üretim ilişkilerinin sanayi kuruluşlarını engellemeye çalıştığı bilinmektedir. Buradan hareketle kentsel mekân ve toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkinin de önemli olduğu görülmektedir (Aslanoğlu, 2000, s. 59).

Sjoberg (1955, s. 438) sanayi kentini orta çağ kentinden ayıran ana unsurun ticaret ve üretim faaliyetleri olduğunu belirtmektedir. Ona göre sanayi kentinde idari ve dini fonksiyonlar artık önemli değildir. Altyapı açısından karşılaştırma yapıldığında sanayi kentinin oldukça geniş olduğu görülmektedir. Yolların daha geniş olduğu, kentsel arazilerin kullanımının daha yoğun olduğu, alt tabakanın şehir merkezine eklemlendiği sanayi kentleri idari, ekonomik, ticari ve toplumsal açıdan orta çağ kentlerine göre farklılıklar ortaya koymaktadır. (Keleş, 2008, s. 142-143; Sjoberg, 1955, s. 438-439)

Yukarıda ele alındığı üzere 18. Yüzyıl ile ortaya çıkan sanayileşme yoğun bir nüfus hareketini de beraberinde getirmiştir. Bu nüfus hareketliliğinin kentleşmeyi hızlandırması nedeniyle günümüzde sanayileşme ve kentleşme kavramlarının birbirinden ayıramayacak olgular olduğu düşünülmektedir. Lefebvre (1991, s. 29) sanayi ile kentleşme arasındaki bağa atıfta bulunarak “eskiden sanayi tarafından üretilen şehir artık sanayiye üreten olgu haline gelmiştir” ifadesini kullanmıştır. Ancak kentleşme çalışmalarının tarihsel açıdan daha sağlıklı bir şekilde ele alınabilmesi için Wirth’in (2002, s. 84-85) de değindiği gibi sanayileşme ve kentleşmeyi aynı potada eritme alışkanlığından vazgeçmek gerekmektedir. Zira Wirth’e göre “*Kentleşmenin endüstriyalizm ve modern kapitalizmle karıştırılması tehlikesine özellikle dikkat çekmek gerekmektedir. Modern dünyada kentlerin yükselişi, kuşkusuz, modern makine teknolojisinin, büyük çaplı üretimin ve kapitalist girişimin ortaya çıkışından bağımsız değildir. Ama daha önceki dönemlerin kentleri, günümüzün büyük kentlerinden farklı bir biçimde sanayi öncesi ve kapitalizm öncesi düzen içerisinde gelişmelerine karşın onlar da kentti*”. Buradan hareketle 18. Yüzyıl öncesi kentleşmesinin göz ardı edilmemesi için öncelikle kent olgusunun iyi anlaşılması gerekmektedir.

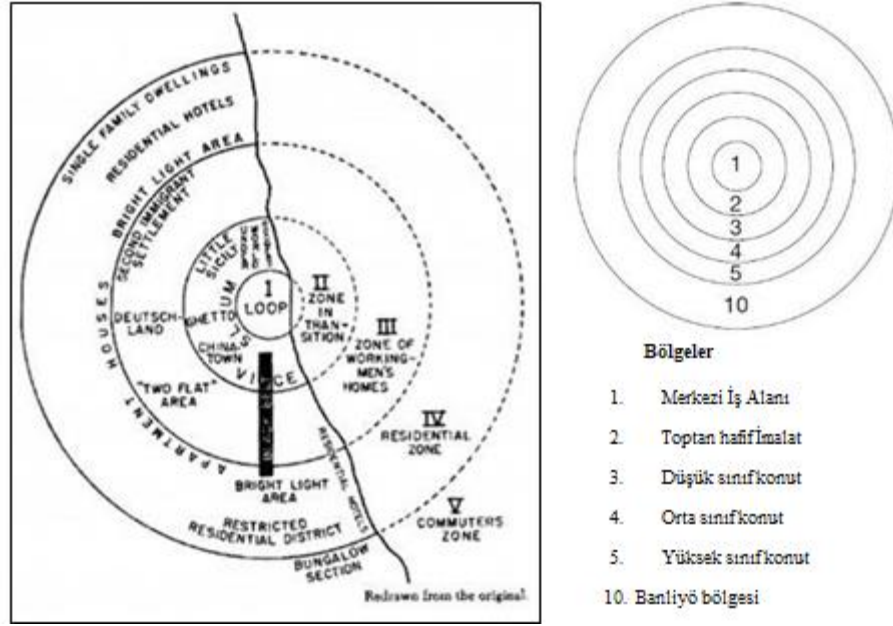
Sanayi Devrimi öncesi ve sonrası kentleşme hareketlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için kent formlarının kıyaslanması yeterli olacaktır. Sanayi öncesi kentlerde kapalı bir sınıf olgusu bulunmaktadır. Bunun yanında cinsiyete dayalı bir işgücü vardır. Ancak Sanayi devrimi sonrası kadınların da yoğun bir şekilde iş gücüne katıldığı görülmektedir. Sanayi devrimi öncesi toplumlarda statüler edinilmiş statülerdir. Sanayi kentlerinde bireyler çalışmalarına göre ödüllendirilmektedirler. Sanayi devrimi öncesi kentlerde eğitim elit zümreyle sınırlıdır ancak sanayi kentlerinde eğitim toplumun her kesiminin erişebileceği bir olgudur (Erkan, 2010, s. 54-56). İki dönem arasındaki diğer farkları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

Tablo 1: Sanayi Devrimi Öncesi ve Sonrası Kentsel Gelişim (Tekkanat ve Türkmen, 2018, s. 120)

Sanayi Devrimi Öncesi Kentler	Sanayi Devrimi Sonrası Kentler
Yaya odaklı kentler	Taşıt odaklı kentler
Surlar içinde yoğun yapılaşmış merkezi alanlar	Alt kentleşme ile birlikte merkezden kaçış (desantralizasyon) eğilimi
Dar sokaklar, küçük parseller ve düşeyde yoğun gelişim	Geniş bulvarlar, büyük parseller ve yatayda gelişim
Kır-kent ayrımı net	Kır-kent ayrımı belirsiz
Mekânda fonksiyonel ayrışma yok (kıyılardaki depolama alanları hariç)	Mekânda fonksiyonel ayrışma belirgin
İşyeri konut ayrımı yok (ya da yürüme mesafesinde)	“İşlevsel kent” anlayışı (barınma, çalışma, dinlenme, dolaşım)
Mekânda belirgin bir sınıfsal ayrışma yok	İşçi konutlarının oluşumu

Sanayi Devrimi sonrasında kentlerin formlarında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Orta çağda kent merkezlerini oluşturan katedral, iç kale gibi yapıların yerini atölyeler, fabrikalar ve iş merkezleri almıştır. Bu dönemin kent yapılarını Şekil 4’teki Burgess Modeli üzerinden okumak mümkündür. Buradan da anlaşılacağı üzere iş merkezleri şehrin ana merkezi olarak görülmektedir. Bunun etrafına imalat bölgeleri inşa edilmektedir. İmalat bölgelerinin etrafında konutlar ve şehrin dışında da banliyöler yer almaktadır.

Sanayileşmenin kentleşme üzerindeki bir diğer önemli etkisi de kalkınmadır. Zira sanayileşme beraberinde artan ulusal gelirleri, dış ticaret ilişkilerini ve hammadde ticaretini getirmektedir. Bunlar da sosyo-ekonomik gelişimi sağlamaktadır. Sosyo-ekonomik anlamda gelişmiş olan ülkelerde kentleşme faaliyetlerinin yürütülmesi diğer ülkelere nazaran daha kolaydır. Sanayi Devrimi ile dönüşen kentleşme olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

Şekil 4: Burgess Kent Modeli

1.2.2.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentleşme

Gelişmiş ülkelerde kentleşme ile iktisadi gelişim arasında pozitif paralellik bulunmaktadır. Burada sanayi devrimi ile büyüyen bir kentleşme hareketinden söz etmek mümkündür. Kalkınma, ekonomik gelişme ve kentleşme birbirine bağlı şekilde ilerleme kaydetmektedir. Kentlerde ihtiyaç duyulan yatırımlar gerçekleştirilirken sanayi, ticaret ve madencilik ekseninde bir kalkınma ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık kırsal nüfus kentlere göç ederek istihdam ihtiyacını karşılamaktadır. Netice itibariyle gelişmiş ülkelerde nüfusun doğal artışından ziyade kentlerin çekiciliğinden kaynaklı göç hareketleri kentleşmeyi tetiklemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise düzenli ve sağlıklı bir kentleşmeden söz etmek mümkün değildir. Zira sanayi, istihdam, kalkınma ve ticaret birbirini ve dolayısıyla kentleşmeyi doğuran olgular değildir. Kentleşme demografik veriler üzerinden ele alınmaktadır. Sanayi ve kalkınma açısından gelişimi zayıf olsa da kentleşmeyi artan kentli nüfus üzerinden okuyan bir tutum söz konusudur (Öztaş, 2004, s. 17). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkları Tablo 2'deki gibi özetlemek mümkündür.

Tablo 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentleşme

Gelişmiş Ülkelerde Kentleşme	Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentleşme
Tarım, Sanayi ve Hizmet sektörleri sırasıyla gelişim gösterir.	Tarım ve Sanayi ekonomisi zayıftır. Buna karşılık hizmet sektörü gelişim gösterir.
Sektörel denge istihdamı artırmaktadır.	Kalkınmanın zayıf olması, istihdamın yeterli olmaması göç eden nüfusun adaptasyon sorunu yaşamasına neden olur.
İstihdam kentlilerin yaşam standartlarını olumlu yönde etkilemektedir.	Adaptasyon sorunları çarpık kentleşmenin ve kente uyumsuz bölgelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.
Kentleşme iktisadi, toplumsal ve idari kalkınmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.	Kentleşme demografik bir hareket olarak ortaya çıkmaktadır.
Nüfus hareketleri ile kalkınma arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır.	Tarım ekonomisinin zayıflaması nüfus hareketlerini tetiklemektedir.

Ayrıca Keleş (2002, s. 36) gelişmekte olan ülkelerdeki sağlıksız aşırı kentleşmeyi şu şekilde özetlemektedir;

- Demografik açıdan sanayileşmiş ülkelere nazara hızla artan bir grafik ortaya çıkmaktadır. Bu nüfus artışı hem ekonomik hem de kentsel mekânın kullanımı açısından birçok dengesizliği de beraberinde getirmektedir.
- Büyük kentler ile küçük kentlerin büyüme hızları değişiklik göstermektedir. Zira büyük kentler -görece- geometrik bir şekilde büyümeye devam ederken küçük kentlerin büyüme hızlarının düşük kaldığı görülmektedir.
- Kentleşen nüfusun ortaya çıkan gereksinimlerinin ve kamu hizmetlerinin karşılanması noktasında eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Nitekim kalkınma ile bir denge içerisinde ilerlemeyen kentleşme sektörel dengesizliği de beraberinde getirmektedir.
- Temel sanayi yatırımları yeterli olmadığından işgücü çeşitli hizmet dallarında ve marjinal mesleklerde toplanmaktadır.

Anlaşılabacağı üzere sanayi devriminden sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme faaliyetleri birbirinden farklıdır. Bu farklılık metropolitenleşme sürecinde ve günümüzde de önemli bazı etkiler ortaya koymaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerdeki kalkınma oranları kümülatif bir biçimde artış gösterirken gelişmekte olan ülkelerde özellikle sanayi ve diğer üretim alanlarına yapılan yatırımların yetersiz kaldığı görülmektedir.

1.2.2.2. Sanayi Devrimi Sonrası Ortaya Çıkan Kent Planlama Yaklaşımları

Kent planlaması şüphesiz kentleşmenin önemli dinamiklerinden biridir. Özellikle 19. Yüzyıl Osmanlı ve 20. Yüzyıl erken cumhuriyet dönemi kentleşme hareketlerinin mevzuat çalışmaları ve imar planları üzerinden okunması kent planlarını önemli hale getirmektedir. Çalışmada ele alınacak olan kentleşme dönemleri göz önünde bulundurulduğunda 19. Yüzyılda ortaya çıkan kent planlaması yaklaşımlarının da önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Haussman'cılığın yanı sıra Güzel Kent, Camillo Sitte, Bahçe Kent, Berlage ve Endüstriyel Kent yaklaşımları ele alınacaktır.

Kapitalizm ve sanayi devrimi sonrasında hız kazanan kentleşme hareketi beraberinde birçok olumsuz çevresel faktörü ve sağlıksız yaşam koşullarını getirmiştir. Bu durum kentsel yapıların ve hizmetlerin “sağlık” ve “doğa” faktörleri de göz önünde bulundurularak dönüştürülmesi gerektiği fikrini ortaya çıkartmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından önce kentsel yapının dönüşümüne ilişkin iki yaklaşım grubundan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki ütopist yaklaşımçılar olarak nitelendirilen Owen, St Simon, Cabot ve Fourier gibi isimlerin ortaya koydukları kentsel dönüşüm yaklaşımlarıdır. Diğerleri ise sağlık açısından hem hukuki hem siyasi hem de mimari çözümlere odaklanan pragmatist yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların tamamının ortak yönü, ortaya çıktıkları dönemde kapitalist sanayi kentlerinden kaynaklanan sorunlara eleştiri getirmeleridir (Tekeli, 2011, s. 28-29).

Ütopyacı yaklaşım incelendiğinde sunulan çözüm önerilerinin salt yaşam ve toplum tasarımı olmaktan öte birer yerleşim önerisi olduğu göze çarpmaktadır. Dönem içerisinde yaygın olan çevresel determinizm inancı yerleşke çizimlerine de yansımıştır. Örneğin bir insanın yahut bir toplumun davranış biçiminin çevre koşullarınca şekillendiğini savunan Owen reform önerilerini de çevre tabanında gerçekleştirmiştir. “Karakter Oluşumu İçin Kurumsal Yapı” adlı eserinde Owen (Aybay, 1970, s. 68), daha iyi insanların ancak daha iyi evlerle, daha kısa çalışma süreleriyle, daha iyi bir kentsel mekanla ve daha iyi ödeme ile ortaya çıkacağını savunmaktadır.

19. yüzyıl, gerek yapılan hukuki, siyasi ve mimari çalışmalar gerekse ortaya konulan düşünsel süreçler nedeniyle kentleşme tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Nitekim ortaya çıkan fikirler ve yapılan tüm çalışmalar çağdaş kentleşmenin temellerini oluşturmuştur. Örneğin yukarıda ele alınan ütopist yaklaşımlar herhangi bir devlet nezdinde kabul görmemiş olsa da Owen ve Fourier tarafından gerçekleştirilen

deneysel uygulamalar kentsel yapıların dönüşümü açısından önemli ilerlemeleri de beraberinde getirmiştir. 1826 senesinde ABD, İndiana’da 30 dönümlük alanda “uyum köyü” projesini hayata geçiren Owen, her ne kadar başarısız olsa da yapılan diğer deneysel çalışmaların ve dünya çapında sağlık koşullarında iyileştirme fikrinin önünü açmıştır (Tekeli, 2011, s. 30). Bu tarihlerde bir taraftan ütöplast akımlar gelişiyor diğer yandan sağlık koşullarıyla alakalı yeni yasalar çıkartılıyordu. Kentleşme açısından önem arz eden yaşam koşullarının iyileştirmesi meselesi bu dönem içerisinde hukuki açıdan ele alınmıştır. Örneğin İngiltere’de 1832 yılında sağlık koşullarını iyileştirmek adına kanun çalışmalarına başlanmıştır. Bir komisyon kurularak kentlerdeki yaşam koşullarının raporlanması istenmiştir. 1844-45 yılları içerisinde hazır hale gelen raporlar neticesinde çağdaş kentleşme açısından da önem arz eden şu 6 öneri ortaya atılmıştır;

- Sağlık hususundaki tüm sorumlulukların yerel yönetim birimlerine devredilmesi
- Kentlerde kanalizasyon sistemlerinin kurulması
- Yollar ve kanalizasyon ağları arasında bir koordinasyonun sağlanması
- Yolların genişletilmesi
- Konutların inşası ve kullanımı için belli sağlık koşullarının standart haline getirilmesi
- Sanayi kentlerine büyük parkların yapılması ve hem sağlık hem rekreasyon amacıyla düzenlenmesi gerekmektedir (Benevolo, 1971; akt. Tekeli, 2011, s. 29).

Yukarıdaki öneriler neticesinde 1848 yılında İngiltere’nin ilk sağlık kanunu çıkartılmıştır. Benzer şekilde 19. Yüzyılın ikinci yarısında tüm Avrupa’da sağlık, istimlak, imar, yerel yönetimler ve çalışma koşulları gibi konularda birçok mevzuat çalışması yapılmıştır. Tekeli (2011, s. 30) İngiltere’nin 1848 yılında gerçekleştirdiği sağlık mevzuatından sonraki süreç için “İngiltere örneğinin etkisi diğer Avrupa ülkelerine de zamanla yayılmıştır. Şüphesiz kabulü kolay olmayan bu yasalarla başıboş kapitalist kentleşme sürecine düzen getirilmesi amaçlanmıştır” ifadelerini kullanmıştır.

1848 öncesi kentleşme çalışmalarında etkili olan ütopyacı ve sağlıkçı yaklaşımlar hem birbirlerini etkilemiş hem de sosyalist akımın baskın olmasını sağlamıştır. Ancak bu tarihten sonra Marks ve Engels’in “manifesto” sundaki bilimsel sosyalizm tutumu nedeniyle bu bağ ortadan kalkmıştır. 1848 yılında Avrupa çapında

yaşanan devrim hareketleri Napolyon, Disraeli ve Bismark gibi yöneticilerin toplumsal düzen için altyapının ve kentsel gelişimin önemini idrak etmelerini sağlamıştır. Yanı sıra 1850’li yıllar itibariyle yeni yükselen burjuvazinin kent planlaması ve kentleşme alanlarına yöneldiği görülmektedir. Örneğin Paris’te başlayan imar çalışmaları incelendiğinde hem siyasi ve toplumsal stabilitenin hem de üst ve üst orta sınıfların gereksinimlerinin dikkate alındığı görülmektedir. Kapitalizm ile ortaya çıkan bu yeni toplumsal sınıfın kentleşme çalışmalarını bir fırsat olarak değerlendirmesi dönem içerisinde üretilen politikaların hızlı benimsenmesini de sağlamıştır (Tekeli, 2011, s. 32). Çalışmada ele alınacak olan Altıncı Daire-i Belediye de bu minvalde değerlendirilebilecek çalışmalardandır.

Paris’te başlatılan büyük imar operasyonu Haussman tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu operasyondaki bazı önemli düzenlemeleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Kentlerdeki bulvarların genişletilmesi
- İtfaiye ve polis güçlerinin çalışma alanlarının genişletilmesi
- Su ve kanalizasyon sistemlerine dair eksiklerin giderilmesi
- Kentsel altyapı çalışmalarının denetlenmesi için bir örgütün kurulması
- Kentleşme çalışmalarında merkezi denetimin sistemli bir şekilde sağlanması
- Kent plancılarının üst orta sınıftan seçilmesi

Yukarıda ele alınan düzenlemelere karşılık gerek kapitalizmin yükselişi ve bağlı bir şekilde güçlenen burjuva sınıfının etkinliği gerekse 1848 devrimleri sonrasında ortaya çıkan çıkar çatışmaları Haussman’ın kent planlamalarını eleştirilerin odağı haline getirmiştir. Nitekim burjuvanın kent sorununa birtakım çözümler üretmesinin sınıf ayrımlarını artırdığını ve kentsel mekanda yerleşim açısından dengesizlikleri de beraberinde getirdiğini savunan sosyalistler Haussman’ı da entelektüel oportünizmle suçlamışlardır (Engels, 1974, s. 33-39).

19. yüzyılın ortasına kadar neredeyse bütün Avrupa’da uygulama alanı bulan kentsel planlama yaklaşımları Haussmann’cılığın birer uzantısı olarak görülmüştür. Buna karşılık İngiltere’de 1870’li yıllar itibariyle “belediye sosyalizmi” olarak nitelendirilen reformcu toplumsal akımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni yaklaşımlar burjuvazinin kentleşme üzerindeki ağırlığının toplumsal açıdan neden olduğu olumsuzluklara odaklanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Haussmann’cılığa

karşı tepkiler artmış; tüm Avrupa’da yeni öneriler gün yüzüne çıkmıştır. Yeni yaklaşımlardan altı tanesi kendine birer uygulama sahası bulabilmiştir. Bunlar Güzel Kent, Camillo Sitte’ci Yaklaşım, Bahçe Kent, Amsterdam Planlaması ve Endüstriyel Kent’tir.

Güzel kent hareketi Haussmann’cılıkla birlikte oluşturulan kent görünümünün romantize edilmesi şeklinde özetlenmektedir (Tekeli, 2011, s. 34). ABD’de kent planlamasında birinci dünya savaşına kadar hâkim olan bu yaklaşım Daniel Burnham, John Root ve Frederic Olmsted tarafından başlatılmıştır. Güzel kent hareketi klasik olarak nitelendirilen eski mimarinin yeniden canlandırılmasını amaçlamaktadır. Ancak hareket içerisinde bu klasisizmle çelişen bazı yönelimlerde mevcuttur. Örneğin Olmsted şehirlerde bulunan yeşil alanların korunmasını, bu vesileyle bozulmamış bir doğal ortamın teşkil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Doğanın bozulmayan yüzünü temsil eden parklar ayrıca kentteki suni görüntü ve gürültü kirliliği karşısında bir dengeyi de oluşturmaktadır. Bu akımın Avrupa’daki temsilcilerinden biri olan Oto Wagner’de kentlerdeki yapılaşmanın sürdürülebilir olması için kamu mülkiyetini savunmuştur. Özetlemek gerekirse klasik mimari ve doğanın iç içe planlandığı kentsel planlama yaklaşımıdır (Simutis, 1972, s. 278-279; Tekeli, 2011, s. 25).

19. yüzyılın sonları itibariyle etkili olan akımlardan bir diğeri de Camillo Sitte’ci yaklaşımdır. Sitte 1899 yılında yayınladığı “Kent İnşa Sanatı” adlı eserinde Otto Wagner’in yaklaşımına eleştiri getirmiştir. Ona göre 19. Yüzyıl durağandır ve estetik bir kentsel görünüm bulunmamaktadır. O nedenle feodal dönemdeki kentsel görünüme geri dönülmesi gerekmektedir. Örneğin yolların doğrusal çizgiler şeklinde uzanması ve trafiğin sıkıştığı büyük abidelerden oluşan meydanlar estetik açıdan uygun değildir. Bunun değiştirilip topoğrafyalara uygun bir biçimde gerektiği yerlerde kıvrımlı bir form oluşturacak yolların inşa edilmesi gerekmektedir. Büyük ve açık parklardan ziyade apartman avlularında yer alacak doğal alanlara ihtiyaç vardır. Sitte bunun yanı sıra kamuya ait parkların görüntü ve gürültü kirliliğini dengelemesinin mümkün olmadığını ancak etraflarının yüksek duvarlarla örülmesinin kirlilikten korunmasını sağlayacağını savunmuştur. Tekeli (2011, s. 35) Sitte’nin içinde yaşadığı çağ ile gerçekçi bir bağ kuramadığını belirtmektedir. Ona göre Sitte geçmişin romantik bir şekilde tekrar edilmesini arzulamaktadır.

Bir diğerk önemli yaklaşım Bahçer Kent hareketidir. Ebenezer Howard tarafından 1899 yılında aynı adla yayınlanan kitap sonrasında ortaya çıkan bu yaklaşım kentlerin yapısından ziyade nüfus ve coğrafya açısından büyüklüklerine odaklanmıştır. Howard'a göre tek bir büyük kentin sürdürülebilir bir biçimde planlanması mümkün değildir. O nedenle küçük kentlerden oluşan kent topluluklarına ihtiyaç vardır. Örneğinin 32 bin nüfuslu 8 kentten oluşan ve tek bir yerel idareye sahip olan kentsel topluluk önerisi Howard'a aittir. Howard küçük kentleri hem kırsal hem kentsel alanların üstün özelliklerini bir arada barındıran bir çözüm olarak görmüştür. Bu yaklaşıma göre kentler dairesel bir biçimde planlanmıştır. Merkezde belediye, tiyatro, kütüphane vb yapıların bulunduğu "kristal saray" olarak adlandırılan cam duvarlarla çevrilecek park yer alacaktır. Konut alanları kristal sarayın dışında yer alacak ve bu alanların ortasından da park şeklinde bir yol geçecektir. Bu yolda din kurumlarıyla okullar inşa edilecektir. Bunun dışındaki halkada ise imalathaneler, fabrikalar, depolar vb. endüstriyel yapılar bulunacaktır. En dış halkayı tarımsal faaliyetler oluşturacaktır. Planlamanın sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için özel toprak mülkiyetinin kaldırılması gerektiği de savunulmuştur (Tekeli, 2011, s. 37).

19. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış planlama yaklaşımlarından biri de Berlage tarafından ortaya konulmuştur. Büyük kentlere karşı olmayan Berlage Amsterdam kent planlamasını hazırlarken alt orta sınıflara yönelik çözümler aramıştır. Haussmann'ın üst-orta sınıfa hitap eden yaklaşımını da bu yönüyle yadsıyan Berlage konut sorununu planın çıkış noktası olarak görmüştür. 1901 yılında Hollanda'da çıkartılan konut yasası ile kendine uygulama sahası bulan bu yaklaşımda müstakil evlerden ziyade blok apartmanlardan oluşan büyük kentler öngörülmüştür. Kent sokaklarının ön plana çıktığı, estetik kaygıların gözetildiği ve uniform cephelerin bulunduğu apartmanların yer aldığı bu plan ikinci dünya savaşına kadar Hollanda'da uygulanmıştır (Gideon, 1954, s. 698; akt Tekeli, 2011, s. 38).

19. yüzyılın sonunda ortaya çıkmış yaklaşımlardan biri de Endüstriyel Kent yaklaşımıdır. Tony Garnier tarafından geliştirilen bu anlayış klasisist mimari yaklaşım ile ütöplast sosyalist yaklaşımların bir sentezi olarak görölmektedir. Garnier'in önerdiği kentte polis, mahkeme, kilise gibi kurumlara yer verilmemiştir. Zira kendisi ütöplast yaklaşımda olduğu gibi insanın iyi olduğuna inanmaktadır. Planlamasında kentler iki ana alana ayrılmıştır. İlk alanda konutlar ikincisinde ise kamusal binalar yer almaktadır. Kamu yapıları da üç kısma ayrılmıştır. İlk müze, spor salonu ve tiyatro gibi sosyal

alandır. İkincisi idari yapılardır. Üçüncüsü ise toplantı salonlarıdır. Garnier Bahçe Kent yaklaşımındaki bazı ilkeleri de benimsemektedir. Örneğin kent nüfusunun 35 bini geçmemesi gerektiğini savunmaktadır. Yanı sıra konut ve bahçenin bütünleşmesi fikri de yine bahçe kent yaklaşımından esinlenilerek ortaya çıkartılmıştır (Tekeli, 2011, s. 39-40).

Yukarıda ele alınan beş yaklaşım içerisinde kendi döneminde en etkili olanı Güzel Kent yaklaşımıdır. 1910'lu yıllara kadar kabul gören ve rahatlıkla uygulama sahası bulan akım bu dönem itibariyle eleştirilere uğrayarak etkinliğini yitirmiştir.

1.3. Kentleşmenin Nedenleri

Kentleşme hareketleri incelendiğinde teknolojik, siyasal, sosyo-psikolojik ve ekonomik birçok faktörün etkisini görmek mümkündür. Bu dört ana etkenin birbirlerinden tamamen ayrılması mümkün değildir. Zira siyasal faktörler ekonomik ve sosyo-psikolojik faktörlerden etkilenmektedir. Benzer şekilde ekonomik nedenler de teknolojiden ve siyasal faktörlerden etkilenmektedir. Ancak özellikle 19. Yüzyıl Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde olduğu gibi toplumsal yapının, siyasetin ve ekonominin büyük değişimlere maruz kalarak ortaya koyduğu kentleşme hareketlerinin doğru anlaşılabilmesi için bu dört etmenin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

1.3.1. Siyasal Nedenler

Siyasal kararlar, uluslararası ilişkiler, idari yapı ve hukuk kurumları kentsel gelişime katkı sunma potansiyeli olan dinamiklerdir. Tanzimat Dönemi'nde 1877 yılında çıkartılan Vilayet ve Belediye Kanunu günümüz yerel yönetim anlayışının temellerini teşkil edecek birçok yenilik getirmiştir. Ülke çapında ilk belediye örgütlenmesi denemesi bu kanun ile gerçekleşmiştir. Kentlerin bayındır hale getirilebilmesi ve modern çizgiler taşıyan imar planlarının yapılabilmesi gibi amaçlarla yapılan bu girişim erken cumhuriyet dönemi kentleşme çalışmalarını da etkilemiştir. Yanı sıra 1946 yılında İngiltere'de çıkan Yeni Kentler Yasası ile Londra çevresinde yeni kentler kurulması hedeflenmiştir. İlk nüfusları 20 000'i geçmeyen bu kentlerin birçoğunun günümüzde 100 000 nüfusun üzerine çıktığı; sanayileşme ve imar açısından önemli bir noktaya ulaşıldığı görülmektedir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü üzere politik kararlar kentleşmeyi doğrudan etkilemektedir. Bunlara karşılık uluslararası ilişkiler ve siyasal anlaşmazlıklar da kentleşmeyi önemli ölçüde

etkilemektedir. Örneğin II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'de bulunan kırsal nüfusun yaklaşık 5 milyonu, hükümet kararı ile, kentlere yerleştirilmiştir. Kırsal kesimde, geneli tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlayan büyük bir nüfus sanayi temelli işlerde çalıştırılmak üzere kentlere taşınmıştır. Savaşın getirdiği ekonomik ve siyasi ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerçekleştirilen bu göç politikası İngiltere'deki üretim şeklini ve toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkilemiştir (Keleş, 1997, s. 25). 1947 yılında Pakistan Hindistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu tarihten sonra birçok Pakistanlı Hindistan'a yerleşmiştir. Böylece yeni kurulan bir devlet olan Pakistan'ın kentleşme süreci yavaşlarken Hindistan'da kentleşme oranı yükselmiştir. Benzer şekilde, 1970'li yıllar itibariyle Filistinli göçmenlerin Amman'a yerleşmesi sonucunda Ürdün'de kentleşme düzeyinde olumlu değişimler görülmüştür. Savaş koşulları ve ardından alınan siyasal kararlar kentleşmeyi kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz etkileyebilmektedir (Keleş, 1997, s. 26; Güven, Dülger, 2017, s. 20).

Kentleşmeyi etkileyen bir diğer siyasal faktör de ticari ve turistik faaliyetlerin düzenlenmesidir. Vize sınırlamaları ve gümrük vergilerinin yüksek olması gibi unsurlar kentleşmeyi olumsuz etkilerken ticari faaliyetlerle turistik faaliyetleri kısıtlayan yasaların kaldırılması kentleşmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bunun yanında kentlerin başkent ilan edilmesi de kentleşmeyi etkileyen önemli bir unsurdur. Örneğin, Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından yalnızca Ankara değil İç Anadolu Bölgesi'nin tamamını kentleşme oranı %50 artmıştır (Keleş, 1997, s. 27).

Mülkiyet haklarına dair yapılan siyasal düzenlemeler de göçü ve dolayısıyla kentleşmeyi etkilemektedir. Örneğin tarım topraklarının işletmelerin elinde olduğu bölgelerde kente göç oranı artmaktadır. Yanı sıra güçlü aşiret sistemlerinin bulunduğu, dolayısıyla toprakların mirasçılar arasında eşit bölünmediği yerlerde de kente göç oranının yükselmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle devletlerin mülkiyet hususunda yapacakları hukuki düzenlemeler kentleşme açısından önem arz etmektedir. Sanayileşme ile yeni üretim şekillerine öncelik veren ülkelerde toprak mülkiyetinin reformlarla düzenlendiği; yaşanacak göçlerin kontrollü bir şekilde gerçekleşmesine çaba sarf edildiği görülmektedir. Zira bu reformlar da kentleşmeyi hızlandıran dinamiklerdendir. 19. Yüzyılda sanayileşme ve kapitalizmin yayılmasının etkisiyle yapılan bir dizi reform da bu çerçevede ele alınmaktadır. (Güven, Dülger, 2017, s. 20)

1.3.2. Sosyo-Psikolojik Nedenler

Kırsal kesim ile kentlerdeki yaşam biçimleri arasındaki farklar kentleşmeyi etkileyen önemli unsurlardır. Kentlerdeki yaşamın çekici özellikleri kırsal kesimdeki insanların kentlere göçmesine ve dolayısıyla kentleşmenin gelişmesine olanak sağlamaktadır. Bu noktada kentlerde sahip olunan kültürel ve sosyal hizmetler ön plana çıkmaktadır. Örneğin kentlerde sanayi sektörünün yanı sıra hizmet, sağlık, turizm ve inşaat gibi sektörler de gelişmiştir. Sektörel gelişim daha fazla iş imkanını, sosyal aktiviteyi ve lüks tüketimi de beraberinde getirmektedir. Bu durum kırdan kente göçün bir “yükseliş” olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra gerek sanayileşme ile kazanılan yeni tüketim alışkanlıkları gerekse eğitim, sağlık ve diğer sosyal ihtiyaçların kentlerde daha hızlı karşılanması sebebiyle “köylü” kavramının “aşağılık duygusunu” ortaya çıkardığı belirtilmektedir. Bu duygudan kurtulma arzusu da kente göçü tetiklemektedir. Keleş (1997, s. 27) Amerika kentinin “herkesin bir kere şansını denediği yer” olarak tanımlandığını belirtmektedir. Benzer şekilde Türkiye’de İstanbul için kullanılan “taşı toprağı altın” metaforu da kentin ekonomik açıdan çekiciliğini göstermektedir. (Özek, 1973, s. 61)

1960’lı yıllar itibariyle yurtdışına giden Türk işçilerin önemli bir kısmının, ülkeye döndükten sonra aileleriyle birlikte kentlere yerleştikleri bilinmektedir. Keleş (1997, s. 28), 2000’li yıllara kadar erlerin ailelerine yapılan yardımların dahi kente göçü ve dolayısıyla kentleşmeyi etkilediğini belirtmektedir. Görüldüğü üzere köy ve kent kavramlarının toplum nezdindeki değerleri kentleşmeyi doğrudan etkilemektedir.

1.3.3. Ekonomik Nedenler

Ekonomik nedenler itici ve çekici nedenler olarak ayrılmaktadırlar. İtici nedenler, köylüyü köyden göç etmeye zorlayan; tarım ve hayvancılıkta yeni teknolojilerin kullanılması, artı ürünün azalması, daha az insan gücüne ihtiyaç duyulması gibi gelişmelerle ortaya çıkan etkenlerdir. Tarımda modern üretim araçlarının kullanımının yoğunlaşması, üretimi etkileyen yeni girdilerin kullanılması ve makineleşme gibi faktörler iş gücünün azalmasına neden olmaktadır. Öte yandan özellikle az gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen tarımsal gelirin düşük olması ve toprak sahipliği hususundaki dengesizlik itici etmenleri güçlendirmektedir. Netice itibariyle köylüyü köyden göçe zorlayan ekonomik nedenler itici neden olarak

nitelendirilmektedir. Buna karşılık köylüyü kente çeken nedenler ise çekici nedenler olarak nitelendirilmektedir (Keleş, 1997, s. 24; Tezcan, 1995, s. 192-194).

Sanayileşme kentlerde iş olanaklarının, kişi başına düşen gelirin, ihtiyaç ürünlerinin üretiminin ve uzmanlaşmanın artmasını sağlamıştır. Goodall (1972) kentlerin ekonomik açıdan üstünlüklerini beş başlık altında ele almaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

- Uzmanlaşma: Sanayileşme ile üretim süreçleri bölünmüş ve dolayısıyla çok sayıda uzmanlık alanı ortaya çıkmıştır. Bu durum hem üretim maliyetlerini olumlu etkilemiş hem de büyük çaplı üretimleri daha kolay hale getirmiştir. Uzmanlaşma sayesinde ortaya çıkan iş imkanları kentin çekici etmenleri arasındadır.
- Dışsal Biriktirimler: Üretim esnasında ihtiyaç duyulan hammadde, mal ve hizmetlerin, üretimin yapıldığı bölgede bulunması bir tamamlayıcılığı ortaya çıkartmaktadır. Birbirinin tamamlayıcısı olan farklı üretim çıktılarının aynı bölgede üretilmesi maliyetleri olumlu etkilerken bölgenin gelişimine de önemli bir katkı sunmaktadır. Böylece artan iş imkânı çekici bir etken olarak nitelendirilmektedir.
- Kentleşme Biriktirimleri: İşyeri yapımına uygun araziler, araştırma hususunda sunulan kolaylık, hammadde depolama imkânı, ucuz ulaşım sistemleri ve eğitim imkanları kentleşme biriktirimlerinden yalnızca birkaçıdır.
- Ekonomik üretim etmenlerine ulaşımın kolaylaşması: Kentler, uzmanlaşmanın yoğun olduğu mekanlardır. Nitelikli insan gücünün yoğunluğu sendikal çalışmaları, bankacılık hizmetlerini ve dolayısıyla emeğin fiyatını doğrudan etkilemektedir. Böylece kırsal kesime nazaran daha yüksek olan gelir oranları kentleri çekici hale getirmektedir.
- Hizmet: Köylerde bulunması güç olan birçok mal ve hizmetin kentlerde kolaylıkla elde edilebilir olması kentleşmenin çekici unsurlarındandır. Zira kentler, eğlence, sağlık, ulaşım ve eğitim gibi birçok hizmeti barındırmaktadır (Keleş, 1997, s. 23; Tezcan, 1995, s. 194).

Netice itibariyle kentlerin sağladığı ekonomik üstünlükler kentleri çekici kılan unsurlardır ve bu unsurlar kentler geliştikçe artmaktadır. (Tezcan, 1995, s. 195)

1.3.4. Teknolojik Nedenler

17. yüzyılda buhar makinesinin kullanılmaya başlanması ile yeni bir dönem açılmıştır. Zira ürünün taşınması noktasında ortaya konan kolaylık üretimin kentsel bir faktör olmasını sağlamıştır. Buhar gücünün yanı sıra kentleşmeyi etkileyen birçok teknolojik unsur bulunmaktadır. Zira teknolojik gelişim üretimin, dağıtımın ve pazarlamanın kolaylaşmasını sağlamaktadır. Kentleşmeyi etkileyen teknolojik gelişmelerin bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Elektrik enerjisi
- Kara, deniz ve hava ulaşım araçlarının gelişimi
- İletişim ve bilgisayar teknolojileri
- Nükleer enerji
- Hidroelektrik santralleri
- Yol yapımında yaşanan gelişmeler
- Altyapı çalışmalarında yaşanan teknolojik ilerleme
- Makine öğrenmesi ve yapay zekâ teknolojileri (İsbir, 1991, s. 21)

Yukarıda yer verilen unsurlar üretimi ve kent yaşamını doğrudan etkilemektedir. Örneğin hidroelektrik santrallerinin kurulduğu bölgelerde üretim faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Benzer şekilde elektrik enerjisinin, üretim yapılacak yerler hususundaki sınırlamaları kaldırdığı bilinmektedir. Ayrıca otomobillerin kullanımıyla birlikte yörekentleşme ve anakentleşme kavramlarının ortaya çıkması da teknolojinin kentleşmeye etkisine birer örnek olarak gösterilmektedir (Keleş, 1997, s. 25).

2. SON DÖNEM OSMANLI'DA KENTLEŞME HAREKETLERİ

Tarihsel açıdan ele alındığında kentleşme ve medeniyet kavramlarının birbirlerine paralel bir şekilde ilerlediğini görmek mümkündür. Bu paralel ilerlemenin nedeni de şüphesiz medeniyet ve kentsel gelişim arasındaki bağıdır. Keleş (1997, s. 19) kentlerin ortaya çıkışını ele alırken sosyologların ve tarihçilerin çalışmaları üzerinden bir okuma yaparak “uygarlığın doğuşu” ifadesini kullanmıştır. Benzer bir şekilde batı ve doğu dilleri incelendiğinde kent ve medeniyet kavramları arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Zira batı dillerinde “civitas” kökünden hem kent kelimesi hem de “civilisation” (uygarlık) kelimesi türetilmiştir. Arapça dilinde de benzer bir bağ bulunmaktadır. “Medine” kelimesi kent anlamı taşıırken “Medeniyet” kelimesi de aynı kökten türetilmiştir. (Kılıçbay, 1993, s. 12) Bu bağlamda medeniyetin kentsel bir olgu olarak görüldüğünü belirtmek mümkündür.

Kentler, antik çağda ortaya çıkışlarından sanayi devrimine kadar geçen süre içerisinde gerek işlevsellik gerekse yapı bakımından önemli dönüşümler geçirmemiştir (Yılmaz, 2004, s. 252). Bunun başlıca nedenlerini, sanayi devrimine kadar geçen sürede tarıma verilen önem ve bu nedenle köy nüfusunun kent nüfusundan fazla olması şeklinde sıralamak mümkündür. 19. yüzyılın başından itibaren sanayileşme ve kapitalizmin etkisiyle birlikte, özellikle batıdaki ülkelerde kentsel gelişim hız kazanmıştır. Kırsal kesimden kentlere göç oranı artmış, artan nüfus yeni imar planlamalarını da beraberinde getirmiştir. Böylece kentlerde geniş bulvarlar açılmış, yüksek ve dayanıklı binalar inşa edilmeye başlanmıştır. (Gülersoy, 1985, s. 910) Osmanlı Devleti'nde benzer bir şekilde 19. yüzyılda kentleşme çalışmalarına önem verilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti açısından modernleşme hareketi toplumsal ve ekonomik açıdan birçok alanda olduğu gibi kent yönetimi alanında da kendini göstermiştir. II. Mahmud döneminde kırsal alanların ve dolayısıyla tarımın denetim altına alınarak merkezileştirilmek istenmesi bunun göstergelerindedir (Bayram, 2017, s. 232). Ancak bu dönem içerisinde yapılan çalışmalar genel itibarıyla başarısız olmuştur (Pamuk, 2005, s. 36).

Dönemin iyi okunabilmesi için 19 yüzyılda sanayileşme, batılılaşma ve reform hareketlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda 19. yüzyılın ilk çeyreğinden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen süreç içerisinde Osmanlı Devleti'ndeki kentsel dönüşümü ana hatlarıyla ele almak için imparatorluğun nüfusunda yaşanan değişiklikler, nüfusun yerleşim yapısı (kent/kırsal alan ayrımı), kentin iç yapısında meydana gelen

değişiklikler ve imar düzeni için yapılan kent planlamaları ele alınacaktır. Bu nedenle Tanzimat döneminde yapılan reform hareketleri ile bu hareketlerin neden ve sonuçlarının ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

2.1. 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı'da Kentsel Yönetim ve Kent Yapısı

2.1.1. Kent Yönetimi

Sanayileşme ve kapitalizm ile Osmanlı Devleti'nde değişen toplumsal, ekonomik ve idari yapı kentin yönetiminin de değişiklik göstermesine sebep olmuştur. Yeni çok merkezli ve geniş kentlerin kadılar tarafından yönetilemeyeceği düşünülmüştür. Bu nedenle bir yandan kent yönetimini daha işlevsel hale getirmek isteyen diğer yandan merkezi denetimi güçlendirmek isteyen reformcular 1826 yılında vakıfları merkezi denetim altına almışlardır. Böylece vakıflar eski cazibesini kaybetmiştir. Yanı sıra batının etkisiyle ortaya çıkan yeni insan hakları yaklaşımları miras sistemi için vakıflara alternatif kurumların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Kadılar, kentlerdeki askeri örgütlenme ve lonca tabanlı örgütlenme arasındaki dengeyi sağlaması nedeniyle 19. yüzyıla kadar büyük önem arz etmiştir. Ancak iki sınıfın da önemini kaybetmesiyle birlikte kadılar da kent yönetimi için neredeyse işlevsiz hale gelmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile asker sınıfı maaşa bağlanarak memur haline gelmiştir. Bu sayede kentliler ile askerler arasında bir çıkar çatışması kalmamıştır. Lonca sistemi de yine Tanzimat ile ortadan kaldırılmıştır. Hukuk sisteminde gerçekleştirilmeye çalışılan laikleşme adımları da kadıların kentsel yönetim açısından işlevlerini ve yargı alanlarını oldukça daraltmıştır.

Yukarıda ele alındığı üzere 19. yüzyıla kadar Osmanlı'da kentsel yönetimin anlaşılabilmesi için kadılık kurumu ile buna bağlı olan subaşı, mimarbaşı, muhtesip ve şehremini gibi bazı kurumların detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

2.1.1.1 Kadılık Kurumu

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde fethedilen topraklara devletin hukuki temsili için birer kadı atanmıştır. Diğer İslam devletleri de incelendiğinde özgün bir memuriyet olduğu görülen kadılık aynı zamanda adli ve mülki bir görevlendirmedir. Osmanlı kadıları İlmiye sınıfından çıkan, şer-i hukukun uygulanmasını sağlayan, diğer yöneticiler gibi askeri sınıfa da mensup olan memurlardır (Ortaylı, 2021, s. 200). 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde kadıların görev, yetki ve konumlarında

önemli değişiklikler olmuştur. Bu nedenle kadının görevlerini ve kent yönetimi içerisindeki konumunu anlamak için tarihsel gelişiminin de incelenmesi gerekmektedir (Ortaylı, 2021, s. 201).

Osmanlı'da kadılık kurumu için ilk adımın Sultan Orhan döneminde atıldığı bilinmektedir. Bu dönemde bir medrese kurularak kadıların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak görev ve yetkilerin düzenlenmesi ilk defa Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleşmiştir. 15. yüzyılda Fatih tarafından kurulan Sahn-ı Seman medreseleri 16. yüzyıla kadar kadıların yetiştiği önemli bir kurum olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise kadılık için Süleymaniye Medreseleri kurulmuştur. Bu dönemde medreseden icazet alan genç mezunlar öncelikle önemli sancaklardaki kadıların yanlarına gönderilerek belirli sınavlara tabi tutulmuşlardır. Bu sınavları geçen adaylar İstanbul'a dönerek padişah beratıyla en alt kademedeki kazalardan birine atanmıştır (İnalçık, 1988, s. 251-275). 18. yüzyıla gelindiğinde merkezi idarede yaşanan güç kaybı kadılık müessesesine de yansımıştır. Bu dönemde mahkeme baskınları, çeşitli idarecilerin örf yetkisini sıkça kullanması, mahalli ayan zümresinin adli konulara müdahale etmesi gibi birçok sorunla karşılaşmıştır. II. Mahmud dönemine kadar geçen sürede bu konuda önemli bir düzenleme yapılamamış, kadılar özellikle idari zümrelerin denetlenmesi gibi önemli görevlerini yerine getirememiştir (Ortaylı, 2001, s. 204).

Osmanlı kadısının görevlerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür;

- Sefer-i Humayun esnasında kullanılacak yol, köprü, çeşme vb. yapıların önceden denetim ve tamiri
- Ordunun erzak tayininin gerçekleştirilmesi
- Avarız vergilerinin toplanması (BA. MD, nr 16, hk 276-8)
- Şehre erzak, et, sebze ve meyve temin edilmesi
- İhtikar ve karaborsacılığın önlenmesi (BA. MD, nr.6: hk 1218)
- Şehirlerde yer alan kalelerin, kale dizdarlarının ve dizdarbaşlıkların teftiş edilmesi (BA. MD, nr.3: hk 66)
- Şehirdeki imar çalışmalarının yürütülmesi
- Asayiş için düzenlenecek baskın, arama ve soruşturma faaliyetlerinin yürütülmesi (BA. MD, nr 35: hk 23)
- Şer-i hukuka uygun bir şekilde mahkemelerin görülmesi
- Çeşitli ürünlere narh konulması (Ortaylı, 2021: 207)

- Medreselerin denetlenmesi (BA. MD, nr 16: hk 396)
- Tekkelerin kontrol edilmesi, ehliyetsiz dervişlerin ve şeyhlerin belirlenmesi (BA. MD, nr 3: hk 1644)

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı'da kadılar yalnızca hâkim olarak görev yapmamıştır. Bunun yanında şehrin imar çalışmalarından asayişine, erzak temininden ordunun denetlenmesine kadar birçok görevi de yerine getirmişlerdir. Bu nedenle kadılık kurumunun Osmanlı Devleti'ndeki en önemli memuriyet olduğu düşünülmektedir. Çalışmada ele alınacak olan kentleşme faaliyetleri için de kadıların önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile kadıların görev ve yetkilerinde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Zira şehirde asayişin sağlanmasından sorumlu olan kadılar 19. yüzyıla kadar bu görevlerini Yeniçeri Zabitlerinin yardımı ile yerine getirmişlerdir. Ardından kurulan İhtisap Nezareti kadıların kent yönetimine ilişkin birçok görevinin sona ermesine sebep olmuştur. Önceden kadıların görevi olan bayındırlık, temizlik, su vb. işlerin tamamı bu nezarete devredilmiştir. 1836 yılında vakıfların bir çatı altında toplanması, Fransız mevzuatına uygun biçimde karma mahkemelerin kurulması ve temyiz divanlarının ortaya çıkması ile Osmanlı kadılarının yetki ve görevleri neredeyse sona ermiştir (Ortaylı, 2001, s. 205).

2.1.1.2. Mülki Görevlerde Kadıya Yardımcı Olan Birimler

Kadıların mülki görevlerinde kendilerine yardımcı olan görevlileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Subaşı: İki görevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki bad-ı hava ismi altında toplanan bir kısım vergilerin toplanmasıdır. İkincisi ise vergi toplama safhasında gerekli kolluk görevlerinin yerine getirilmesidir (Ortaylı, 1978, s. 101).
- Asesler (Yasakçılar): İki görevleri bulunmaktadır. İlki geceleri çarşı ve Pazar yerlerinde nöbet tutulmasıdır. İkincisi ise su yolları ile kent yollarının bakımının yapılmasıdır (Tekeli, 1982, s. 24).
- Kale Dizdarları: Şehirlerin iç kalelerinin savunmasından sorumludurlar.
- Muhtesip: Narhın belirlenmesi, esnafların denetlenmesi, şehrin temizliğinin sağlanması ve kadının verdiği diğer beledi işlerin yapılması gibi görevleri

bulunmaktadır. Bir çeşit belediye zabıtası olarak görülmektedir (Ortaylı, 1978, s. 102).

- Mimarbaşı: Kent/Kırsal ayrımı olmaksızın yapılan tüm imar çalışmalarının denetlenmesi ve raporlanması mimarbaşının görevidir. Yanı sıra inşaatlarda çalışacak ustaların ücretlerinin belirlenmesi, ihtiyaç halinde pazaryeri ve mezarlık yerlerinin değiştirilmesi, yapı malzemelerinin kalite ve fiyatlarının denetlenmesi gibi görevleri de bulunmaktadır (Tekeli, 1982, s. 25).
- Şhremini: Sultana ait yapıların bakımından sorumludur. Mimarbaşı şhreminine bağı olsa da Şhremiñliğı makamı kadıların yetkileri ile mimarbaşuların teknik donanımı arasında gelişememiş, dar kapsamlı bir işleve sahip olmuştur. (Tekeli, 1982, s. 25)

2.1.2. Kent Yapısı

16. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nde kentsel yaşamda bir dönüşüm yaşanmıştır. Klasik dönem olarak adlandırılan bu dönemde ticari faaliyetlerin ve tüccar sınıfın yerleşik bir düzene geçmesi şehirlerin yapısını da bir oranda etkilemiştir. İkinci önemli kentsel değişimin olduğu 19. yüzyılı doğru anlayabilmek için 16. yüzyıldaki değişimin kısaca ele alınması gerekmektedir.

16. yüzyıldan önce Osmanlı Devleti'nde kentlerin yapısı Ortadoğı'daki kentlerle neredeyse aynıdır. Bu yapı kentin iki kısımda ele alındığı ve merkezde kalelerin yer aldığı bir kent yapısıdır. Buna göre kale içi ve dışı olarak ayrılan kentlerde yöneticiler "içkale" olarak nitelendirilen kalenin içindeki merkezi bir alanda ikamet etmektedir. Merkezin etrafında ise zanaat faaliyetleri yürütenler ve şehrin ileri gelenleri oturmaktadır. Kalenin dışında ise pazarlar, yerleşik bir şekilde yapılmayan ticari faaliyetler ile halk yer almaktadır. Ayrıca yolcuların konaklayabileceği kervansaraylar, tarımla uğraşanların evleri ve bir kısım tekke/zaviyeler de yine bu alanda yer almaktadır. Ancak 16 yüzyılda özellikle nüfusun artışı ve ticari faaliyetlerin biçim değiştirmesinin etkisiyle kentin bu klasik yapısı da birçok değişikliğe uğramıştır.

Dünyada "gezginici tüccar" olarak nitelendirilen sınıfın önemini yitirmesi ve "yerleşik tüccar" sınıfının ortaya çıkması ile Osmanlı Devleti'nde "kale altı" olarak adlandırılan kalenin dışındaki bölgelerde yürütülen ticari faaliyetler de zayıflamıştır. 16. Yy itibariyle ticari faaliyetler kale içlerinde yer alan bedestenlerde yürütülmeye

başlanmıştır. Böylece bedestenlerin çevrelerinde farklı hizmet, ticaret ve üretim dallarında uzmanlaşan dükkanlarla dolu sokaklar oluşmuştur. Zamanla kent yapılaşmaları için kale içleri yetersiz kalmıştır. Böylece kalelerin dışında yeni mahalleler kurulmaya başlamıştır. Bu mahalleler toplumsal tabakalara göre değil etnik ve dini kökenlere göre birbirinden ayrılmıştır.

17. ve 18. Yüzyıllar incelendiğinde Osmanlı kent yapısında önemli bir değişikliğin olmadığı görölmektedir. Bu dönem içerisinde askeri sınıf önemini yitirmiş, ayânın toplumdaki yeri güçlenmiştir. Böylece kale içi boşalmış ve dolayısıyla kalelerin kent yapılanmasına etkisi oldukça azalmıştır. Bu dönemde halkın ileri gelenlerinden oluşan ayan sınıfına ait konaklar bedestenlere yakın bölgelerde yer almıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde ise bedestenlerin etrafında oluşan merkezi bölgelerin yeni kapitalist iş ilişkileri için yeterli olmadığı görölmüştür. Bu nedenle ikincil bir merkezi bölge ortaya çıkmıştır. Bu yeni merkezi iş alanı Osmanlı kentlerine ikili bir yapı kazandırmıştır.

Osmanlı kent yapısının yeni kapitalist sistem için yetersiz kalmasının ve yeni merkezi iş alanlarının ortaya çıkmasının nedenlerini kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür;

- Kentin gerek çevresiyle olan ilişki usullerinde gerekse kullanılan haberleşme kanallarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni Osmanlı kentleri hem içinde bulunduğu bölge ile hem de dünyayla ilişkilerini demiryolu ve gemiler ile yürütmektedir. Haberleşme, önceden olduğu gibi askeri sınıfa ait menziller ve ulaklarla değil; posta sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Bu yenilikler kent merkezlerinde yeni postane binalarının, rıhtımların ve istasyonların kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bunların yanı sıra ticari faaliyetler esnasında kullanılan birçok usul de değişmiştir. Örneğin ürünlerin nakli için artık antrepolar kurulmaya başlanmıştır. Benzer şekilde, yolcuların konaklaması için de kervansaraylar yerine oteller açılmıştır.
- Osmanlı Devleti'nin dış ticaret ile yabancı yatırımlara açılması finansman kurumlarının varlığını zorunlu hale getirmiştir. Farklı finansman kurumları arasındaki rekabet bankaların da belirli bölgelerde toplanmasına yol açmıştır. Aynı zamanda dış ticaretin bir getirisi olarak artık tüccarların ürünler ile doğrudan ilişkisi azalmıştır. Böylece bankaların çevrelerinde yeni iş hanları

kurulmaya başlanmıştır. Böylece şehirlerdeki saygın iş merkezleri banka ve işhanlarının bulunduğu bölgeler olmuştur.

- Tanzimat'ın ilanının ardından devlet işleri artık askeri sınıfa üye olanların konaklarında değil, devlet dairelerinde görülmeye başlanmıştır. Böylece devlete ait binalar kentlerde üçüncü bir merkezi alan oluşturmuştur.
- Kapitalizm ve batılılaşma ile yeni tüketim alışkanlıkları ve yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır. Buna karşılık lüks tüketim için yeni dükkanlar, eğlence mekanları, tiyatro salonları ve kafeler açılmıştır.

Osmanlı kentinde yaşanan bu değişikliklerin hiçbiri hızlı bir biçimde gerçekleşmemiştir. Tekeli (1985, s. 881) Osmanlı Devleti'nde kentlerin çoklu merkez yapıya geçişinin oldukça yavaş bir şekilde gerçekleştiğini ve yeni kurumlar, binalar ve yöntemlerin eskiyi tasfiye edemediğini belirtmektedir. Bundan dolayı geleneksel kesime ait farklı merkezler de varlığını korumuştur. Ancak gelenekseli takip eden bölgelerde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Loca sisteminin çökmesiyle birlikte hanların içi de değişmeye başlamıştır.

19. yüzyılda kentlerde yaşanan değişimler konut alanlarını da etkilemiştir. Buradaki değişim 16. Yüzyılda olduğu gibi yalnızca etnik ve milli unsurlar çerçevesinde değil yeni sınıfsal ayrımların da etkisiyle ortaya çıkmıştır. Çalışmada daha önce ele alındığı üzere 19. yüzyılda ortaya çıkan burjuva, bürokrasi ve ilmiye/sanatçı sınıfları konut dağılımlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönem içerisinde milletlerarası farklılaşmanın yanı sıra aynı milletten olanlar da zengin ve fakir olarak ayrılmış; böylece farklı mahalleler ortaya çıkmıştır. Varlıklı aileler için köşk, yalı ve konaklar inşa edilmiştir.

Yerleşim alanlarının fiziksel yapıları da önemli değişikliklere maruz kalmıştır. Çıkılmaz sokaklar ve kentin neredeyse tamamında yer alan dar sokaklar artık yetersiz hale gelmiştir. Zira kent içi ulaşımda kayıklar ve yaya ulaşımından ziyade tramvaylar ve vapurlar kullanılmaya başlanmıştır. Yabancı şirketlerin yatırımları ile Selanik, İzmir ve İstanbul gibi şehirlerde işletilmeye başlanan vapur ve tramvaylar fiziksel yapıdaki değişimi zorunlu hale getirmiştir. Bunların yanı sıra atlı arabalar artık daha yaygın hale gelmiştir. Örneğin Cuma selamlığına her zaman at üstünde giden padişah artık araba ile gitmeye başlamıştır. Varlıklı ailelerin ve devlet ricalinin kendi atlı arabaları olduğundan

dar sokaklar önemli bir sorun teşkil etmiştir. Kentlerin coğrafi olarak genişlemesi de 1858 yılında yayınlanan Arazi Kanunnamesi ile başlamıştır. Kanunname, kent çevrelerindeki tarımsal araziler için özel bir mülkiyet hakkı tanımaktadır. Bazı büyük kentlerde kale duvarlarının da yıkılması ile kentler genişlemeye başlamıştır. Gerek ovalarda bataklıkların rahatlıkla kurutulabilmesi gerekse yeni ulaşım imkânları bu genişlemeyi desteklemiştir.

19. yüzyılda kent dokularında meydana gelen değişimlerin birincil nedeni sürekli yaşanan yangınlar olmuştur. Osmanlı kentlerinde yaygın olan ahşap yapılar yangınları tetiklemekte ve hızlandırmaktadır. Bu nedenle kâgir yapıların inşa edilmesi desteklenmiştir. Bunun yanında kâgir yapılar, üzerlerine kuruldukları arazilerde de değer artışı sağlamıştır. Bu değer artışı da değişimi hızlandıran önemli dinamiklerden biri olmuştur. Kent dokularının değişmesi yeşil alanların işlevlerinin de değişmesine yol açmıştır. Artık yeşil alanlar tarımsal üretim yeri olmaktan çıkarak konut alanı yahut belediye parkı haline gelmiştir.

Artan ulaşım imkanları ile kent çevrelerindeki banliyö sayıları artmış; yeni toplumsal tabakalaşma da bu noktada bir katalizör görevi görmüştür. Başlangıçta kentlerin dışına kurulan banliyöler, ulaşım imkanlarının daha da artmasıyla birlikte kent sınırlarına dahil olmuştur. Yanı sıra fabrikalar ve üretim yerleri de kentin çevresinde ulaşılması kolay bölgelere inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak Tekeli (1985, s. 882) üretimin 19. Yüzyılda tamamen kent dışına kaymadığını, bunun yalnızca bir eğilim olduğunu, hala üretimin önemli bir kısmının kent merkezlerinde yapıldığını belirtmektedir.

Netice itibarıyla 19. Yüzyıl'da Osmanlı Kent yapısının ekonomik, idari ve toplumsal nedenlerle önemli değişikliklere maruz kaldığı görülmektedir. Özellikle erken cumhuriyet dönemi kentlerinin temelleri bu dönemde atılmış; toplumsal açıdan yeni kentsel yaklaşımlara adapte olunmaya başlanmıştır. Batının etkisiyle ortaya çıkan yeni sınıflar yeni yaşam tarzlarını, yeni kent algısını ve yeni idari anlayışları da beraberinde getirmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı kentleşmesinin anlaşılabilmesi için öncelikle kentsel yapının tarihsel dönüşümünün incelenmesi gerekmektedir. Nitekim yukarıda da ele alındığı üzere Tanzimat Fermanı ile birlikte başlayan reform hareketi kent algısını ve dolayısıyla kentsel mekânı da değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimin anlaşılabilmesi eski yerleşme

modüllerinin, altyapı tesislerinin ve kentsel hizmetlerin okunmasına bağlıdır. Bu nedenle bu bölümde 19. Yüzyıla kadar Osmanlı'da var olan yerleşme modülleri, vakıf sistemi ve altyapı tesisleri ele alınacaktır.

2.1.2.1. Yerleşme Modülleri

Osmanlı kenti incelendiğinde toplumun polietnik temelleriyle uyumlu bir şekilde konumlandırılmış iki farklı yerleşme modülünün bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki mahalledir. Resmiyette olmasa da prensipte etnik ve dini birlikteliği ve ortak strüktürel yapıları barındıran mahalleler toplumsal yapıdaki ayrımın da yapı taşları olarak görülmektedir. Nitekim ayrı dinden yahut ayrı etnik kökenden olan insanların aynı mahallelerde yaşadığı bilinmektedir. Bu mahalleler içerisinde her cemaat ve topluluğun kısmen kendi strüktürlerini oluşturdukları da bilinmektedir (Cerasi, 1999, s. 70). İkinci yerleşme modülü ise imarettir. Gerek dini gerek toplumsal işlevlerin yerine getirilmesi için kurulan bu binalar Osmanlı kentindeki yerleşimlerin ilk planlama çekirdeklerini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada daha önce ele alındığı üzere Osmanlı Devleti'nde kentler imaretlerin etrafına kurularak büyümüştür. Bu noktada vakıf sisteminin de önem arz ettiği görülmektedir.

İlk yerleşme modülü olarak gösterilen mahalleler Cerasi (1999, s. 71) tarafından "birtakım kamusal öğelere ve kısmen de olsa idari strüktürlere sahip kent köyleri" olarak nitelendirilmektedir. Burada referans alınan kamusal öğeleri okul, ibadethane, hamam, çeşme, kütüphane ve yiyecek satılan dükkanlar olarak özetlemek mümkündür. Osmanlı kentinde mahalleler neredeyse hiçbir zaman çok geniş boyutlara sahip olmamıştır. Farklı kaynaklarda mahallelerin en az 150 en fazla 2000 kişilik nüfuslardan oluştuğu belirtilmektedir (Aktüre, 1978; Ayverdi, 1985; Cerasi, 1999). İlk resmi düzenlemelerin ise 19. yüzyılda gerçekleştirildiği bilinmektedir. 19. yüzyıla kadar imamlar tarafından idare edilen mahallelerin 1829 yılında çıkartılan bir berat ile ikişer muhtar tarafından yönetilmesine karar verilmiştir. Bu muhtarların da mahallelerde yaşayan aile reisleri tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır.

Ayverdi (1985, s. 146) mahallelerin belediye yükümlülüklerinin yanı sıra vergi toplama görevini de yerine getirdiğini belirtmektedir. Buradan hareketle cemaat-din anlayışı ekseninde olan ancak yönetme amacı güdülen birer yönetim birimi şeklinde nitelendirilmektedir. İmaretler ise genellikle yoksullara yardım amacıyla

kurulmuş hayır kurumları olarak nitelendirilmektedir. Yukarıda ele alındığı üzere Osmanlı'da imaretler ile kentlerin oluşumu arasında önemli bir bağ bulunmaktadır.

Osmanlı toplumu 19. yüzyıla kadar din adamları tarafından yönetilen, hücreler halinde düzenlenen bir yapıdadır. Yalnızca Müslümanlar için değil, gayri müslimler için de bu yapıdan söz etmek mümkündür. Zira Müslümanların dışında kalan toplumsal unsurlar etnik-dini beş ana guruba ayrılmaktadır. Bunlar Ermeniler, Rum Ortodokslar, Katolik Latinler, Yahudiler, Katolik Ermeniler ve Slav Ortodokslardır. Bu etnik ve dini unsurların da imaret merkezli bir mekânsal algıya sahip oldukları bilinmektedir. Nitekim ibadethanelerin çevresinde şekillenen gayri müslim mahallelerde de hem gayri müslim ihtiyaç sahiplerine hem de diğer etnik unsurlara yardım eden imarethaneler yer almıştır (Ubicini, 1855; akt. Cerasi, 1999, s. 73).

Sonuç itibariyle Osmanlı kentinin yerleşme biçimini imarethaneler çevresinde şekillenen, dini ve etnik unsurların bir arada yaşadığı mahalleler olarak özetlemek mümkündür.

2.1.2.2. Altyapı Tesisleri ve Yapı Örgütü

Osmanlı kentindeki altyapı hizmetleri imaret ve vakıf köy statüsü üzerinden ele alınmaktadır. Yapı işlerinin düzenlenme biçimi ve yapı örgütünün de yine vakıf sistemi üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Müsakkafat adı verilen; bir caminin etrafına dükkân, okul, aşhane, hastane, kütüphane ve yetimhane gibi yapıların inşa edilmesiyle ortaya çıkarak kamu hizmetlerinde çatı görevi gören yapılar altyapı tesislerinin de merkezi haline gelmiştir Ortaylı (2021, s. 243). Osmanlı'da yapı işlerinin örgütlenmesinin basit bir mesleki oluşumdan ibaret olmadığını belirtmektedir. Bunun nedenlerini kentsel alandaki altyapı tesisleri ve mevcut ulaşım teknolojileri, mekân organizasyonunun dayandığı ekonomik faaliyet ve ilişkiler, yapı malzemelerinin nitelikleri, azınlık cemaatlerin oturdukları bölgelerdeki mekânsal sınırlamalar ve yapı denetimlerinde görülen farklılıklar olarak özetlemektedir. Buna göre Osmanlı'da yapı işlerinin denetlenmesi, düzenlenmesi ve örgütlenmesi hem fonksiyonel hem de biçimsel açıdan batıdaki örneklerden ayrılmaktadır.

Osmanlı'da imar faaliyetlerinin yürütülmesi ve denetlenmesi noktasında teknik ve mali sorumluluklar ayrı iki kuruma bırakılmıştır. Yürütülme için gerekli mali işler Şehremini tarafından idare edilirken denetim ve diğer teknik işler Hassa Mimarlar Ocağı

tarafından gerçekleştirilmiştir. Ocak bünyesindeki mimarların tamamı ordu mensubu birer askerdir. Pratik bir eğitimden geçen bu mimarlar asker olmalarından kaynaklanan geniş ülkelerin mimari yapılarını görerek tecrübe etme fırsatına da sahiptir. Hassa başmimarının İstanbul'da masa mimarları bulunurken ülke çapındaki bayındırlık ve beledî imar denetimleri için de hassa memurları bulunmaktadır. Turan (1963, s. 9-10; akt. Ortaylı, 2021, s. 243) 16 ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı'daki hassa mimar sayısının 40 civarında olduğunu belirtmektedir.

Altyapı tesisleri kadı, hassa mimarlar ocağı ve su yolcuları ocağının örgütlenmesi ile denetlenmektedir. Altyapı tesislerinin hem inşası hem de bakımı hususlarında ortaya çıkan örgütlenme şu şekildedir;

- Vakıf tarafından görevlendirilen su nazırı gibi görevliler tesislerin inşasını gerçekleştirmektedir.
- İnşa faaliyetlerini kadının emriyle hassa mimarlar ocağı denetlemektedir. Bu aşamada yapılacak tesis için kullanılan alandaki izinsiz yapıların yıkılması gibi önemli bazı görevler de yine hassa mimarlar ocağı tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Tesislerin bakım ve onarım işlerini su yolcuları ocağı gerçekleştirmektedir. Bu ocak da hassa mimarlar ocağına ve dolayısıyla kadıya bağlıdır.

Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı'da altyapı tesisleri vakıflar eliyle kurulmaktadır. Kurulan tesislerin denetimi kadıya bağlı bulunan ocaklar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu örgütlenme 1831 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak 1831'de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte hem mali hem de idari işler tek çatı altında toplanmıştır. Hassa mimarlar ocağı ve şehreminliği bu müdürlüğe bağlanmıştır (Ortaylı, 2021, s. 246).

2.1.2.3. Kentsel Hizmetler ve Vakıf Sistemi

Tarih boyunca toplumların ekonomik, güvenlik ve sosyal yardım ihtiyaçlarının farklı kurumlarca karşılandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde klasik dönem olarak nitelendirilen kuruluşundan 19. Yüzyıla kadar geçen süreç incelendiğinde kamu hizmetlerinin sunumu noktasında sınırlı hizmet yaklaşımlarına rastlanmaktadır. Bunun önemli nedenlerinden biri İslami ilkeler gözetilen vakıfların varlığıdır. Zira modern devlet anlayışında devletin ana görevlerinden biri olarak gösterilen, “toplumdaki bireylerin

zaruri ihtiyaçlarının karşılanması” görevi genel itibariyle vakıflar tarafından yerine getirilmektedir. Vakıfları “dayanışma ve yardımlaşma esasına bağlı bir biçimde toplumun hukuki, sosyal ve dini yapıları gözetilerek oluşturulan sosyal kurumlar” olarak nitelendirilmektedir (Işık, 2009, s. 1). Ancak Osmanlı Devleti’ndeki vakıflar için bu tanımlama şüphesiz eksik kalacaktır. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. İlki Osmanlı’daki vakıfların bir kısmının devlet ricali tarafından bir kısmının da vakıflar adına kurulan ve ticaret, sağlık, eğitim gibi hizmetler veren merkezler tarafından finanse ediliyor olmasıdır. Bunun yanı sıra başa geçen padişahların ve hanımlarının hem yönetip hem finanse ettiği birçok vakıf da bulunmaktadır. Bir diğer neden ise Osmanlı Devleti’ndeki vakıfların muhatap aldıkları ihtiyaç sahipleri ve kuruluş amaçları açısından var olan eşitliliklerdir. Hayvanların beslenmesi ve korunmasından kentlerdeki barınma ihtiyaçlarına varana kadar farklı amaçlarla topluma, devlete ve canlılara hizmet eden vakıflar kurulmuştur. Osmanlı’da kurulan vakıfların yerine getirdikleri hizmetleri kısaca dini, sağlık, eğitim, bayındırlık, askeri ve şehircilik hizmetleri olarak sıralamak mümkündür (Aliağaoğlu, Uğur, 2016, s. 211).

Osmanlı’da vakıflar ve kentler arasındaki ilişki de yine vakıfların işlevleri üzerinden okunmaktadır. Yukarıda ele alınan vakıf hizmetlerinden şehircilik ve bayındırlık işlevleri mekânsal örgütlenmenin önünü açmaktadır. Zira klasik dönemde şehirlerin vakıf eserler etrafında geliştiği ve şehir yapıları ile ulaşım faaliyetlerinin de bayındırlık ve şehircilik hizmetleri sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. şehirlerde sosyal birer merkez olarak görülen vakıf kurumları bünyelerinde imaret, han, eşme, hastane, türbe, hamam, kütüphane, okul, medrese ve cami gibi birçok yapıyı barındırmaktadırlar. Vakıfların sundukları hizmetler külliye veya imaret gibi yapılarda yer almaktadır. Bu yapılar yeni oluşturulan semtlerin de merkezi haline gelmektedir. Yanı sıra yeni kurulan şehirlerde de öncelik bu yapıların inşası olmuştur (Yenen, 1999, s. 440).

Vakıfların kentleşmeye katkısı hususunda önemli bir örnek de günümüzdeki Nevşehir ilidir. Zira Muşkara adıyla anılan bir köy olan Nevşehire, 18. Yüzyılın başlarında Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından bir tesis yapılmıştır. Vakıf sistemi kurularak bu tesis içerisine eşme, mektep, medrese, cami, imaret, kütüphane, han, hamam ve dükkân inşa edilmiştir. Köy tamamıyla bu tesislere vakfedilerek ahali avarız vergisinden muaf tutulmuştur. Vergi muafiyeti zamanla göçmenlere de uygulanmaya başlanınca Muşkara köyü, önce artan nüfusla birlikte

kasaba haline gelmiş; ardından kısa bir süre sonra günümüzdeki ismini alarak bir şehir olmuştur (Şahin, 2010, s. 446).

Yaylı ve Pustu (2010, s. 151) vakıflar tarafından yerine getirilen kentsel hizmetleri şu dört başlık altında ele almıştır;

1. Eğitim Hizmetleri: Osmanlı toplumundaki en önemli sosyal merkezlerden biri olan külliyeler, mahalli medrese ve mektepler, kütüphaneler ve camiler bünyesinde kurulan sıbyan mektepleri
2. Sağlık Hizmetleri: Büyük vakıfların bünyesinde yer alan dam-ı şifa ve Bimarhaneler
3. Bayındırlık Hizmetleri: Askeri amaçlı olmayan eserlerin inşası devletin görevi olarak görülmemiştir. Bu nedenle çeşme, sebiller, deniz feneri, sığınaklar, kaldırım, yol, köprü bent ve kuyu gibi birçok yapı vakıflar eliyle inşa edilmiştir.
4. Belediye Hizmetleri: İçme suyu temini, kent sokaklarının temizliği, parkların yapılması, sokakların aydınlatılması gibi görevleri vakıflar üstlenmiştir. Kentin temizliği hususunda esnaf loncalarının da örgütlendiği bilinmektedir.

Vakıfların yukarıda ele alınan hizmetlerin dışında bir önemli katkısı da gelir-servet dağılımındaki dengedir. Her ne kadar üst tabakadan alt tabakaya bir servet aktarımı söz konusu olmasa da servetin önemli bir kısmının mülkiyetinin vakıflar tarafından düzenlenmesi bir toplumsal servetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle vakıfların Osmanlı toplumsal yapısına da önemli bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür (Yaylı, Pustu, 2010, s. 154-155).

2.2. 19. Yüzyılda Osmanlı'da Kentleşmeyi Etkileyen Unsurlar

Osmanlı Devleti'nde kentleşme faaliyetlerini etkileyen unsurlar batılılaşma ile gelen ekonomik ve toplumsal değişimlerden ibaret değildir. Bunların yanı sıra nüfusun artışı ve yerleşim yapılarının dönüşümü de büyük önem arz etmektedir. Zira Sanayileşme ile ortaya çıkan yeni iş imkanları tarım ile uğraşan kırsal kesimdeki vatandaşların bir kısmını kentlere göç etmeye başlamasına sebep olmuştur. Kent nüfusunda yaşanan değişimler kent yapısını da etkilemiştir. Hem nüfus hem de yapının değişmesi doğrudan kent yönetiminin de değişimini zorunlu hale getirmiştir. O nedenle

bu üç unsurun da detaylı incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde sanayi devrimi ile ortaya çıkan batılılaşma hareketi ve nüfus hareketleri incelenecektir.

Tanzimat Fermanı'nın ardından yapılan kentleşme çalışmalarının ekonomik, toplumsal ve idari açıdan ele alınması gerekmektedir. Zira kapitalizm ile paralel bir şekilde gelişim gösteren sanayileşme beraberinde batı emperyalizmini getirmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı üzerinde kurulan emperyalist denetim de Tanzimat dönemi reformlarının yanı sıra toplumsal ve ekonomik birçok dinamiği etkilemiştir. Bu nedenle öncelikle batılı devletler ile Osmanlı arasındaki ilişkinin, devletin iç dinamiklerine etkisi incelenmelidir. Tekeli (2011, s. 47) batının emperyalist denetiminin Osmanlı ekonomisine etkilerini ve ortaya çıkan toplumsal dönüşümün özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır;

- Ulaşım teknolojisinde ve Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.
- Avrupa'da sanayileşmenin artması ile ortaya çıkan gıda ve hammadde ihtiyacı Osmanlı'daki tarımsal üretimin dış pazara açılmasını sağlamıştır.
- Paralel bir biçimde Avrupa'da elde edilen sanayi malları Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel üretim çıktıları ile bir rekabet içine girmiş; Osmanlı iç pazarı ve hammadde kaynakları daralmıştır.
- 19. yüzyılın ikinci yarısında batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne yaptığı altyapı yatırımları emperyal denetim olgusunu güçlendirmiştir.
- Osmanlı'nın kapitalizme açılması ile piyasa ekonomisi benimsenmeye başlanmıştır.
- Piyasa mekanizmasının oluşması ile servet ve mülkiyet kavramları toplumsal tabakalaşma için önem arz etmeye başlamıştır.
- Toplumsal tabakalaşmanın belirleyicisinin değişmesi sınıf farklılaşmasında da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Geleneksel Osmanlı toplumunda tarımdaki artı ürün asker sınıfı tarafından alınırken Tanzimat döneminde artı ürün maaşlı bürokratlar tarafından alınmaya başlanmıştır. Böylece ilmiye sınıfı ile sanatkârlar açısından ekonomik bir kayıp söz konusu olmuş; Müslüman olmayan azınlıklar içerisinde bir ticaret burjuvazisi yükselmeye başlamıştır. Aynı zamanda kentsel altyapı çalışmalarında ve tarımsal ürünlerin denetlenmesinde görevli olan yeni bir emekçi sınıfı ortaya çıkmıştır.

Sanayileşme ve kapitalizmin Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve toplumsal yapısına önemli etkileri olmuştur. Yukarıda ele alınan bu etkiler kent yapısında da önemli bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Tekeli (2011, s. 48) bu değişiklikleri ise şu şekilde özetlemektedir;

- Tarımdan elde edilen artı ürünün denetlenmesi hususunda yaşanan değişiklikler kentlerdeki dış bağlantıları da değiştirmiştir. Artık geleneksel ulaşım yollarından ziyade hem gemilerin hem de trenlerin kullanıldığı karma ulaşım yöntemleri benimsenmeye başlanmıştır. Demiryolları ve buharlı gemiler için ihtiyaç duyulan yeni istasyon ve limanlar için yabancı şirketler tarafından altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir.
- Dış bağlantıların değişiklik göstermesi kent merkezini de etkilemiş; geleneksel dönemdeki kervanların yerini otel ve antrepolar almaya başlamıştır.
- Yeni artı ürün denetleme sistemi, dış ticaretin nitelik ve usullerini de değiştirmiştir. Kentlerde banka ve bürolar kurulmaya başlanmıştır.
- Tanzimat Dönemi'nde askeri sınıfın yerini devlet bürokrasisi aldığı için kentlerde yeni resmi daireler açılmaya başlanmıştır.
- Ortaya çıkan yeni sınıflar (orta sınıf, bürokrasi ve burjuvazi) yeni kültürel ve eğlence faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir.
- Yeni ekonomik ve toplumsal yapı kent nüfusunun da artmasına neden olmuştur. 16. yüzyılda yaklaşık %9 olan kent nüfusu 19. Yüzyılın sonunda %25'i geçmiştir.
- Artan nüfus yeni ulaşım yöntemlerini (araba ve tramvay) beraberinde getirmiş ve sokakların genişlemesini sağlamıştır.
- 19. yüzyıla kadar farklı sınıflardan insanların birlikte yaşadığı; yalnızca etnik olarak ayrılan mahalle yapıları da değişmeye başlamıştır. Böylece hem toplumsal tabakalaşma derinleşmiş hem de yeni ulaşım yolları ve banliyöleşme eğilimleri ortaya çıkmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen kentsel reformları etkileyecek olan yeni toplumsal yapı, yukarıda ele alınan unsurların etkisi ile ortaya çıkmıştır. Ekonomik

değişiklikler üzerinden, çalışmada daha önce ele alınan sınıfları şu üç başlık altında sıralamak mümkündür;

- Burjuva kesimi; genel itibariyle Müslüman olmayan, Levanten kesim olarak adlandırılan tüccar sınıfıdır. Bu sınıf batılılaşmaya açıktır. Batıdan gelen kentsel yaklaşımları benimsemektedir.
- Bürokrat kesimi; 19. yüzyılda ekonomik yapıda meydana gelen değişikliklerden istifade eden ve bu değişikliklerin korunmasını isteyen Müslüman eşraftır. Bu sınıf batılılaşmaya açıktır. Ancak değişimin Levantenler ve azınlıklar eliyle değil Müslümanlar eliyle yapılması gerektiğini savunmaktadır. Levantenleri yozlaşmayla suçlayan Burjuva sınıfı Türk milletine özgü çağdaş bir sistemin benimsenmesi gerektiğini düşünmektedir.
- İلميye ve sanatçı kesimi; 19. yüzyıldaki değişimler sonucunda gerek ekonomik gerek nüfus açısından önemli bir kayıp yaşayan bu sınıf batılılaşmaya karşı bir tavır sergilemiştir.

Yukarıda ele alınan değişimlerde de anlaşılacağı üzere, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki kentsel çalışmaların yalnızca idari açıdan ele alınması mümkün değildir. Tanzimat Dönemi reformlarında yeni toplumsal tabakalaşmanın, ekonomik sistemin ve batının kent yaklaşımlarının önemli etkileri vardır.

Osmanlı'da özellikle Tanzimat Fermanı'ndan sonra yapılan kentleşme çalışmalarını etkileyen bir diğer önemli unsur nüfus hareketleridir. Osmanlı Devleti'nin ilk genel nüfus sayımı II. Mahmud döneminde gerçekleştirildiği için 17. ve 18. Yüzyıllardaki nüfusa dair güvenilir bilgi elde etmek mümkün değildir. Ancak Osmanlı'nın zayıfladığı dönemlerde hem kentsel hem de kırsal alanlardaki nüfusun azalma gösterdiği kabul edilmektedir (Tekeli, 1985, s. 878) Fakat 19. Yüzyılda özellikle Anadolu nüfusunun sürekli olarak arttığı görülmektedir. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. İlki, sağlık alanındaki görece gelişimdir. Devletin düzeninin ve sağlık koşullarının reformlarla korunarak geliştirilmeye çalışılması doğal nüfus artışını hızlandırmıştır. İkinci neden ise yaşanan toprak kayıplarıdır. Devletin toprak kaybetmesi, kaybedilen topraklarda yaşayan vatandaşların önemli bir kısmının Anadolu'ya göç etmesine sebebiyet vermiştir.

Toprak kayıpları nedeniyle yaşanan nüfus artışına dair önemli veriler bulunmaktadır. Örneğin, doğuda kaybedilen topraklardan 1856-1913 yıllarında yaklaşık

olarak bir milyon insanın göç ettiği belirtilmektedir. Bu göç hareketinde yaklaşık 230 bin Kırımlı ve 755 bin Çerkez Anadolu'ya yerleşmiştir. Yine aynı tarihler içerisinde Balkanlar'dan gelen ve geneli Müslüman olan göçmenleri sayısı ise yaklaşık 450 bindir (Tekeli, 1985, s. 879). Anlaşılacağı üzere artan nüfus kentsel dönüşümleri de zorunlu hale getirmiştir. 18. Yüzyılda yaklaşık 600 bin olduğu bilinen İstanbul nüfusu 19. Yüzyılın ikinci yarısında 870 binin üzerine çıkmıştır (Karpaz, 2003, s. 310). Bu artış yeni yerleşim yerlerinin, kamu hizmetleri örgütlenmesinin, yeni iş politikalarının ve diğer kentsel reformların birer ihtiyaç haline gelmesine neden olmuştur.

2.3. Tanzimat Dönemi Öncesi Kentleşme Çalışmaları

Günümüz kent yönetimi anlayışının temelleri Tanzimat Dönemi'nde yapılan yerel yönetim girişimlerinden elde edilen tecrübelerle dayanmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde değişen kent yönetimi algısı incelendiğinde II. Mahmud dönemindeki ilk teşkilatlanma denemelerinin büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Erken cumhuriyet dönemi kentleşme çalışmalarının tam olarak anlaşılabilmesi için vakıf sisteminin, mimarlık teşkilatının, zabıta müessesesinin ve şehir planlamasının maruz kaldığı değişimlerin de incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle II. Mahmud dönemi kent ve vakıf ilişkisi, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, İhtisap Nezareti ve İstanbul'un haritalandırılması konuları ayrı ayrı ele alınacaktır.

2.3.1. İhtisap Nezareti'nin Kurulması

II. Mahmud döneminde yapılan önemli çalışmalardan biri zabıta teşkilatının temellerinin atılmasıdır. 1826 yılına kadar Osmanlı şehirlerinde sosyal hayatın bir düzen çerçevesinde işlenmesini sağlayan muhtesiplik kurumundan söz etmek mümkündür. Muhtesipler şehirlerde asayişin sağlanması, olası problemlere müdahale edilmesi ve zabıt tutulması görevlerini ifa etmektedirler. Ancak muhtesipliğin merkezileştirilmesi yine II. Mahmud dönemine denk gelmektedir. Özellikle 1825 yılında yeniçeri isyanlarının birçok şehre yayılmasının ardından, halkın erzak temininin güven altına alınması ve yeniçerilere karşı asayişin sağlanması amacıyla padişah tarafından birçok muhtesip görevlendirilmiştir. Ardından 1826 yılında muhtesiplerin daha örgütlü çalışması ve bu kurumun merkezileştirilmesi adına İhtisap Eminliği Nizamnamesi feshedilerek İhtisap Nezareti kurulmuştur (Erdoğan, 2000, s. 141).

İhtisap Nezareti'nin görevlerini kısaca, Yevmiye-i Dekakin (Osmanlı Devleti'nde dükkân sahiplerinden alınan işletme vergisi), damga, kantariyye (tartı vergisi), ruhsatiyye (dükkân ruhsatları için toplanan vergi) vergilerinin toplanması; lağvedilen yeniçeri ocağından kalanların neden olduğu toplumsal ihtilafların engellenmesi; şehirlerde asayişin sağlanması ve zabıt tutulması olarak sıralamak mümkündür. Nezaret tarafından toplanan vergilerin bir kısmı 1838 yılında kaldırılmıştır. 1854 yılında ise Nezaret lağvedilerek, alınan vergilerin tamamı kaldırılmıştır. (Erdoğan, 2000, s. 143)

İhtisap nezareti, günümüz zabıta teşkilatının temelini oluşturmasının yanı sıra 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni kent algısına hizmet etmesi açısından da önem arz etmektedir. Şehirlerde asayişin sağlanması ve insanlara verilen kamu hizmetlerinin teşkilatlı bir yapıca kontrol altına alınması amaçlanarak kurulan bu nezaret, yeni sosyal düzende sosyal güvenliğin temellerini oluşturan örgütlerden biri olarak nitelendirilmektedir.

2.3.2. Moltke Planı

Tanzimat döneminde yapılan reformların anahtarlarından biri merkezîyetçilikdir. Merkezîyetçilik 1839 yılı itibariyle kent planlaması anlayışına yansımaya başlamıştır. Nitekim kentin bir bütün olarak ele alındığı ilk tarih 1839'dur. II. Mahmud İstanbul'un bütün haritasının çıkartılması ve bu sayede kent planlamasının daha detaylı ve işlevsel bir şekilde yapılabilmesi için Alman plancı Helmut von Moltke'yi görevlendirmiştir. Moltke'den İstanbul'un bir haritasını çıkartması istenmiş; ortaya çıkan haritaya uygun bir şekilde sokak örüntülerinin düzeltilmesi talep edilmiştir (Çelik, 2019, s. 97).

Osmanlı Devleti ve Mısır Hidivliği arasında yaşanan savaşlarda kurmay subay olarak görev alan Moltke, 1836-1837 yılları arasında İstanbul'un genel bir planını çıkartmanın yanı sıra imar planları için de birçok önemli tavsiye hazırlamıştır. Tavsiyelerden bazıları, yeni binaların kâgir yapıda olması, bina yapımında geniş ve geometrik yapıdaki sokakların hesaba katılması, yeni ulaşım sistemlerine uygun planlamaların yapılmasıdır. Moltke'nin hazırladığı planın detayları şu şekilde özetlenebilir (Tekeli, 1985, s. 885);

- Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün yeni yapılan mahallelerde mutlaka geometrik kurallara önem vermesi gerekmektedir.
- Ahşap ev yapmak isteyen vatandaşlara kesinlikle müsaade edilmemelidir. Zira yangınların ana sebebi bu evlerdir.
- Yeni yapılacak yolların genişliği için 4 ayrı kademe belirlenmiştir. Bunlardan daha dar yolların yapılmaması gerekmektedir.
- Mümkünse her mahalle için meydan yapılmalıdır.
- Hiçbir çıkmaz sokak yapılmamalıdır.
- Ana yol güzergahları planda gösterildiği şekilde yapılmalıdır.

Moltke planına ilişkin çıkartılan bu ilmühaber Osmanlı Devleti'nin ilk imar mevzuatı olarak görülen Ebniye Nizamnamesine öncülük etmiştir. Bu nizamname bina ruhsatları, kamulaştırma, yol/sokak genişliği ve inşaat denetimi gibi konularda önemli sınırlamalar getirmiştir.

19. yüzyılın ilk çeyreği, sanayileşme ve kapitalizmin etkisiyle ortaya çıkan yeni toplumsal ve idari yapının etkilerinin görülmeye başladığı dönemdir. Aynı zamanda kent ve kent yönetimi algılarının da değiştiği dönemdir. Reformist yaklaşımıyla bu noktada birçok yeniliği gerçekleştirmeye çalışan II. Mahmud, özellikle Tanzimat Dönemi'nde atılacak bir dizi adımın temellerini oluşturmuştur. İlk imar planı, ilk zabıta teşkilatı, ilk merkezi mimarlık teşkilatı ve vakıfların merkezileştirilmesi gibi adımlar yerel yönetimin örgütlenmesine katkıda bulunmuştur.

2.3.3. Ebniye-i Hassa Müdürlüğü

Osmanlı'da kent yapısını ve dolaylı olarak toplumsal yapıyı etkileyen önemli kurumlardan bir tanesi de Hassa Mimarlar Ocağı'dır. İstanbul'un fethinden sonra kurulan ocağın görevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Turan, 2005, s. 90);

- Devlete ve saraya ait olan tüm tadilat, tamirat ve inşaat işlerinin ön keşfinin gerçekleştirilmesi
- Tadilat, tamirat ve inşaat işlerinin gerçekleştirilmesi
- Masrafların kayıt altına alınması
- Son keşiflerin yapılması; inşaatın kullanıma açılması için son kabulün verilmesi

- Vakıflarla alakalı inşaatların gerçekleştirilmesi (Turan, 1963, s. 170)
- Gayrimüslim vatandaşlara ait mabetlere dair keşiflerin yapılması (genişletilme yahut tadilat için saraya başvurulduğunda, bunun gerekli olup olmadığının keşfi) (Turan, 1963, s. 171)
- Şehircilik (altyapı) ve şehre dair diğer tüm inşaat işlerinin gerçekleştirilmesi
- Yangın riskini azaltmak için özel inşaatların teftiş edilerek ruhsata bağlanması
- Şehirlerdeki surların, ana yolların ve su yollarının teftiş edilmesi ve kapanmalarının engellenmesi
- Seferler esnasında ordunun kullanacağı güzergahlara gerektiğinde yol onarımları ve köprü yapılması
- İşçi yevmiyelerinin ve inşaat malzemelerinin evsafının tespit edilmesi
- Eyaletlerdeki mimarların kontrol edilmesi, mimarlara ehliyet verilmesi
- Kadılar istediğinde bilirkişilik yapılması

Anlaşılabileceği üzere Osmanlı Devleti'nde şehirlerde ihtiyaç duyulan her türlü inşaat, tadilat ve altyapı hizmetinde Hassa Mimarlar Ocağı görevli kılınmıştır. Ancak 19. Yüzyılda yaşanan sosyal, ekonomik ve idari değişimler ocağın teşkilat yapısının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı'da kent yapısının ve kent yönetiminin önemli bir parçası olan bu ocağa ait tüm unsurlar II. Mahmud döneminde Ebniye-i Hassa Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir. Merkezi idarenin güçlendirilebilmesi amacıyla görece dağınık bir şekilde görev yapan Hassa Mimarlar Ocağı'nın bileşenleri, masrafların hesaplanması, mimarlara ehliyet verilmesi, inşaat kontrollerinin yapılması, ihtiyaçların belirlenmesi ve kentin imarının yapılması görevlerinin tek bir elde toplanması amacıyla Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. (Turan, 2005, s. 91)

Hassa Mimarlar Ocağı'nın yukarıda sayılan görevlerinin tamamı Ebniye-i Hassa Müdürlüğüne aktarılmış olsa da kuruluşunun ilk yıllarında gerek merkezi idarenin gereken ilgiyi göstermemesi gerekse mimar eksikliğinin olması nedeniyle birçok görev yerine getirilememiştir (Can, 2002, s. 19). 1833 yılından 1837 yılına kadar geçen sürede Müdürlük birçok masrafı için borçlanmak zorunda kalmıştır. Ödenek çıkartılmadığı için maaşları oldukça düşük olan mimarların birçoğu görevlerinden ayrılmıştır. Bunun üzerine 1837'de hazırlanan bir rapora istinaden Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne aylık 13

bin kuruşluk ek ödeme yapılmasına karar verilmiştir. 1848 yılında Müdürlük bünyesinde bir meclis kurularak yapılması gereken binaların ihale usulüncce yapılmasına karar verilmiştir. Meclis 13 asil ve 2 yedek üyeden oluşmaktadır. Üyeleri Ebniye Müdürü seçmektedir. Münakaşa' ya çıkartılmak suretiyle (açık artırma yoluyla ihale) müteahhitlere inşaatları yaptırmak amaçlanmaktadır (Akyıldız, 1993, s. 141).

II. Mahmud'un ölümüne kadar geçen sürede Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün önemli çalışmaları olmuştur. Askeri binalar, türbeler, vakfiyeler ve altyapı çalışmaları yürütülmüştür. Bunların yanı sıra sanayileşme ile gelen yeni kent düzenine uygun bir mimarlık teşkilatının temellerini teşkil etmesi açısından da büyük önem arz etmektedir. Müteahhitlik sisteminin önem kazanması, yabancı sermayenin yapı işleri için kabul edilmesi ve mimarların eğitilmesi konularında önemli adımlar atılmıştır.

II. Mahmud döneminde kentin yönetim mekanizmalarının görev ve yapı bakımından birbirlerinden ayrılmaya başladığı görülmektedir. Mimarlık ve yapı işlerinin Ebniye-i Hassa Müdürlüğü altında, sorgulama ve denetleme işlerinin İhtisap Nezareti altında, Vakıf işlerinin Evkaf-ı Hümayun' da toplanması bunun en önemli örneklerindendir. Bu örgütlenmeler belediye yönetiminin temellerini teşkil etmektedir. Fakat II. Mahmud döneminde yaşanan bu değişimler sistemli ve planlı bir şekilde yapılmamıştır. Zira kurumlar birbirlerine ve nihayet merkeze bağlı şekilde kurulmamıştır. Yani hizmet tanımlamaları ve görev dağılımları yapılmış bir belediye teşkilatının kurulması amacı güdülmemiştir. Asıl amaç kent yönetimini ilgilendiren tüm sorumluluk ve görevlerin yeni kurumlara bir şekilde aktarılmasıdır. Ortaylı (1985), Tanzimat dönemi başlayana kadar, yerel yönetim olarak nitelendirilebilecek bir kurumun olmadığını; yerel halkın ve idarecilerin yerel hizmetler hususunda ortak bir iletişime sahip olmadığını belirtmiştir.

2.3.4. Vakıflar Evkaf-ı Hümayun Nezareti

Yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde vakıflar, şehirlerin kurulması ve şehir merkezlerinin belirlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Cerasi (1999, s. 70) vakıfların, yalnızca kent ile alakalı niceliklerin büyümesine değil kentsel unsurlar arasında da gerek kurumsal gerek yapısal bağların oluşumuna katkı sağladığını belirtmektedir.

Ancak 19. Yüzyılın başları itibariyle gerek askeri ve ekonomik alanda yapılan ıslahatlar gerekse vakıf sisteminin artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yaşadığı güçlük yeni değişikliklerin de önünü açmıştır. Özellikle merkezi idare anlayışının benimsendiği II. Mahmud döneminde vakıfların zenginliklerinin daha rasyonel ve dolayısıyla işlevsel kullanılması istenmiştir. Bu amaçla Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurularak tüm vakıfların idaresi bu nezarete devredilmiştir. Böylelikle ortaya çıkan kötü uygulamalar ve istismarların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Benzer bir şekilde kadim olarak nitelendirilmeyen tekkelerin ve vakıflar üzerinde önemli etkiye sahip olan bazı tarikatların kovuşturmaları gerçekleştirilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere II. Mahmud dönemi vakıf isteminin köklü değişikliklere maruz kaldığı ve yeni kentsel yönetim anlayışının temellerinin atıldığı dönemdir (Beydilli, 2003, s. 354).

Evkaf-ı Hümayun Nezareti 14 Ekim 1826 tarihinde, hem vakıfların yönetiminin tek bir noktada toplanarak yolsuzlukların önüne geçilmesi hem de devlet yapısının batıya yakın, merkezi bir anlayışla düzenlenmesi amaçlarıyla kurulmuştur. Öztürk (1995, s. 522), nezaretin kuruluş amaçları arasında vakıfların mevcut potansiyellerinin diğer sektörler tarafından da kullanılabilmesi; ülkede hem siyasi hem de toplumsal açıdan güçlü olan inanç eksenli bir kısım cenahın gücünün kırılması ve batılı bazı devletlerin isteklerinin karşılanması gibi eğilimlerin de bulunduğunu belirtmektedir. Fakat bir sektör olarak vakıf sisteminde yaşanan keyfilik ve dağınıklık bu ıslahatı zorunlu hale getirmiştir. (DABOA, EV., dn. 26845)

Evkaf-ı Hümayun Nezareti, kuruluşundan itibaren 5 yıl içerisinde 632 vakfi bünyesine almıştır. 1834 yılında Nezaret ile Darphane birleştirilerek Meclis-i Vukela'ya dahil edilmiştir. Vakıfların mütevellî ve muhasebecileri maaşa bağlanmış; şeyhülislama bağlı vakıflar dışında kalanların tamamı nezarete dahil edilmiştir. 1861 yılına kadar padişaha bağlı vakıflar bu kuruma bağlanmamış olsa da Sultan Abdülmecit saltanatının son dönemlerinde çıkartılan bir irade-i seniyye vasıtasıyla bu vakıflar da nezaret bünyesine alınmıştır. II. Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı vakıflarının ıslahı hususunda birçok adım atan Evkaf-ı Hümayun Nezareti, vakıf gelirlerini eski kayıtların üzerine çıkartmıştır. 1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile meclis içerisinde Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti kurularak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin yerine görev yapmasına karar verilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde Vekalet de kapatılarak vakıfların yönetimi başbakanlığa bağlı müdürlüklerce yerine getirilmeye başlanmıştır (Öztürk, 1995, s. 522-523).

2.4. Tanzimat Döneminde Yapılan Kentleşme Çalışmaları

Tanzimat döneminde kent yönetimi ve kent algısı üzerine yapılan çalışmalar ilmühaber, kanun ve nizamname gibi yasal çerçevelerdedir. Bu nedenle Tanzimat Fermanı'ndan sonra yerel yönetimlerin kurulması ve kentlerin dönüşümü de bu resmi izlence üzerinden ele alınacaktır. Tanzimat dönemi kent reformlarında ilk uygulamaların başkent İstanbul'a odaklandığını görmek mümkündür. Von Moltke tarafından 1836-1837 tarihlerinde yapılan 1/25 000 ölçekli İstanbul planı Tanzimat dönemi çalışmalarının da temelini oluşturmaktadır. Moltke'nin hazırladığı plan uygulamaya konulmamıştır ancak Türk imar sisteminin ilk resmi düzenlemesi olarak nitelendirilen 25 Haziran 1939 tarihinde çıkartılmış olan Tanzimat İlmühaberi'nin yasal çerçevesini biçimlendirmesi açısından büyük önem arz etmektedir (Özcan, 2006, s. 157).

1839 yılında yayınlanan Tanzimat İlmühaberi'nin hükümleri, Moltke planında olduğu gibi yangın ve çarpık kentleşme sorunlarına odaklanmaktadır. Yapılacak yolların 4 kademe şeklinde, en az 10 en fazla 20 zira olması, ahşap binaların yasaklanması ve çıkmaz sokakların yapılmaması kararlaştırılmıştır. 1839 tarihli ilmühaberinin bir diğer önemi de ikili bir hukuk sistemini ortaya koymasıdır. Zira İslam hukukuna dayanan imar sistemine karşılık azınlıklara mülkiyet hakkı tanınması ve bina yüksekliklerinin batı standartlarına uygun şekilde belirlenmesi bunun bir kanıtıdır. Bu ikili sistem şehir yapılanmalarına da benzer şekilde yansımıştır. Batı standartları örnek alınarak yapılan yeni binalardan oluşan kentsel mekanlara karşılık İslam hukukuna, örf/adet ve fermanlara göre yapılan binalardan oluşan kentsel mekanlar ikili bir yapıyı ortaya çıkartmıştır (Özcan, 2006, s. 158).

1838 yılında kurulan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, Tanzimat döneminde gerek reformların tartışılmasına gerek kanunların uygulama usullerine gerekse kent planlamalarına karar verilen bir meclis görevi görmüştür. Ebniye-i Hassa Müdürlüğü 1841 yılında Meclis-i Vala tarafından yeniden düzenlenmiş; teşkilat yapısı, ödenekleri, mimar sayısı vb. birçok önemli konu yeniden ele alınmıştır. 1845 yılında İmar Meclisleri uygulaması başlatılmıştır. Böylece imar uygulamalarının yapılacağı bölgelerdeki sorunların ve ihtiyaçların öğrenilebilmesi amacıyla her bölgeden bir Müslüman bir gayrimüslim olmak kaydıyla ikişer temsilcinin İstanbul'a çağırılması kararlaştırılmıştır. Temsilcilerin yol masrafları karşılanarak İstanbul'da devlet ricalinin konaklarında ağırlanacaklardır. Bu yolla Rumeli ve Anadolu'dan gelen temsilciler kendi bölgelerinin

sorunlarını ve ihtiyaçlarını yazılı bir şekilde Meclis-i Vala'ya sunabilmişlerdir. Meclis-i Vala'ya sunulan yazılı metinler incelenerek şu ana başlıklar belirlenmiştir;

- Tarımla uğraşan vatandaşlardan, ürün hasat edildikten sonra vergi alınması gerekmektedir.
- Nehirlerin ıslah edilmesi gerekmektedir.
- Köprülerin tadil edilmesi ve yeni köprülerin yapılması gerekmektedir.
- Yeni yolların inşası gerekmektedir.
- İçme suyu sorununun giderilmesi gerekmektedir.

Görüleceği üzere 1845 yılında yapılan İmar Meclisleri uygulaması sonucunda elde edilen verilerin neredeyse tamamı imar sorunları ile alakalıdır. Uygulama sonucunda bölgelerine meclis üyeleri ile gönderilen temsilcilere 1846 yılından itibaren düzenlemelere başlanacağı bildirilmiştir (Tekeli, İlkın, 1990, s. 1472). Bu uygulama ile hem Anadolu ve Rumeli halkının tanzimatı anlaması hem de bu bölgelerdeki sorunların meclis tarafından iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır (Seyitdanlıoğlu, 1992, s. 327).

1848 yılına gelindiğinde ÷lkedeki tüm imar çalışmalarının yönetimi ve denetiminin tek elde toplanmasına karar verilmiştir. Buna istinaden Nafia Nezareti kurularak, önceden imardan sorumlu olan kurumların tüm görev ve yetkileri buraya aktarılmıştır (Akyıldız, 1993, s. 142). Ardından 1 yıl içerisinde 3 kez Ebniye Nizamnamesi çıkartılmıştır. 1839 yılında çıkartılan ilmühaber ile genel itibariyle benzer olan bu nizamnameler imar sorununun hızlı bir şekilde çözülebilmesi için düzenlenen ilk resmi planlamalardır (Tekeli, 1980, s. 22).

2.4.1. Belediye Teşkilatına Dair İlk Çalışmalar ve İstanbul Şehremaneti

II. Mahmud dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde kadılar şehrin belediye işlerinden de sorumlu olmuşlardır. Ancak 1826 yılında kurulan İhtisap Nezareti ile şehrin temizlik, kolluk ve diğer belediye işleri kadılardan alınmıştır. 1836 yılında Evkaf Vekâleti'nin kurulmasıyla kadıların vakıflarla alakalı görev ve yetkileri de alınmıştır. Ancak kadılardan alınan görevlerde zaman içerisinde aksamalar olduğu gör÷lmüştür. Bu nedenle 16 Ağustos 1855 tarihinde İhtisap Nezareti lağvedilerek Şehremaneti kurulmuştur (Ergin, 1936, s. 122; akt. Sunay, 2002, s. 127). İhtisap Nezareti'nin lağvedilmesinin nedenlerinden birisi Kırım Savaşı esnasında İstanbul'da asayişin

sağlanamamış olmasıdır. Bu nedenle İhtisap Nezareti'nin kolluk görevi de yine 1855 yılında Asayiş Zaptiye Nezaretine devredilmiştir. Şehremaneti'nin görevlerini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür (Toprak, 1990, s. 76);

- Narh işlerinin (zorunlu ihtiyaç maddeleri için fiyat belirlenmesi ve tüketicinin korunması) yürütülmesi
- Yol ve kaldırımların yapılması
- Zaruri ihtiyaç malzemelerinin temin edilmesinin kolaylaştırılması; iaşe görevi
- Şehrin temizlik işlerinin yürütülmesi
- Pazarların denetlenmesi
- İhtisap Nezareti tarafından toplanan vergilerin toplanması ve hazineye teslim edilmesi

12 üyeden oluşan bir meclisi bulunan Şehremaneti, merkezi idarenin bir şubesi olarak görülmüştür. Böylece Şehremeni olarak seçilen kişiler de Meclis-i Vala'nın tabii üyeleri olmuşlardır. Şehremaneti, maliye, ticaret ve nafia nezaretleriyle ilişkilendirilerek Meclis-i Vala tam olarak entegre edilmiştir. Gelir kaynakları incelendiğinde tüm giderlerin hükümet tarafından karşılandığı görülmektedir. Bunun ana nedeni ilk yerel yönetim girişimi olan Şehremaneti'nde belediyeçilik anlayışının ve tecrübesinin eksik olmasıdır (Eryılmaz, 1992, s. 201). Şehremaneti, kuruluşunun ardından kendisinden beklenen olumlu gelişmeleri gösterememiştir. Gerek tecrübe eksikliğinin gerekse İhtisap Nezareti'nin iç dinamiklerinin bir dönüşümü olarak görülen Şehremaneti'nin yeni sosyal yapıya uygun girişimlerde bulunamamasının etkisiyle Meclis-i Vala tarafından yeni önlemler alınması kararlaştırılmıştır (Demir, 2019, s. 445).

2.4.2. İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun Kurulması

Belediye teşkilatı adına atılan ilk adımın başarısız olmasının ardından yeni öneriler ve tedbirler için İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuştur. 9 Mayıs 1856 yılında kurulan komisyon İstanbul'un 14 ayrı bölgeye ayrılmasına ve her bölgenin ayrı bir belediye tarafından yönetilmesine karar vermiştir. Ancak 14 belediye dairesinin aynı anda kurulması mümkün olmadığından, örnek bir uygulama teşkil etmesi açısından başlangıçta sadece Beyoğlu ve Galata bölgesini kapsayan "6. Daire-i Belediye'nin kurulmasına karar verilmiştir (Keleş, 2012, s. 159). Galata ve Beyoğlu bölgesinin ilk uygulama bölgesi olarak seçilmesinin nedenleri, nüfusun yüksek olması, yoğun bir ticari

faaliyet sahası olması ve kent yapılaşmasının diğer bölgelere nazaran daha doğru olmasıdır. Bir diğer unsur da bölgede yaşayan gayrimüslim ağırlıklı nüfusun büyük bir çoğunluğunun Avrupa'yı ve oradaki belediyeçilik faaliyetlerini görmüş olmasıdır. Tekeli'ye göre (2005, s. 63) Beyoğlu ve Galata bölgesinin seçilme nedenleri arasında Galata ve Pera'da ikamet eden Avrupa'lı ülke temsilcilerine Osmanlı Devleti'nin de modern bir kent oluşturabileceğini gösterme arzusu da vardır.

Kuruluşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede 6. Daire-i Belediye'nin yaptığı bazı hizmetler aşağıdaki şekildedir (Önver, 2019, s. 57-60);

- Zabıta Nazırlığı'ndan beş kişilik bir komisyon talep edilerek sokaklara isim verilmiştir.
- Evler numaralandırılmıştır
- Pera Caddesi, Tophane ve Karaköy arasındaki yol gibi bazı anayollar genişletilmiştir.
- Galata çevresindeki birçok ahşap ev yıkılarak yerlerine kâgir evler yapılmıştır.
- Bazı sık kullanılan sokaklar parke taşlarıyla döşenmiştir.
- Mevlevihane duvarı yıkılarak kaldırımlar yapılmıştır.
- Mevcut yolların neredeyse tamamının onarımları gerçekleştirilmiştir.
- Isınma ihtiyacı için Büyükdere'de bir gaz fabrikası kurulmuştur.
- Galata ve Pera sokaklarının aydınlatılması için hava gazı kullanılmaya başlanmıştır.
- Kolluk kuvvetleriyle iş birliği yapılarak özellikle varlıklı ailelerin bulunduğu semtlerde yaşanan hırsızlık ve gasp vakaları çözülmüştür.
- Sahte para basımının önüne geçmek için zabitanın denetimleri artırılmıştır.
- Belediye bünyesinde Mecruhım adında bir ilk yardım hastanesi açılmıştır. Yanı sıra Fransız din adamlarınca yönetilen Sıraselviler Hastanesi ve bir tane de Kadın Hastalıkları hastanesi açılmıştır.
- Mezarlıkların birçoğu şehrin dışına taşınmış; boş kalan alanlar bahçe ve park olarak düzenlenmiştir. Taksimdeki büyük park da bu dönem yapılmıştır.
- Tepebaşı Belediye Tiyatrosu kurulmuştur.
- Galata ve Tophane'yi birbirine bağlayan köprüler inşa edilmiştir.
- 1855-1856 yılları arasında Avrupa ile İstanbul arasındaki iletişimin güçlendirilmesi amacıyla telgraf ağı kurulmuştur.

- Galata ve Beyoğlu'nu birbirine bağlayan bir tünel inşa edilmiştir.
- İlk otomobillerin kullanılmaya başlanması ile yollar araçlara uygun bir şekilde düzenlenmeye başlanmıştır.
- Belgrad' tan su taşıyan borular onarılmış, Tepebaşı'ndan Galataya yeni su yolları yapılmıştır.

Yukarıda ele alınan uygulamaların yanı sıra bina cephelerinin geri çekilmesi, yolların genişletilmesi, yangın bölgelerinin yeniden inşası, mahallelerin yerleşim planlarının yeniden düzenlenmesi, düzenlemelerde ihtiyaç duyulan alanlar için gerekli kamulaştırmaların yapılması, surların yıkılarak kitabe ve levhaların kayıt altına alınması gibi kentin imarı hususunda birçok uygulama yapılmıştır (Orha, 2008, s. 63).

2.4.3. 1864 Vilayet Nizamnamesi

Çalışmada ele alındığı üzere 19. Yüzyıl Osmanlı Kenti'nin gelişimine dair önemli adımların tamamı İstanbul'da atılmıştır. Dönemin kaynak, tecrübe ve işgücü yetersizliğinin yanı sıra Anadolu ve Rumeli şehirlerinin her birinin farklı coğrafi, kültürel ve sosyal özellikleri ihtiva etmesi sebebiyle taşra belediyeleri için yapılması gereken uygulamalar 19. Yüzyılın ikinci yarısında başlatılabilmıştır. Bu bağlamda atılan ilk resmi adım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesidir. Nizamnamenin maddeleri incelendiğinde her köyde, belediyeye bağlı bir yönetimin kurulmak istendiği görülmektedir. Ayrıca İzmir, Selanik, İskenderiye ve Beyrut gibi şehirlerde Altıncı Daire-i Belediye kanunu esas alınarak uygulamalara başlanmıştır (Aslantürk, 2018, s. 145).

Vilayet Nizamnamesi, uygulama safhasında hızlı adımlar atılması sebebiyle önem arz etmektedir. Buna göre belediye meclislerine verilen görevler şu şekilde özetlenebilir (Ortaylı, 1974, s. 166);

- Sokak, meydan ve caddelerin düzenlenmesi
- Altyapı çalışmalarının yürütülmesi (suyolu, kaldırım, kanalizasyon yapım ve onarımı)
- Belde ve köylerin temizlik işlerinin yürütülmesi
- Narh koyularak tüketicinin korunması
- Fiyatların ve kalitenin denetimi için çarşı ve pazarın kontrol edilmesi
- Fakirlere yardım ulaştırılması

- Şehir aydınlatmasının sağlanması
- Gerekli alanlara Pazar kurulması
- Yangını önleyecek ve müdahaleyi kolaylaştıracak önlemlerin alınması
- Kontrato tescil işlemlerinin gerçekleştirilmesi

Aslantürk (2018, s. 145) Vilayet Nizamnamesi hükümlerinin son derece belirsiz olduğunu, belediyelerin statülerinin belirlenemediğini fakat uygulamanın yapıldığı eyaletlerde belediyelerin başarıyla kurulduğunu; bunun da büyük şehirlerin, dış dünya ile ekonomik ve sosyal ilişkilerinden kaynaklandığını belirtmektedir.

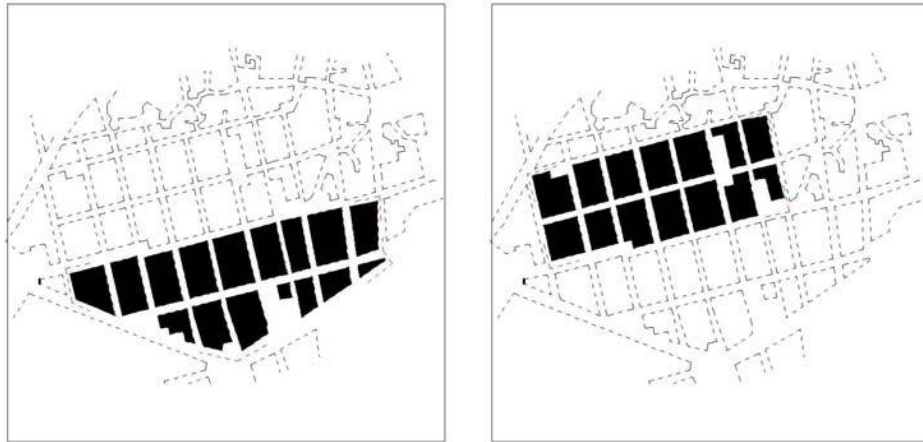
2.4.4. Islahat-ı Turuk Komisyonu ve Mevzi Planlar

Osmanlı Devleti'nde belediye teşkilatının ilk adımlarının atıldığı 19. Yüzyılda kent yönetimi ve planlaması adına belki de en önemli mesele yangınlardır. Yangınların engellenmesi yahut yangın sonrasında bölgede ıslah uygulamalarının yapılması büyük önem arz etmektedir. Çalışmada daha önce ele alındığı üzere İstanbul için yapılan imar planlamalarının ve politikalarının tamamında yangınlara ve bunlar için alınacak önlemlere yer verilmiştir. Örneğin Moltke'nin planında öngörülen sokak ve cadde planlarının yanı sıra yeni mahalle düzenleri de yangın ihtimali gözetilerek düzenlenmiştir. Bunun için çıkmaz sokaklar yasaklanmış, sokak ve caddelerin genişletilmesi istenmiş, her mahalleye bir meydan yapılmasına karar verilmiş ve ahşap evler yasaklanmıştır. Sık çıkan yangınlardan hem insanlar hem de şehrin yerleşim alanları ciddi zararlar görmektedir. Zira 1854 yılında Aksaray'da çıkan yangında yaklaşık 750 evin zarar gördüğü bilinmektedir. Bu yangından sonra yanan bölgenin yeni planlaması Luici Storari'ye yaptırılmıştır. 1864 yılında çıkan Hocapaşa yangınında ise 2910 hane zarar görmüş ve tamamı kullanılmaz hale gelmiştir. İstanbul'da yaşanan en büyük yangın olarak bilinen "Büyük Beyoğlu Yangını" nda ise yaklaşık 8000 hanenin zarar gördüğü, yaklaşık 3.000.000 liralık zararın oluştuğu belirtilmektedir (Keyvanoğlu, 2017, s. 171). Oluşan zararı Altıncı Daire-i Belediye kapatmaya çalışsa da yapılan uygulamalar yeterli olmamıştır. Anlaşılacağı üzere İstanbul'da kent yönetiminde yangın meselesinin göz ardı edilmesi mümkün değildir.

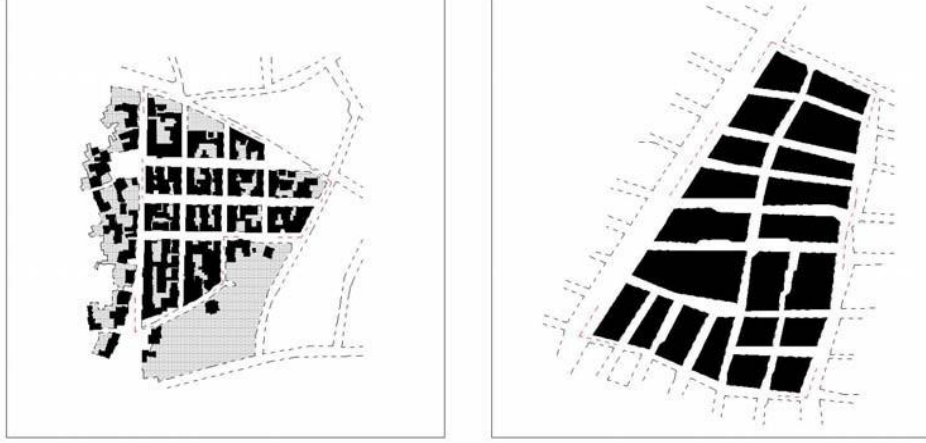
19. yüzyıl İstanbul'unun en önemli sorunlarından biri olan yangına çözüm bulmak amacıyla 1864 yılında "Islahat-ı Turuk Komisyonu" kurulmuştur. Altyapı hizmetlerinden sorumlu olan bu komisyon özellikle şehrin gaz boruları, kanalizasyon ve su işlerinin devlet tarafından finanse edilmesine karar vermiştir. Bu karar ile 1848 tarihli

Ebniye Nizamnamesi kaldırılarak yerine “Turuk ve Ebniye Nizamnamesi” yayınlanmıştır. Bu nizamname ile kent içindeki yolların yeni ulaşım araçlarına uygun bir şekilde (araba ve tramvay) genişletilmesine, istikamet haritalarının hazırlanmasına, kadastral haritaların çıkartılmasına ve altyapı çalışmalarının hızlandırılmasına karar verilmiştir. Bu karara istinaden Galata ve İstanbul Suriçi bölgelerini içine alan ve 20 paftadan oluşan (1/500 ve 1/2000 ölçekli) kadastral haritalar Erkan-ı Harbiye subayları tarafından hazırlanmıştır (Ayverdi, 1958, s. 5-7).

Turuk ve Ebniye Nizamname ile Anadolu kentlerinde de haritalandırma ve altyapı çalışmaları başlamıştır. Topçu Okulu olarak bilinen Mühendishane-i Berri-i Humayun’dan Mehmet Selami Bey 1/50 000 ölçekli bir Edirne haritası hazırlamıştır. Yüzbaşı Osman Bey Çorum haritasını (Tekeli, 1981, s. 212), Nazır Suphi Bey Bursa haritasını (1/20 000) ve yine Erkan-ı Harbiye subaylarından müteşekkil bir komisyon da Eskişehir haritasını (1/10000) hazırlamışlardır (Akyol, 1940, s. 542). Haritalandırma hizmetinin yanı sıra, nizamname sonrası ortaya konulan ilk mekânsal ürünler incelendiğinde Kırım ve Balkanlardan gelen göçmenlerin yerleştiği mahallelere odaklanıldığı görülmektedir. Bu mahallelerin planlanması için 1877 yılında İskân-ı Muhacirun Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, Çorum (İcadiye, Mahmudiye, Hamidiye), Afyon (Mecidiye ve Hamidiye), Ankara (Boşnak), Konya (Mamuriye, Cedidiye ve Selimiye) ve İzmir (Değirmendağı) gibi şehirlerde birçok göçmen mahallesinin yerleşim planlarını yapmıştır (Özcan, 2006, s. 164-166). Bu mahalle planlarının bazılarını Şekil 5 ve Şekil 6’da görmek mümkündür.

Şekil 5: Mamuriye ve Cedidiye Mahalleleri/Konya (Özcan, 2006: 165-166)

Şekil 6: Boşnak ve Hamidiye Mahalleleri/Ankara (Özcan, 2006, s. 165-166)

Yukarıda ele alınan uygulamalardan da anlaşılacağı üzere Hocapaşa yangınından sonra çıkartılan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ile kentlerin fiziki görüntülerinin değiştirilmesi öngörülmüştür. Bu nizamnameyi 1848 yılında çıkartılan Ebniye Nizamnamesinden ayıran en önemli özelliği, yalnızca İstanbul’ da değil, bütün imparatorlukta uygulanacak kararların yer almasıydı. Tüm imparatorluk için öngörülen uygulamaları kısaca, haritalandırma, bina yüksekliklerinin belirlenmesi, yol genişliklerinin, kamulaştırmaların ve parsellemelerin belirlenmesi olarak özetlemek mümkündür (Tekeli, 1985, s. 886). Hocapaşa yangının ardından yapılan düzenlemeler için Islahat-ı Turuk Komisyonu’nun 45.000 altın harcadığı bilinmektedir. Harcamaların bir kısmının imara açılan arsalardan elde edilen gelirle karşılandığı, artan gelirin başka bölgelerde yol ve meydan yapımında kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca komisyonun çalışmalarının devlete önemli katkılarından bir tanesi de Türk mühendis ve askerlerinin harita çıkartma ve planlama yetisini kazanmalarındır. Böylece 19. Yüzyılın sonlarına doğru yapılan planlamaların ve uygulamaların hız kazandığı da bilinmektedir (Tekeli, 1985, s. 886-887).

2.4.5. Dersaadet İdare-i Belediye

İstanbul’da belediyecilik anlayışının ilk örneği olan Altıncı Daire-i Belediye’nin ardından 1868 yılında belediye sistemi tüm şehirde yaygınlaştırılmak istenmiştir. Bunun için Deraadet İdare-i Belediye Nizamnamesi çıkartılmıştır. Bu nizamname ile İstanbul Şehremaneti yeniden düzenlenerek 14 bölgeye ayrılmıştır. Fakat önceki uygulamalarda da görüldüğü üzere kaynak kısıtlaması sebebiyle başlangıçta yalnızca dört belediye

daresi uygulamaya konmuştur. Bunlar Tarabya, Beykoz, Yeniköy ve Adalar'dır (Eryılmaz, 2006, s. 188).

Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi'nin istenilen şekilde uygulamaya konulamaması yeni bir düzenlemeyi zorunlu hale getirmiştir. 1877 yılında Der Saadet Belediye Kanunu yayınlanarak Şehremaneti 20 ayrı bölgeye, sathi sınırları çizilmek kaydıyla ayrılmıştır. Bu kanun ile belirlenen her bölgeye isim verilerek sınırlar haritalandırılmıştır (Toprak, 1994, s. 137). Kanun ile alınan kararlar Osmanlı kentinde belediyeciliğin sınırlarını belirlemiş; bu sınırlar II. Meşrutiyet'in sonuna kadar sabit bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır (Yörükoğlu, 2009).

2.4.6. İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi

19. yüzyılda Osmanlı'da belediyecilik açısından önem arz eden bir diğer düzenleme 1871 tarihinde yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesidir. Çağdaş yerel yönetim anlayışının gelişmesine katkı sunan bu nizamname, vatandaşların gerek bürokratik gerekse siyasi birçok sürece katılımını sağlamıştır (Findley, 1994, s. 155). Bu nizamname ile Osmanlı Devleti 123 sancaktan oluşan 27 ayrı vilayete bölünmüştür. Bu vilayetler Anadolu'da 16, Rumeli'de 10, Afrika'da 1 tane şeklinde belirlenmiştir. Bunların yanı sıra bazı bölgelerin doğrudan merkeze bağlanmasına, buralardaki mutasarrıfların da valilerin yetkilerine sahip olmasına karar verilmiştir (Ortaylı, 1985, s. 61).

1871 Nizamnamesi kaymakamlıklar ile merkez livaları kaldırmıştır. Yargı örgütü ile vilayet idaresi arasındaki ilişki azaltılarak kuvvetler ayrılığına uygun bir yapılanmanın temelleri atılmaya çalışılmıştır. İçerik incelendiğinde idare meclisleri, vilayet umumi meclisleri, nahiyeler, kaza ve köy idareleri, mülki memurların yetki alanları ve belediye yönetimine dair birçok düzenlemenin yapıldığı görülmektedir (Gençoğlu, 2011, s. 35). Yapılan düzenlemelerin bir kısmı şu şekildedir;

- Eyaletlerin ismi vilayet olarak değiştirilmiştir.
- Yeni vilayet örgütü oluşturulmuştur.
- Köyler nahiyelere, nahiyeler kazalara, kazalar livalara ve livalar da vilayetlere bağlanmıştır.
- Her alt birim bir üst birime bağlanarak dikey hiyerarşi oluşturulmuştur.

- Valilerin sorumlulukları düzenlenmiştir. Buna göre eğitim, maliye, bayındırlık, güvenlik, mülkiye, cezai ve hukuki işlemler valinin sorumluluğundadır.
- Vali memurların teftişinden sorumlu tutulmuştur. Vilayetin tüm alt birimlerindeki mutasarrıf, kaymakam ve diğer mülki amirlerin de teftişinden vali sorumludur.
- Teftiş mekanizması dikey hiyerarşinin bozulmayacağı şekilde alt birimlerde de işlenecektir. Teftiş yetkisi kazalarda kaymakamlara, livalarda mutasarrıflara aittir.

Kararlardan da anlaşılacağı üzere 1871 Nizamnamesi çağdaş bir belediye teşkilatının hukuki ve bürokratik altyapısının teşkil etmektedir.

2.4.7. Vilayet ve Belediye Kanunu

1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile taşra belediye teşkilatının kurulması ile yeni bir belediye kanununa ihtiyaç duyulmuştur. 1876'da yayınlanan Kanun-i Esasi'nin 112. Maddesinde hem İstanbul hem de tüm taşra meclislerinin yapıları düzenlenmiştir. Buna göre seçimle iş başına gelecek bir meclis yapısına karar verilmiştir. Yanı sıra belediyelerin oluşturulması, üyelerinin belirlenmesi ve görevleri gibi konuların bir kanun ile düzenlenmesine de karar verilmiştir. Ardından 1877 yılında Vilayetler Belediye Kanunu hazırlanarak belediyelere tüzel bir kişilik kazandırılmıştır. Bu kanun, 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı kanuna kadar yürürlükte kalmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 201).

Vilayetler Belediye Kanunu ile şehirlerin imarlarının yapılabilmesi için istimlak yetkisi açık bir şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca belediyelerin fonksiyonları da bu kanun ile genişletilmiştir. Bu bağlamda, altyapı inşası ve imar düzenleri tamamen belediyelere bırakılmıştır. Şehir içi ulaşım araçlarının denetlenmesi ve tarifelerinin belirlenmesi, tiyatro, kafe, lokanta vb. halka açık yerlerin denetlenmesi, emlak ve nüfus kayıtları, doğum ve ölüm işlemleri, ihtiyaç sahipleri için sosyal kurumların açılması ve esnaf denetimi belediyenin başlıca sorumlulukları olarak belirlenmiştir. Bunların yanında teşkilat yapıları ve mali kaynaklar da detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Belediyelerin takip etmesi gereken kabahatler ve bu kabahatlere uygulanacak cezalar detaylıca ele alınmıştır (Aslantürk, 2018, s. 146).

1877 Vilayetler Kanunu ile vilayet merkezlerinde ve liman şehirlerinde belediye faaliyetleri başlamıştır. Ancak planlandığı üzere tüm taşra vilayetlerinde etkin bir teşkilatlanma oluşturulamamıştır. Bunun nedenleri mali kaynakların yetersizliği ve nitelikli personel ihtiyacının giderilememesidir. Böylece kanun ile ön görülen birçok fonksiyonu belediyeler üstlenememiştir. Bu nedenle bazı hizmetler hükümet tarafından ifa edilmiştir. Yanı sıra ulaşım, su, aydınlatma ve enerji alanlarındaki modern hizmetler yalnızca büyük vilayetlerde yaygınlaştırılabildiği. Siyasi temsilin ve dolayısıyla demokratik usullerin gelişmesi açısından önem arz eden belediye seçimleri de az sayıda belediyede uygulanabilmiştir. Ancak tüm olumsuzluklara karşılık çağdaş belediye yapılarının, belediyecilik anlayışının ve usullerin oluşmaya başlaması belediyecilik geleneği açısından önemli bir gelişme olarak nitelendirilmektedir (Aslantürk, 2018, s. 146).

Netice itibariyle Vilayet Belediye Kanunu taşra belediyelerinin hukuki yapılarının altyapısını oluşturmuş; çağdaş bir belediyecilik anlayışını temellerini atmış ve yalnızca Tanzimat Dönemi'nde değil, Cumhuriyet'in ilanından sonra da bir süre yürürlükte kalmıştır. 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediye Kanunu'na kadar yerel yönetimlerin tüzel kişilikleri Vilayetler Belediye Kanunu ile belirlenmiştir (Ortaylı, 1974, s. 189)

2.4.8. İmar Kanunu

19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle İstanbul, Bursa, İzmir, Eskişehir gibi büyük kentlerin haritaları çıkartılmış ve kadastral haritalar hususunda deneyimli Türk mühendis ve askerleri yetiştirilmiştir. Ancak 1882 yılına kadar, çıkartılan haritalardan istifade edilerek detaylı imar planlamaları hazırlanamamıştır. Bunun bir nedeni, padişahların stratejik nedenlerle haritaların dağıtımını yasaklamasıdır. 1882 yılında yayınlanan Ebniye Kanunu'nda ise yapılacak olan tüm imar işleri, yeni hazırlanacak haritalara dayandırılmıştır (Tekeli, 2011, s. 59).

1882 tarihinde çıkartılan Ebniye Kanunu Osmanlı Devleti'nin ilk imar kanunu olarak görülmektedir. 1864 tarihinde çıkartılan Ebniye ve Turuk Nizamnamesinin kaldırılması suretiyle çıkartılan bu kanun imar hususunda oldukça detaylı düzenlemeler getirmiştir. Yapılan düzenlemelerin bir kısmı şu şekildedir;

- Belediyeler yeni yapılacak sokakların ve yolların haritalarını çıkartarak halka ilan edecektir.
- Yangın riski bulunan bölgelerin haritaları çıkartılacaktır.
- Yol genişletme çalışmaları için gereken alanın, yolun her iki tarafından eşit şekilde ve bedelsiz alınacaktır.
- Genişletme çalışmalarında bina cepheleri tahrip edilmek zorunda kalırsa binanın kalan kısmına yapılacak cephenin masraflarını belediye karşılayacaktır.
- Ham arazilerin imara açılması sultanın izniyle yapılacaktır.
- İmara açılan ham arazilerde bir okul yahut bir karakol yeri bedel alınmaksızın belediyeye verilecektir.
- Arazileri imara açanların altyapı ve kaldırım masraflarına da ortak olması kararlaştırılmıştır.
- Yeni yapılacak yollar genişlikleri açısından beş ayrı kademeye ayrılacaktır.
- Çıkmaz sokak yapılmayacaktır.
- Bina yapımında kullanılacak malzemelerin yangın riski gözetilerek seçilmesi gerekmektedir.
- Yolların sınıflandırılması belediye meclislerince yapılacaktır.

2.5. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yapılan Kentleşme Çalışmaları

Osmanlı Anayasası'nın 23 Temmuz 1908 yılında yeniden ilan edilmesi ile başlayıp Mebuslar Meclisi'nin feshedildiği 11 Nisan 1920 tarihinde sona eren II. Meşrutiyet döneminde gerek Birinci Dünya Savaşı ve onun getirdiği ekonomik zorluklar gerekse beslenme sorununun barınmanın önüne geçmesi nedeniyle kentleşme açısından çok fazla çalışma yapılmamıştır. Ancak erken cumhuriyet dönemi kentleşmesine etkisi olan iki önemli çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1912 yılında ilan edilen Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun'dur. İkincisi ise kent sosyolojisinin kurumsallaşmasıdır. Bu iki çalışmanın Türkiye'deki kentleşmeye etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

2.5.1. Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat

İstanbul'da ve dolayısıyla Osmanlı'da modern belediyeçilik anlayışının gelişmesi açısından büyük önem arz eden adımlardan bir tanesi 1877 yılında çıkartılan

Dersaadet Belediye Kanunu'dur. Bu kanun ile İstanbul 20 ayrı bölgeye bölünmüştür. Bununla birlikte Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'deki aza sayısı 63 olarak belirlenmiştir. Ancak belediye dairelerinin açılmamış olması sebebiyle II. Meşrutiyet ilan edilene kadar geçen sürede Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin bir araya gelmesi mümkün olmamıştır. 1908 tarihinde Kanun-i Esasi yeniden ilan edildikten sonra Meclis-i Vükela'da belediyelerin kurulması kararı alınmıştır. Mebus seçimlerinin yapılması için belediyelerin kurulmasını zorunluluk olarak gören meclis dairelerin kuruluşunu hızlandırmış; 26 Aralık 1908 tarihinde Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından ilk toplantı gerçekleştirilmiştir (Özkan, 2014, s. 248).

Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından meclise sunulan ve kentleşme açısından 1923'e kadar yapılan son çalışma olan Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat ise 30.12.1912 tarihinde çıkartılmıştır. Yürürlüğe giren bu yeni yasa ile yapılan düzenlemeleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

- 1877 tarihli kanunda İstanbul'un belediye sayısı 20 olarak belirlenmiştir. Bu sayının 9'a düşürülmesine
- Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin, dokuz belediyenin bünyesinde yaşayan halk tarafından seçilen altışar üyeden oluşturulmasına
- Yerel kamu hizmetlerinin Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından gerçekleştirilmesine
- Seçim ve görev dağılımlarının 1877 tarihli kanundaki düzenlemelere uygun bir şekilde yapılmasına
- Belediye meclisinin yılda iki defa toplanmasına
- Her toplantıda sonraki dönemde yapılacak işler için kullanılacak kaynakların tetkit ve tasdik edilmesine karar verilmiştir.

Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile ortaya konulan yapı 1930 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte ile Osmanlı belediyeciliği bir yerel yönetim sisteminden ziyade kentsel hizmetlerin yürütülmesinin kurumsallaştığı bir yapı olarak faaliyet göstermiştir (Özkan, 2014, s. 250).

2.5.2. Sosyolojinin Kurumsallaşması

II. Meşrutiyet Dönemi'ni önceki dönemden ayıran belki de en önemli dinamik sosyolojinin kurumsallaşmasıdır. Zira kır-kent ayrımının, kentleşmenin ve kent

toplumunun akademik açıdan ele alınması bu kurumsallaşmadan sonra mümkün olmuştur. Balkan Savaşı'nın ardından İstanbul'a yerleşen Ziya Gökalp Darülfünunda yapılan düzenlemeler esnasında Edebiyat Fakültesi bünyesinde Sosyoloji kürsüsünü kurmuştur. Bu kürsüde Halim Sabit ve Fuat Köprülü gibi isimler eğitim almıştır. Yanısıra 1917 yılında çıkartılan İçtimaiyat Dergisi ile Durkheim'cı sosyolojinin kurumsallaşması mümkün olmuştur. Dergi yazıları incelendiğinde kent olgusunun sosyolojik açıdan ele alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Zira Ziya Gökalp'in 1917'de yayınladığı bir yazıda kent şu şekilde çözümlenmektedir;

“İnsanlar şehrin küçük sahasına sıkışıp kalınca, bunun civarındaki toprak ne çobanlık ne de çiftçilik tarihiyle bu büyük kitleyi besleyemez. Burada Darwin'in (yaşamak için mücadele) kanunu meydana çıkar. Bu büyük tabiatçıya göre, iki uzviyet birbirinin ne kadar aynı ise, yaşadıkları saha ne kadar dar ve oradaki gıda ne kadar az ise aralarında rekabet o kadar şiddetli olur. Hâlbuki birbirinden ayrı nevilere, cinslere şubelere mensup birçok uzviyetler, gayet dar bir sahada aralarında hiçbir rekabet olmaksızın yaşayabilirler... İşte aynı hal şehirde insanların başına geliyor... Demek ki şehirdeki içtimai kesafetin husule getirdiği şiddetli rekabetten kurtulmak için, yalnız bir açık yol var. Yeni hırfetler icad etmek. O halde, iş bölümü mihaniki bir surette içtimai sebeplerden husule geliyor. Şehir, fertleri daima yeni hırfetler ibda eylemiye sevk ve icbar ediyor... Bu surette gittikçe fertlerde ma'şeri vicdandan başka olarak, iptida mesleki, sonra da ferdivicdanlar teşekkül etmeye başlıyor. Bu yeni vicdanların teşekkülü, eski semiyeye ve aşiret vicdanlarının büsbütün inhilaline sebep olduğu gibi, ma'şeri vicdanın kemiyetçe azalarak keyfiyetçe daha insani bir mahiyet almasını intaç ediyor.” (Tekeli, 1986, s. 248)

Yukarıdaki örnekte Ziya Gökalp'in kentlerde meydana gelen rekabetin ve ekonomik sıkıntıların nasıl çözülebileceğine dair görüşleri yer almaktadır. Benzer şekilde kentsel sorunların ele alındığı birçok yazı bulunmaktadır. Örneğin yine Gökalp tarafından kaleme alınan “Köy Medeniyeti/Şehir Medeniyeti” ile “Şehir ve Köy” yazılarında kentsel yaşamı ilgilendiren birçok konu ele alınmaktadır. Anlaşılacağı üzere sosyolojinin ve özelde kent sosyolojisinin gelişmesi kentsel meselelerin detaylı bir şekilde ele alınmasını ve dolayısıyla kentleşme açısından yapılacak çalışmaların verimini artırmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi kentleşme çalışmalarında da gerek Ziya Gökalp'in sosyolojik görüşlerinin gerekse Darülfunun'da bulunan Sosyoloji Kürsüsü'nde yetişen akademisyenlerin önemli etkisi bulunmaktadır (Tekeli, 1986, s. 250).

3. CUMHURİYET'İN İLANI VE ERKEN DÖNEMDE KENTLEŞME

Türkiye’de kentleşme süreçleri incelendiğinde gerek yapısal gerek işlevsel gelişmeler açısından 1950’nin bir milat olarak kabul edildiği görülmektedir. Zira 1950 öncesi ve sonrası ayrı dönemler olarak ele alınmaktadır. 1950’li yıllar itibariyle kentlerde endüstri, imar ve mevzuat çalışmalarının artması, kırsal kesimdeki geçim kaynaklarında yaşanan yapısal dönüşümler ve dolayısıyla kırdan kente göçün artması kentleşme faaliyetlerinin de artmasına sebep olmuştur. 1923-1950 yılları incelendiğinde ise gere savaşı sonrası ekonomi koşulları, gerek yeni bir rejimin oturtulmaya çalışılması gerekse beslenme ve barınma gibi öncelikli meselelere yoğunlaşılması gibi nedenlerle kentleşmeye dair çalışmaların sınırlı kaldığı görülmektedir. Ancak özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi bazı büyük kentlerde kentleşmeyi doğrudan etkileyen mevzuat ve imar çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de kentleşmenin temellerinin doğru şekilde okunabilmesi için bu mevzuat ve imar çalışmalarının ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Kentleşme faaliyetlerinin sınırlı olmasının nedenleri de ayrıca ele alınacaktır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde 1923-1939 yılları arasındaki toplumsal yapı, ekonomi politikası, göç, nüfus, kentleşmeye dair yasal düzenlemeler ve imar çalışmaları incelenecektir.

3.1. 1923-1939 Yılları Arasında Türkiye’de Kentleşmeye Etki Eden Dinamikler

Cumhuriyetin ilanından sonra kentsel gelişim sürecinin nasıl ilerlediğini anlayabilmek için öncelikle liberal ve devletçi dönemlerin toplumsal yapılarının, kent algılarının ve ekonomi politikalarının incelenmesi gerekmektedir. Zira iki büyük savaşın ardından kurulan yeni devletin, konut, nüfus, siyasi dinamikler gibi problemlerinin yanı sıra iâşe ve barınmanın sağlanması gibi temel sorunları da bulunmaktadır. Bu temel sorunlar dönemin toplumsal yapısını ve dolayısıyla devletin ürettiği politikaları etkilemektedir. Bu nedenle, bu bölümde kentleşme politikalarını etkileyen toplumsal yapı, ekonomi politik ve nüfus gibi ana bileşenler ele alınacaktır.

3.1.1. Toplumsal Yapı

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nı ile başlayan dönem içerisinde toplumsal yapının önemli değişikliklere maruz kaldığı görülmektedir. Tarımda elde edilen artı ürünün askeri sınıf yerine devletin görevlendirdiği memurlar tarafından toplanması, bürokrasinin varlığını kuvvetlendirmesi, dış ticaretin ülkedeki ticari faaliyetlerin yapısını etkilemesi ve batılılaşma hareketi yeni sınıfların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çalışmada ele alındığı üzere Tanzimat Döneminde üç toplumsal sınıfın varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar burjuva, bürokrat ve ilmiye/sanatçı sınıflarıdır. Ardından İttihat ve Terakki'nin "Milli İktisat" politikası ile orta sınıflar oluşmuştur. Bankacılar, iş adamları, el zanaatları sahipleri, tüccarlar ve esnaflardan oluşan bu yeni orta sınıf II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki zorunlu göç politikasıyla daha da güçlenmiştir. Zira mübadeleler sonucunda Tanzimat'ın başında azınlıkların teşkil ettiği burjuva sınıfı çözülmüştür (Çavdar, 2003, s. 191-192).

Sevr Anlaşması'nın ardından başlayan ulusal bağımsızlık hareketinin katalizör güçleri Osmanlı Devleti'nin son döneminde "batılılaşma" geleneği içerisinde yetişen asker-sivil bürokratlar olmuştur. Ayrıca Cumhuriyet'in ilanında rol oynayan lider kadronun da yine bu bürokratlardan oluştuğu bilinmektedir. Fransız Devrimi ve Aydınlanma Çağı'nın rasyonel, eşitlikçi ve özgürlükçü fikirlerinin yanı sıra sanayileşme ile birlikte gelen kapitalist modelden beslenerek yetişen bu asker-sivil bürokratlar batılı kentlerin özelliklerini de yakından takip etmişlerdir (Tezel, 2002, s. 134-137).

Bir diğer önemli nokta II. Meşrutiyet döneminde yapılan nüfus mübadeleleri ile azınlıkların teşkil ettiği meslek sahibi sınıfın ortadan kalkmasıdır. Mübadelelerin hemen ardından Kurtuluş Savaşı'nın yapılması, kentsel bir işçi sınıfının oluşmasını da engellemiştir. Liberal dönem içerisinde kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan birbirleriyle bağlantıları olmayan geniş bir köylü nüfusundan söz etmek mümkündür. Bu kesimin siyasal bilinçten ve etkinlikten yoksun olması da dönemin hem politikalarını hem de toplumsal yapısını etkileyen bir başka unsurdur (Kılınç, 2013, s. 108).

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in ilanı ile yeni oluşturulacak siyasal yapının, toplumun bir sınıfının çıkarlarını değil bütün bir milletin çıkarlarını gözeteceğini vurgulamıştır. (Tezel, 2002, s. 139). Yeni siyasi yapıda tercih edilen kapitalist düzende hedef "Müslüman Türklerin" zenginleştirilmesi ve böylece yeni bir burjuva sınıfının ortaya çıkartılmasıdır. Bunun için liberal dönem içerisinde özellikle

devlet ihaleleri ve yabancı şirketlerden alınan ortaklıklar bireylerin zenginleşmelerine önemli bir katkı sağlamıştır (Kılınç, 2013, s. 110).

Liberal dönem içerisinde toplumsal yapının sınırları net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Ancak ikinci planda kalan azınlıklara mensup iş adamlarının, devletin desteği ile zenginleşmeye başlayan Müslüman iş adamlarının, asker-sivil bürokratlardan oluşan yöneticilerin ve köylülerin oluşturduğu dağınık bir toplumsal yapıdan söz etmek mümkündür.

Devletin ekonomi politiğinin yeniden yorumlandığı 1929 Ekonomik Buhranı ile devlet müdahaleciliği temelli uygulamalar yoğunlaşmıştır. Toplumsal rahatsızlığında arttığı bu dönemde bir muhalefet partisine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmış; Fethi Okyar Bey önderliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Parti programları incelendiğinde devletçi uygulamalardan ziyade liberal yaklaşımların, yabancı sermayenin, tarımsal üretimin ve özel teşebbüsün desteklendiği görülmektedir. Ancak parti kısa süre içerisinde kapatılmıştır (Çavdar, 2003, s. 226).

Devletçi dönemin sosyal örgütlenmesi incelendiğinde esnaf ve işçi birliklerinin hükümet tarafından örgütlendiği görülmektedir. 1936 yılına kadar grev veya işin terk edilmesi gibi uygulamalara devlet tarafından yasak getirilmiştir. Ancak 1936'da çıkartılan iş kanunu işçi sınıfına toplumsal bir güvenlik kazandırmıştır. Kongar (1979:450) işçi sınıfına yapılan müdahalelerin burjuvaziye tehdit edecek bir öge olarak görülmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Devletçi dönemin toplumsal örgütlenmesi incelendiğinde işçi ve esnaf birliklerinin hükümet eliyle kurulduğu görülmektedir. Çavdar (2003, s. 267), birliklere verilen desteğin emeğin örgütlenmesi amacını taşıdığını belirtmektedir. İşçi sınıfına dair iyileştirmeler içeren diğer düzenlemelerin bazılarını 1926 Borçlar Kanunu, 1930 tarihli Hıfzısıhha Kanunu, 3008 sayılı İş Kanunu olarak sıralamak mümkündür. Ancak, gerek üretimin hızlandırılması için emeğin örgütlenmesi amacının güdülmesi gerekse II. Dünya Savaşı'nın çıkması planlanan iyileştirmelerin yapılmasını engellemiştir (Kılınç, 2013, s. 182).

1923-1939 yılları arasında Türkiye'de öncelikli hedef yeni rejimin, toplumun tüm bileşenlerine yerleştirilmesi ve korunması olmuştur. Bu dönemde liberal politikalar da devletçi politikalar da bu amaç doğrultusunda hayata geçirilmiştir. 1929 Buhranı sonrasında uygulanmaya başlanan yatırım politikaları birbiri ile ilişki içerisinde olan onlarca sanayi sektörünün kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Yapılan bu yatırımlar özel firmaların güçlenmesini, iş gücü yetiştirilmesini, dış ticarete önemli adımlar

atılmasını ve dolayısıyla sanayi sektörünün ülke ekonomisi açısından önemli bir yer edinmesini sağlamıştır (Tezel, 2002, s. 253). Yaşanan bu gelişmeler yeterli olmasa da özellikli nitelikli iş gücü gibi nüfus faktörü açısından önem arz eden bazı konularda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Kılınç, 2013, s. 184).

Netice itibariyle, kentleşmede plansız dönem olarak nitelendirilen dönemin ilk 15 yılında toplumsal yapı, yeni rejimin yerleştirilmesi ve korunması amacıyla üretilen politikaların etkisinde kalmıştır. Bunun sonucunda siyasal bilinç ve etkinlik açısından zayıf bir köylü sınıfı, sosyal hakları ve toplumsal güvenlik açısından garanti altına alınmamış bir işçi sınıfı, devletçi politikalar sonucu ortaya çıkmış yeni burjuva ve asker-sivil yönetici sınıfı olmak üzere dört ana sınıf ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapılan kentleşme çalışmalarını incelerken bu toplumsal yapının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

3.1.2. Ekonomi Politikası

20. yüzyılda batılı devletlerin kentleşme politikaları incelendiğinde, genel itibariyle sanayileşme ve kapitalizmin ilerlemesi ile ortaya çıkan yeni burjuva sınıfının etken güç olduğu görülmektedir. Elllerinde sermaye gücünü barındıran burjuva sınıfının girişimci, ilerici ve devrimci yapısı dolaylı yoldan kentlerde sürekli yatırım yapılmasını sağlamıştır. Zira kar elde etme arzusu ile sürekli olarak kazancın yeni girişimlere harcanması söz konusu olmuştur. Bu yaklaşım kentlerin hem sosyal hem de fiziksel açıdan gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Tanzimat döneminde kurulan Altıncı Daire-i Belediye'nin Galata ve Beyoğlu civarında gerçekleştirdiği yenilikleri de bu şekilde okumak mümkündür. Ticaret ile meşgul olan zengin azınlıkların kaldığı bu bölgede tüketim alışkanlıkları, ticari faaliyetler ve yaşam tarzı açısından birçok yenilik gerçekleşmiş; bu yeniliklere birer karşılık olarak da bölgenin sosyal ve fiziksel yapısında ilerleme kaydedilmiştir. Ancak Osmanlı toplumunda bireysel servetin artması genel olarak siyasal yöntemlerle gerçekleştiğinden varlıklı Müslümanlar yatırımlarını sarayın istekleri doğrultusunda gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı'da kentsel gelişimin yavaş ilerlemesinin nedenlerinden biri de budur (Cem, 2009, s. 287).

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde devletin ekonomi politikaları genel itibariyle toplumun hem sosyal hem de fiziksel koşullarının iyileştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Toplumun her kesiminin hızlı bir şekilde kalkındırılmasının ancak hızlı bir sanayileşme politikasıyla mümkün olduğu düşünülmüştür. İzmir İktisat

Kongresi ile birlikte genel esasları belirlenen liberal dönemde bu düşünce hâkim olmuştur. Böylece devletin, özel faaliyetleri düzenleme, koruma, yol gösterme ve destekleme görevlerinin dışında özel girişime müdahale etmemesine karar verilmiştir (Yaşa, 1980, s. 78).

Netice itibariyle liberal dönemin ekonomi politikası, sanayileşmeye ve dolayısıyla tekniğe önem veren, ekonomik kalkınmayı sanayileşme ile sağlamayı hedefleyen bir çizgi üzerine kurulmuştur. Yabancı sermayeye bağlılığın azaltılması, sanayi sektörünün güçlendirilmesi ve Müslüman varlıklı iş adamı sayısının artırılması amacıyla özel girişimlerin önü açılmak istense de ekonomik faaliyet seviyesinin düşüklüğü ve piyasanın sınırlılığı tarım ağırlıklı üretimin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu da kentlerin sosyal ve fiziksel yapılarını etkileyerek kentsel gelişim hususunda belirleyici bir faktör olmuştur (Boratav, 2010, s. 39).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı batılı kapitalist ekonomilerin büyük bir krize girmesine neden olmuştur. Krizin etkileri incelendiğinde kitlesel bir işsizliğin ortaya çıktığı; tarımsal ürünler başta olmak üzere tüm piyasalarda bir fiyat düşüşünün yaşandığı görülmektedir (Timur, 1994, s. 123). Türkiye Cumhuriyeti'nde ise bu kriz dış ticaret üzerinde kendini göstermiştir. Bunun nedeni, ülkede yabancı sermayeden ziyade yerli üretim ve girişimin desteklenmesi sebebiyle dışa bağımlılığın ticaret üzerinden gerçekleşmiş olmasıdır. Dış ticaretin hammadde ve tarımsal ürün ihracatına dayalı olması da ürünlerde fiyat düşüşlerinin yaşanmasına, dış ticaret hacminin azalmasına, iç pazarda fiyatların düşmesine neden olmuştur. Böylece krizin asıl yükünü üreticiler üstlenmiştir (Yerasimos, 2005, s. 121). Yanı sıra 1 Ekim 1929 tarihinde yürürlüğe giren yeni gümrük tarifeleri ile ithalat malları üzerinden iç pazarda elde edilen kar azalmıştır. Yine 1929 yılı itibariyle başlayan yeni döviz kontrolleri de ticaretin karlılığını azaltmış; dış ticaret çekiciliğini yitirmiştir. 1929 buhranı ile birlikte dış ticaretin karlılık oranının azalmasına karşılık sanayileşme hız kazanmıştır. Bu dönem içerisinde ham madde ithalatı zorlaştığı için, gerekli hammaddenin yurt içinde imal edilmesi daha cazip hale gelmiştir (Kılınç, 2013, s. 186).

1923 yılından 1929 yılına kadar uygulanmış olan liberal ekonomi politikalarından beklenen sonuç alınamamıştır. 1929 buhranının etkilerinin en yoğun hissedildiği 1930-32 yılları arasında devletçilik yaklaşımında mutlak devlet yönetimi ve yumuşak müdahale tartışmaları yaşanmıştır. Bu tartışmada Atatürk'ün de desteklediği, özel girişimi arkalayan yumuşak devletçilik anlayışına karşılık Mustafa Şeref Bey'in

liderlik ettiği mutlak müdahale anlayışı yer almıştır. Buna karşılık yumuşak devletçilik anlayışını destekleyen Celal Bayar'ın başbakan olması ile birlikte özel mülkiyeti ve girişimi koruyan bir ekonomi politikası belirlenmiştir (Çavdar, 2003, s. 295).

Devletçi yaklaşımla birlikte hükümetin hem yatırım hem de üretim alanında önemli görevler üstlenmesi gerekmiştir. Nitelikli personel eksikliğinin yanı sıra sermaye birikiminin ve sanayi burjuvasının eksikliği devletin varlık göstermesini zorunlu hale getirmiştir. (Aktan, 1978, s. 44-45; Kılınç, 2013, s. 187) Devletçi dönemin ekonomi politikası için üç önemli yenilikten söz etmek mümkündür. Bunlar liberalizmin terk edilmesi, kalkınmada sanayileşmenin öncelik kazanması ve sanayileşmede planlı bir politika sürecinin izlenmesidir. Bu yenilikler çerçevesinde özellikle kamu iktisadi teşekküllerinin ve I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın da incelenmesi gerekmektedir.

1933 yılında hazırlanan I. Beş Yıllık Sanayi Planı, 1929 Ekonomik Buhranı'nın bıraktığı etkilerin yanı sıra gelişmiş ülkelerin, üretim ekonomisine dayalı ülkeler üzerinde bir siyasi tahakküm gücüne sahip olduğu düşüncesinin de bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır (İnan, 1972, s. 10). Böylece Türkiye'yi ekonomik açıdan tam bağımsız ve birlik içerisinde olan bir ülke haline getirmek için sanayileşme bir dava olarak nitelendirilmiştir. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda amaç ülkenin ihtiyacını karşılanması olmuştur. İhracatı öngören düzenlemeler yapılmamış; böylece "ithal ikamesi" geleneğinin temelleri atılmıştır (İnan, 1972, s. 12). Plan incelendiğinde özel sektörün sermaye gücünü aşan ana sanayinin devlet eliyle kurulmasına karar verildiği, elde edilecek kolay ulaşılabilir ve ucuz mamuller ile özel sektör için yeni faaliyet alanlarının oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir (Avdan, 2009, s. 37).

I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda beş ana sanayi grubu esas alınmıştır. Bunlar, dokuma, maden, selüloz, kimya ve seramik sanayileridir. Plan çerçevesinde hangi sanayinin nerede kurulacağına; ulaşım, hammadde, iletişim ve su ihtiyacı gibi ana etmenler göz önünde bulundurularak karar verilmiştir (İnan, 1972, s. 74). Ayrıca kurulacak tesislerin yanı sıra nitelikli iş gücü ihtiyacının karşılanması için de öneriler getirilmiştir.

Kentsel gelişimi etkileyen diğer bir unsur da KİT (Kamu İktisadi Teşekkülü)'lerdir. 1939 yılına kadar kurulan KİT'lerin bazıları şunlardır;

- 19 Nisan 1925 Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası (633 Sayılı Kanun) (Timur, 1994:129)

- 3 Temmuz 1932 Devlet Sanayi Ofisi (2058 Sayılı Kanun) (Yerasimos, 2005, s. 128)
- 11 Temmuz 1933 Sümerbank (2262 Sayılı Kanun) (Karluk, 1997, s. 276)
- 3 Nisan 1937 Karabük Demir ve Çelik İşletmeleri
- 1939 Deniz Yolları ve Devlet Limanı İşletmeleri (3633 Sayılı Kanun)

Netice itibariyle kuruluş dönemi olarak adlandırılan 1923-1939 yılları arasında gerek ülke ekonomisinin gerekse rejimin korunması açısından birçok önemli politika üretilmiştir. Bu politikalar doğrudan yahut dolaylı olarak kentsel gelişimi etkilemiştir. Yukarıda yer alan sanayi ve KİT girişimlerinin kuruldukları bölgelerde ulaşım, su kaynakları ve iletişim imkanları gibi birçok unsuru etkiledikleri bilinmektedir. Ayrıca sanayileşen bölgelerde artan nüfus da kentsel gelişimi doğrudan etkilemektedir. Bu noktada dönemin kentleşme politikalarını incelerken ekonomik verilerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

3.1.3. Göç ve Nüfus

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk resmi nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. Bu sayıma göre ülkenin nüfusu 13 464 564 olarak hesaplanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde son yapılan nüfus sayımı incelendiğinde (1914) Misak-ı Milli sınırları içerisindeki sınırın 14 milyonun üzerinde olduğu görülmektedir. Eldem (1970:61) aradaki farkın Kurtuluş Savaşı esnasında şehit düşenler ile kendi ülkesine göç eden azınlıklardan kaynaklandığını belirtmektedir. 1927 nüfus sayımına göre ülke nüfusunun %76'sı kırsal kesimde yaşamaktadır. Yanı sıra kent/kırsal nüfus oranının en yüksek olduğu il İstanbul'dur. İstanbul nüfusunun %87'sinin kentte yaşadığı belirtilmektedir. İstanbul'dan sonra bu oranın en yüksek olduğu il ise İzmir olarak kayda geçmiştir. İzmir'de nüfusun %48'inin kentte yaşadığı kaydedilmiştir (Babuş, 2006, s. 132).

Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar geçen sürede kırdan kente göç oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Zira 1927 senesinde %76 olan kırsal nüfusun 1960 sayımlarında %68 olduğu kaydedilmiştir (Kaştan, 2010, s. 67). Bu durum, kırdan kente göçün çok düşük bir oranda gerçekleştiğini göstermektedir. Bunun en

büyük sebebi sanayileşmenin istenilen hızda ilerlememesidir. Böylece nüfusun büyük bir bölümünün tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu etkileyen iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki savaş sebebiyle azalan genç nüfus, ikincisi ise iç ve dış göç hareketleridir. Savaşın ve göç hareketlerinin nüfusa etkisini görebilmek için 1912-1927 nüfus karşılaştırmasının yapılması gerekmektedir. Tablo 3'te 1912-1927 yılları arasında bazı illerimizin nüfus farkları yer almaktadır.

Tablo 3: 1912-1927 Kent Nüfusları (Köse, 2010, s. 144)

İLİN ADI	1912 NÜFUSU	1927 NÜFUSU	İLİN ADI	1912 NÜFUSU	1927 NÜFUSU
İzmir	300 000	154 000	Malatya	34 000	21 000
Bursa	80 000	62 000	Antalya	30 000	17 000
Edirne	83 000	35 000	Van	30 000	7 000
Sivas	60 000	29 000	Isparta	26 000	16 000
Urfa	50 000	29 000	Erzincan	25 000	16 000
Trabzon	50 000	25 000	Maraş	25 000	26 000
Konya	45 000	48 000	Samsun	25 000	30 000
Antep	45 000	40 000	Adapazarı	25 000	23 000
Erzurum	43 000	31 000	Burdur	23 000	13 000
Adana	42 000	73 000	Tekirdağ	22 000	15 000
Bitlis	40 000	9 000	Kastamonu	20 000	15 000
Afyon	39 000	23 000	Balıkesir	20 000	26 000
Aydın	35 000	12 000	Muş	27 000	4 000 ²⁷²

1914 yılında yapılan sayıma göre İstanbul'un nüfusu yaklaşık 900 000 iken 1927 yılında yapılan sayıma göre bu sayı 800 000'e düşmüştür. Tablodan da anlaşılacağı üzere savaşın ve bazı göç hareketlerinin nüfusa büyük bir etkisi olmuştur. Göç hareketlerinin de iki başlık altında incelenmesi gerekmektedir. Birincisi özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında gerçekleşen nüfus mübadeleleridir. İkincisi ise cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşen iç göçlerdir.

I. Dünya Savaşı yıllarında çok sayıda Ermeni ve Rum vatandaşın ülke sınırlarının dışına çıktığı bilinmektedir (Köse, 2010, s. 144). 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme ile gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesi de nüfusu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu mübadele sonucunda yaklaşık 1.200.000 Rum Yunanistan'a göç ederken yaklaşık 500.000 Türk'ün Yunanistan'dan Türkiye'ye göç ettiği bilinmektedir. Türkiye'ye gelen göçmenlerin %70'inin kırsal kesimden geldiği ve yalnızca %30'unu kentte yaşadığı kaydedilmiştir. Mübadiller yerleştirilirken mesleki edinimleri göz

önünde bulundurulmuştur. Örneğin tarımla uğraşanlara arazi tahsisi yapılmış, dükkân işletenlere gerekli alan verilmiştir (Sofracı, Kayam, 2019, s. 191).

Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusu etkileyen iç göç hareketleri ise genellikle güvenlik sorunları nedeniyle gerçekleşmiştir. Doğu bölgelerinde yaşanan isyanlar, sınır sorunları, ağalık/şeyhlik gibi uygulamalar ve feodalite bazı aşiret reisleriyle şeyhlerin doğudan batıya zorunlu göç ettirilmesine sebep olmuştur. Göç edenler yanlarında önemli miktarda sermaye de götürmüşlerdir. Bu durum doğu illerinin kalkındırılmasını da geciktirmiştir. 1923-1930 yılları arasında doğu illerinden batıya göç ettirilen ağa sayısının beş yüzün üzerinde olduğu bilinmektedir. Fakat toprakların dağıtılması noktasında yaşanan sorunlar nedeniyle 1934 yılında 2510 sayılı kanunla bu ağaların doğuya geri dönmesine karar verilmiştir (Aydemir, 1999, s. 305). Doğudan batıya doğru gerçekleştirilen bu mecburi göçlerin nedenlerini Atatürk şu şekilde açıklamıştır (Aydemir, 1999, s. 307);

“[...] Bu yolla ayaklanmayı, sonradan ve tedricen, birkaç vilayetimizde umumi bir hale getirmeye çalıştılar. Irak hududunun, Barzani'den bazı çeteler içeri girdiler. Bundan sonra Suriye hududunun birkaç noktasından tecavüz edildi. Memleketin bir köşesinde bulunan Ağrı Dağında, senelerden beri barınmakta olan bir fesat ocağı vardı. Zeylan kıyımı, mütecavizlerin ve onlara iltihak etmek gafletinde bulunanların, tamamen tedip ve tenkil edilmeleri ile neticelendi.

Cumhuriyetten evvel Ağrı'da, Zeylan'da ve diğer bazı yerlerde, Orta çağda olduğu gibi Feodalite ve aşiret teşkilatı vardı. Bunlar buldukları yerlerde Derebeylik ve hatta birer ufak hükümet halinde idiler. Devlete karşı vergi ve bittabi askerlik mükellefiyetleri de yoktu. İdare ve kanun nazarında kendileri, hususi ve mümtaz bir vaziyet iddia ediyorlardı. Bu sistemden vatan iki şekilde zarar görmüştür. Birisi bu teşkilat altında, bu zihniyette yaşayan kümeler, gittikçe daha iptidai bir hale geliyorlardı. İkincisi; bu kümeler etrafında yaşayan vatandaşlar, bu fiili imtiyazlardan istifade etmek için gerek zihniyetleri gerek yaşayışları itibarıyla, onlara benzemeye, uymaya yelteniyorlardı... Bizim senelerden beri Şark vilayetlerinde gösterdiğimiz gayret, geçmiş zamanlar siyasetinin tasfiyesi ve milli birliğin, vatanın o parçasında da kurulması ve yerleştirilmesidir” (22 Eylül 1930, Meclis Nutuğu)

Doğudan batıya mecburi göçün yanı sıra 1934-37 yılları arasında 2510 sayılı kanunla ülke dışından yaklaşık 700.000 kişi göç ettirilmiştir. Bunların başlangıçta doğuya yerleştirilen 8000'i kısa bir süre sonra batıya dönmüştür. Netice itibarıyla 1923'ten 1950 yılına kadar alınan dış göç sayısının yaklaşık olarak 900.000 olduğu ve bu sayının önemli bir kısmının batıya yerleştiği bilinmektedir (Kaştan, 2010, s. 73). Göç hareketlerinin nüfusa ve dolayısıyla kentsel gelişime önemli etkileri bulunmaktadır. Öncelikle doğudan batıya göç hareketleri toprak sahiplerinin, eşkıyaların, şeyh ve aşiret ağalarının gücünü artırırken doğudaki kentsel gelişimin de önüne geçmiştir. Yanı sıra

batıda nüfus, sanayileşme ve diğer yatırımların etkisiyle ortaya çıkan gecekondulaşma da kentsel gelişimin orantısız bir şekilde ilerlemesine sebep olmuştur.

3.2. Erken Dönemde Gerçekleştirilen Yasal Düzenlemeler

Plansız dönem olarak nitelendirilen 1923-1960 yılları arasında Türkiye’de kentsel gelişim açısından yapılan kanuni düzenleme sayısı oldukça azdır. Bunun yanında kentlerin bayındır hale getirilmesinden ziyade yerel yönetim birimlerinin oturtulmasına dönüp kanuni düzenlemelerin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Zira yeni kurulan rejimin korunması ve tüm ülkede yaygınlaştırılması için öncelikle idari birimlerin oturtulmasına çaba sarf edilmiştir. Bu noktada yerel yönetimlerin örgütlü bir biçimde tüm ülkede kurulabilmesi için çeşitli kanunlar çıkartılmıştır. Bu nedenle 1923-1939 yılları arasında kentsel gelişim adına yapılan kanuni düzenlemeleri yerel yönetim çalışmaları üzerinden okumak gerekmektedir. 1921 Anayasası’nın sağladığı statü başta olmak üzere, 1924 Köy Kanunu, 1930 Belediye Kanunu, 1933 Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ve 1934 İskân Kanunu incelenecektir.

3.2.1. CHP Programları

Devletçilik dönemi içerisinde yapılan politikaların kentsel gelişime etkisinin anlaşılabilmesi için Cumhuriyet Halk Partisi programının da incelenmesi gerekmektedir. Zira parti programları, hükümetlerin politika üretirken izleyecekleri yolları ve üretilen politikaların amaçlarını okuyabilmek açısından büyük önem arz etmektedir. 1935 yılında yayınlanan CHP parti programı incelendiğinde 8 ana bölümün olduğu görülmektedir. Bu bölümlerde kentleşmeyi doğrudan doğruya ilgilendiren iki madde bulunmaktadır. Bunlar bayındırlık işleri ile alakalı olan 26. Madde ve emlak işleriyle alakalı olan 7. Maddedir (CHP Programı, 1935, s. 17-25). Nitekim 7. Maddenin F fıkrasında “yurttaşları ev sahibi kılmak prensibi” ele alınmaktadır. Buna göre mevcut Emlak Bankası’nın sermayesinin yalnızca yeni yapılacak evler için harcanması ön görülmektedir. Bunun dışında gelir elde etmek amacıyla inşa edilecek yapılara kredi verilmemesine, evler için verilecek krediler için daha uzun vadeli planlar yapılmasına karar verilmiştir (CHP Programı, 1935, s. 17). Ayrıca bayındırlık hizmetlerine yer verilen 26. Maddede deniz ve demir yollarının ülkenin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğuna değinilmektedir. Bu hususta programda “Bayındırlık işlerimiz, her şubesinde pratik ve verimli bir taplama programına göre yapılacaktır. Büyük gürelme ve

kuvvetlenme aracı olan demiryollarının yapımına devam edilecektir. Limanların yapımı her an göz önünde tutulan işlerdendir [...] memleketi bağlayan iyi ve son tekniğe göre yapılacak köprülere ve şosa örülerine kavuşmak için pratik bir program hazırlanacaktır. “(CHP Programı, 1935, s. 25-26) ifadeleri yer almaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere 1935 programında kara, deniz ve demir yollarının yapımına önem verilmiştir. Kentlerde ulaşımın iyileştirilmesi için yapılan yollar kentsel gelişime doğrudan katkı sağlayan unsurlardandır.

Dolaylı olarak kentsel gelişimi etkileyen endüstrinin gelişimi, toplumsal sınıfların sosyal hakları ve sanayileşme gibi unsurlar da parti programında yer almaktadır. Örneğin 15. Madde incelendiğinde yurdun endüstrileştirilmesine yer verildiği görülmektedir. Ancak kurulacak endüstri yapılarının tek bir bölgede toplanmaması; hammadde ve ulaşım gibi unsurlar göz önünde bulundurularak ülkenin farklı bölgelerine yayılması öngörülmüştür. Nüfusun belirli bölgelerde yığılması, kentsel gelişimde bir dengesizliğin yaşanmaması ve gelir eşitsizliğinin önüne geçilmesi açısından önem arz eden bu karar kentsel gelişim açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak CHP 1935 programında devlet denetiminde bir kentleşme politikasının varlığından söz etmek mümkündür. Ticaret, eğitim, bayındırlık, ulaştırma ve endüstri gibi kentleşme dinamiklerini besleyen işlerin devlet tarafından yapılması planlanmıştır. Parti programı özel sektöre de yer vermekle birlikte ülkenin kalkınmasında ana sorumluluğun kamu sektörüne verildiği görülmektedir.

3.2.2. 1921 Anayasası’nda Kentleşme

Tanzimat döneminde merkezi idarenin yerel yönetimlere yüklediği roller ve işlevlerin büyük bir kısmının cumhuriyet dönemine de aktarıldığı görülmektedir. Zira 19. Yüzyılda kentlerin bayındır hale getirilmesi, modern kentlerin kurulması gibi amaçlarla örgütlenilmeye çalışılan yerel yönetim birimlerinin merkeze bağlı bir şekilde çalışması öngörülmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk yıllarda da düzenlemeler benzer şekilde yapılmıştır. Bu noktada 1921 Anayasasının yerel yönetimlere sağladığı statünün ayrı incelenmesi gerekmektedir. Çünkü günümüzdeki düzenlemelerden daha ileri bir statü düzenlemesinin yapıldığı düşünülmektedir (Ökmen, 2002, s. 4).

Ortaylı (1985, s. 207) 1921 anayasasının yerel yönetimlerle ilgili niteliklerini “Türkiye’de belediyeler ile demokrasinin gelişimini öngören ne geçmişte ne de

günümüzde bir eşi bulunmayan statü” olarak ifade etmektedir. 1921 anayasası diğer anayasalara kıyasla yerinden yönetim ilkesine en fazla ağırlık verilen anayasadır. Burada öngörülen yerinden yönetimin günümüzde dahi gerçekleştirilemediği bilinmektedir (Yazıcıoğlu, 1996, s. 231). Anayasa incelendiğinde vilayetlere birer tüzel kişilik tanındığı, yerel konularda karar alırken özerk davranma hakkı verildiği ve vilayet meclislerinin geniş yetkilerle donatıldığı görülmektedir.

1921 Anayasası'nın 11. maddesi incelendiğinde illerin yerel düzeyde özerkliğe ve dolayısıyla birer tüzel kişiliğe sahip oldukları görülmektedir. Bu maddede illere yüklenen görevler kısaca sağlık, eğitim, tarım, ekonomi ve bayındırlık olarak sıralanmaktadır. 23. Maddede ise illerin sürekli denetimi için müfettişlerin görevlendirilmesine dair düzenleme öngörülmüştür. 16. Madde incelendiğinde bucaklara da ayrıca tüzel kişilik tanındığı; bucak meclislerinin halk tarafından seçilmesine karar verildiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere 1921 Anayasası ile yerel yönetimlere önemli yetkiler ve sorumluluklar yüklenmiştir. Yanı sıra yerinden yönetim ilkesinin gelişimi açısından da düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu anayasa 3 yıl yürürlükte kaldıktan sonra 1924 Anayasası yapılmış; yeni anayasada yerel yönetimlere özerklik tanınmamıştır. Belediyelerle ilgili diğer kanuni düzenlemeler de 1924 yılı itibariyle başladığı için yerinden yönetim ilkesinin geliştirilmesi planlı döneme ertelenmiştir. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Kuruluş yıllarında yerel yönetim faaliyetlerini sınırlayan belki de en önemli faktör milli birliğin sağlanması hususunda var olan kaygılardır. Bu noktada güçlü bir devlet yapısının tesis edilebilmesi için merkezi idare ilkelerinin uygulanması gerektiğine inanılmıştır. Böyle bir durumda ortaya çıkan kanunların merkeziyetçi bir çizgide olmasının doğal olduğu düşünülmektedir (Ökmen, 2002, s. 5).

3.2.3. Köy Kanunu (1924)

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ülke nüfusunun yaklaşık %75'inin kırsal kesimde yaşadığı bilinmektedir. Ülke ekonomisinde en önemli kalemi de tarım sektörü oluşturmaktadır. Bu durumda yerel yönetim bileşenleri arasında köylerin önemli bir yeri bulunmaktadır. O nedenle 1924 yılında çıkartılan Köy Kanunu'nun da incelenmesi gerekmektedir.

1864 ve 1871 yıllarında çıkartılan Vilayet Nizamnameleri ile köylerin de birer idari birim oldukları kabul edilmiştir. Bu ön kabul, Tanzimat Dönemi tecrübelerinin Cumhuriyet dönemini etkilemesiyle birlikte 1921 anayasasında da yer bulmuştur. 18 Mart 1924 tarihinde çıkartılan 442 sayılı Köy Kanununda da bu yaklaşımla seçim usulleri, köy işlerinin yürütülmesi, bir meclis görevi gören ihtiyar heyetinin sorumlulukları ve köylerin denetimi gibi konular düzenlenmiştir. Buna göre nüfusu 2000'in altında olan yerleşim yerleri köy olarak nitelendirilmiş; her köyün sınırlarının muhtar ve ihtiyar heyetince çizilmesi kararlaştırılmıştır. Sosyal hayatı etkileyecek olan hizmetler madde 14'te düzenlenerek "yapılması köylünün isteğine bağlı olan işler" olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre pazar ve çarşı yerlerinin yapımı, köy yollarının onarılması ve taş döşenmesi, hamam yapılması, köyde elde edilen hasat için alıcıların bulunması, kütüphane kurulması, giderleri köy sandığından karşılanmak üzere bir ambar inşa etmek, koru yetiştirerek güvenliği sağlamak, elektrik tesisatı kurmak gibi birçok işin, köylünün isteği üzerine muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından yapılması kararlaştırılmıştır (Köy Kanunu, 1924, s. 240-243). Ayrıca köyün yönetici olan muhtarın görev ve yetkileri beşinci fasılda düzenlenerek devlet ve köy işleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Köyün meclisi olan ihtiyar heyetine dair düzenlemeler 42. ve 46. maddelerde yapılmıştır. Bunların dışında köylerde görülecek davalarda hangi usullerin izleneceği, köy korucularının asayişini sağlarken nelere dikkat edeceği, köylerde ikamet edenlerin dikkat etmesi gereken hususlar, köye atanan imamların görev ve maaşları gibi birçok düzenleme de yapılmıştır (Köy Kanunu, 1924, s. 240-259).

Anlaşılacağı üzere bir yerel yönetim birimi olarak görülen köyün hangi sınırlar çerçevesinde yönetileceği, asayişin nasıl sağlanacağı, köy ekonomisinin nasıl idare edileceği, merkez idare ve köyler arasındaki iletişimin nasıl olacağı gibi birçok önemli konu 1924 Köy Kanunu ile düzenlenmiştir.

3.2.4. Belediye Kanunu (1930)

Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sonra şehrin imarı noktasında yaşanan bazı zorluklar sebebiyle bir belediye kanununa ihtiyaç duyulmuştur. 1923-1930 yılları arasında birkaç kez bu hususta girişimler yapılmış olsa da başarılı olunamamıştır. Örneğin 1923 yılında İstanbul Şehremaneti'ne bağlı olan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyeleri tarafından bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon bir belediye kanunu tasarısı hazırlayarak Bakanlar Kurulu'na sunmuştur. Ancak tasarı metni TBMM

gündemine alınmamıştır. Ardından 1926 yılında yeni bir tasarı hazırlanmış fakat yine TBMM gündemine alınamamıştır (Şinik, Uçar ve Dik, 2016, s. 24). Tasarılar incelendiğinde genel itibariyle Osmanlı Devleti'nden kalan uygulamaların kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca tasarılar köy, belde, kasaba ve şehirlerin nüfuslara göre sınıflandırılması, seçim usullerinin belirlenmesi, İstanbul ve Ankara'daki modelin diğer kentlere uygulanması öngörülmektedir. Bu tasarılar, 1930 yılında yürürlüğe giren Belediye Kanunu'nun temellerini oluşturdukları için önem arz etmektedir.

1928 yılında Avrupa ülkelerinin kanunlarından yararlanılarak hazırlanan yeni kanun tasarısı mecliste kabul edilerek 1580 sayılı kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden devralınan yerel yönetim modelini temel esas alan bu kanun Fransa'nın 1884 tarihli Belediye Kanunundan etkilenecek hazırlanmıştır. Zamanla bazı değişikliklere maruz kalarak 2005 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunla ülkede bulunan belediyelerin tamamı tek düzende yapılandırılmıştır. 1924 Köy Kanunu'nda yer alan nüfus düzenlemesi esas alınarak bir yerleşim yerine belediye kurulması için en az 2000 kişilik bir nüfusa sahip olması kararlaştırılmıştır.

1930 Belediye Kanunu ile belediyeler; *“beldenin ve belde sakinlerinin yerel nitelikteki ortak ve medenî ihtiyaçlarını düzenlemek ve karşılamakla sorumlu bir tüzel kişilik”* şeklinde nitelendirilmiştir (Belediye Kanunu, 1930, s. 1). Kanun ile getirilen belki de en önemli düzenleme imar hususunda olmuştur. Her belediyenin imar planı hazırlaması ve bu plana hizmet edecek kadastral haritalar çıkartması zorunlu hale getirilmiştir. İmar işlerinin sürekli denetlenmesi için müfettişlerin görevlendirilmesine karar verilmiş; harcamalar için izlenecek usuller belirlenmiştir. Belediyelerin gelir kaynakları olan vergi ve resimler hakkında da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre gümrük payı, akaryakıt resmi, şerefiye, eğlence resmi, süs ve av köpeği resmi, kaplıca resmi, eğlence alet ve vasıtaları resmi olmak üzere yedi kalem verginin alınmasına karar verilmiştir. Kanunda seçme yaşı 18, seçilme yaşı 25'e indirilmiştir. Aynı zamanda kadınlara da belediye seçimlerine katılım hakkı tanınmıştır (Oktay, 2020, s. 180). Belediye Kanunu ile getirilen bir diğer önemli düzenleme ise bayındırlık ve altyapı hizmetleri hakkındadır. Kanunun 157. Maddesinde elektrik, su, tramvay ve havagazı gibi hizmetlerin yürütüldüğü tesislerin belediyelere devredilmesi öngörülmüştür. 1931 yılı itibariyle bu hizmetleri veren şirketlerin imtiyazlarına satın alma suretiyle son

verilmiş; bu hizmetler önce Nafia Vekaleti'ne daha sonra belediyelere devredilmiştir (Tekeli, 2009, s. 76).

Satın alınarak kamulaştırılan şirketlerden bazıları İstanbul Elektrik Şirketi, Terkos Su Şirketi, Üsküdar Su Şirketi, Ankara Elektrik Şirketi, Adana Elektrik Şirketi, Ankara Havagazı Şirkettir. Görüleceği üzere 1930 yılında yürürlüğe giren Belediye Kanunu ile tüzel kişilik kazandırılan belediyelerin yetki ve sorumlulukları, yerel hizmetlerin kamulaştırılmasıyla birlikte artmıştır. İmar planlarının hazırlanması, altyapı çalışmalarının yapılması, sağlık işlerinin yürütülmesi (Hıfzısıhha Kanunu) gibi daha birçok kentsel gelişim unsuru belediyelerin sorumluluğuna bırakılmıştır.

3.2.5. Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930)

6 Mayıs 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1489 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile sağlık konularında belediyelere yüklenen sorumluluklar düzenlenmiştir. 20. Maddede ele alınan görevler aşağıdaki şekildedir (Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 1930, s. 8896);

- İçilecek ve kullanılacak suyun temini için çalışma yürütülmesi
- Lağım tesisatının kurulması
- Mezbaha inşa edilmesi
- Mezarlıkların taşınma işlemlerinin yürütülmesi
- Sıcak ve soğuk hamamların kurulması
- Çöplerin toplanarak imha edilmesi
- Satılan gıda maddelerinin teftiş edilmesi; gıda muayenesine mahsus laboratuvar kurulması
- Eczanelerin açılması
- Hastane, dispanser, ihtiyar evleri ve doğum evlerinin tesis ve idare edilmesi
- Ebe istihdamının sağlanması

3.2.6. Belediyeler Bankası'nın Kurulması (1933)

Cumhuriyet'in ilanından 1931 yılına kadar geçen sürede yerel altyapı çalışmalarında ihtiyaç duyulan finansman özel bankalar aracılığıyla karşılanmıştır. Ancak kurulan yeni belediyeler özel bankalardan aldıkları krediler nedeniyle yüksek faiz

yükleriyle karşılaşmışlardır. Bunun yanı sıra 1929 buhranı ile özel bankaların finansman imkanları da oldukça daralmıştır. Altyapı çalışmaları ve diğer kentsel hizmetler için belediyelerin düşük faiz ve uzun vadeye ihtiyaç duyması Belediyeler Bankası'nın kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu hususta yapılan ilk idari düzenleme 1580 sayılı Belediye Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Kanununun 131. Maddesi incelendiğinde “Her sene belediye bütçesine konu gelirin net miktarı hesap edilerek bu net gelirin yüzde beşi iş bu kanunun yürürlük tarihini takip eden mali sene başlangıcından itibaren yirmi yıl müddetle aynı bütçeye ihtiyat miktarı olarak ayrılan ve belediyelere özel bir banka teşkil edilinceye kadar hükümetin idare edeceği bir bankaya aynı mali senenin nihayetinden evvel ödenecektir” hükmünün getirildiği görülmektedir (Serter, 2021, s. 2)

Yukarıdaki hükmün yanı sıra 19 Mart 1931 tarihli Belediye Muhasebe Usulü Nizamnamesi'nde de belediyelere ayrılacak ödeneye dair düzenlemeler yapılmıştır. 131. Madde gereği bankalar tarafından biriktirilen paranın bir an evvel devreye sokulması için kanunda öngörülen miktarın toplanması beklenmeden 11 Haziran 1922 tarihli 2301 sayılı kanun ile Belediyeler Bankası kurulmuştur. Kanununun 3. Maddesi incelendiğinde bankanın kuruluş amacının “belediyelere, kentlerin tesis ve düzeni için yapılacak hizmetlerde ihtiyaç duyulan paranın borç olarak verilmesi” olduğunu görmek mümkündür. Belediyeler Bankası kentsel altyapının ve diğer kentsel hizmetlerin gerçekleştirilmesi noktasında önem arz etmektedir (Serter, 2021, s. 2).

3.2.7. Belediye Yapı ve Yollar Kanunu (1933)

21 Haziran 1933 tarihinde yürürlüğe giren 2433 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, kentlerin imar planlamalarının, altyapı çalışmalarının, ulaşım yollarının ve kadaströ işlerinin yürütülmesi hususunda önemli düzenlemeler içermektedir. Kanununun birinci maddesinde her belde için 1/500, 1/1000 ve 1/2000 ölçekli haritaların hazırlanması ve Dahiliye Vekaletine gönderilmesi zorunlu tutulmuştur. İkinci maddede her belediyenin birer şehir planı hazırlaması kararlaştırılmıştır. Ayrıca şehir planları hazırlanırken tarihi ve kültürel doku, yolların genişliği, su kenarları, sokak yapıları ve inşa edilmesi planlanan binalar hakkında dikkat edilecek hususlar da 4. Maddede belirtilmiştir. Vekaletle gönderilen planların kabulünün ardından beş senelik bir süre içerisinde tamama erdirilmesi kararlaştırılmıştır (Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, 1933, s. 938-940).

Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'nda yapılan diğer bazı düzenlemeler aşağıdaki şekildedir;

- Bina yapılması yasaklanmış mahallerde istimlak çalışmaları, Dahiliye Vekaleti'nin verdiği tatbik tarihi itibarıyla başlayacaktır. (7. Madde)
- Yol ve yeşillik yapılması planlanan mahallerde bulunan yapılar için istimlak çalışmaları yapılacaktır. (8. Madde)
- Resmi yahut gayri resmî tüm inşaat çalışmaları için öncelikle belediyelere müracaat edilecektir. (10. Madde)
- Yapılacak inşaat ve onarım faaliyetleri için belediyeler önceden kontroller gerçekleştirip ruhsat çıkartacaktır.
- Yapılacak binalar arasına bırakılacak mesafe her cephe için beşer metre olarak belirlenmiştir. (20. Madde)
- Binaların kagir yapıda olmasına karar verilmiştir (20. Madde)
- Arsalar yol seviyelerine göre düzeltilecek; yol genişlikleri şehir planlarına uygun bir şekilde düzenlenecektir.
- Gerek duyulduğu takdirde belediyeler bina cephelerinin renklerine müdahale edebilecektir.
- Şehir planlarında ağaçlık olarak işaretlenmiş yerlere her evin senede bir gün ağaç dikmesi mecburidir. (45. Madde)

Yukarıda ele alınan düzenlemelerin yanı sıra inşaat esnasında dikkat edilecek hususlar, arsa sınırları, kuyular, kanalizasyonlar, havagazı tesisatları, yangın duvarları, merdivenler, bahçe duvarları ve yaya kaldırımları gibi birçok konuda da düzenlemeler öngörülmüştür (Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, 1933, s. 938-950).

3.2.8. Belediyeler İstimlak Kanunu (1934)

4 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe giren 2497 sayılı İstimlak Kanunu, imar planları gereğince bina, yol ve altyapı çalışması yapılacak alanlarda gerçekleştirilecek istimlak için usul ve esasları düzenlemektedir. Buna göre bazı önemli düzenlemeler şu şekilde sıralanmaktadır (Belediye İstimlak Kanunu, 1934, s. 3956);

- Belediyeler, belde ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanılacak tesisler için üzerinde bina olan yahut olmayan gayrimenkullerin istimlakinde yetkilidir.

- Su kaynakları ile su yolları için istimlak yapılabilir. (1. Madde)
- İstimlak edilecek mahaller haritalandırılacak encümene sunulmalıdır. (2. Madde)
- Yapılacak istimlakin umumi menfaatlere uygun olması gerekmektedir. (2. Madde)
- İstimlak işlerinden evvel noterlerce tebligat yapılacaktır. (5. Madde)
- İtiraz komisyonları kurulacaktır. Komisyonlar için hakemler belediye meclisi tarafından seçilecektir. (7. ve 8. Maddeler)
- Meydan genişletilmek istendiğinde her cepheden 20'şer metrelik istimlak hakkı bulunmaktadır.

Yukarıda ele alınan düzenlemelerin yanı sıra istimlak edilecek mahallerin kıymeti, hazırlanan imar planında yapılabilecek değişiklikler, caddelerin, meydanların ve sokakların genişletilmesinde izlenecek usuller, itirazların değerlendirilmesinde izlenecek usuller ve belediyenin bedelsiz istimlak yetkileri gibi konularda da bazı düzenlemeler bulunmaktadır.

3.2.9. Belediyeler İmar ve Fen Heyetleri'nin Kurulması (1935)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan belediyelerin her birinin kendi bölgelerinde imar planları yapmaları zorunlu kılınmıştır. Ancak gerek dönemin ekonomik şartları gerekse tecrübe ve eğitim hususundaki eksiklikler nedeniyle birçok belediye imar planlarını yapamamıştır. O nedenle 7 Haziran 1935'te 2763 sayılı Belediyeler İmar Heyeti'nin Kurulmasına İlişkin kanun çıkartılmıştır. Bu kanunla merkezi idare imar planlarının hazırlanması noktasında görev üstlenmiştir. İç İşleri Bakanlığı'na bağlı çalışması öngörülen imar heyetinin yanı sıra Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olacak Şehircilik Fen Heyeti'nin kurulması da yine 1935 yılında gerçekleştirilmiştir. 1939 yılında çıkartılan 3611 sayılı kanuna kadar imar planları için bu iki bakanlıkta görev dağılımları gerçekleştirilmiştir (Tekeli, 1980b, s. 81).

Belediyeler İmar Heyeti kanunu incelendiğinde İç İşleri Bakanlığı'nın nüfusu 10 binin üzerinde olan yerleşmelerdeki içme suları, rekreasyon alanları, lağım işleri ve imar planlarından sorumlu tutulduğu görülmektedir. Heyetin sekreteryası Ankara İmar Müdürlüğü tarafından ve mali işleri de Belediyeler Bankası tarafından yürütülecektir. Bu sayede Ankara'da imara dair elde dilen tüm tecrübeler ülkedeki diğer belediyelere

yayılmaya çalışılmıştır. Ancak bu noktada mevcut teknik heyetin tüm ülkedeki belediyeler için planlama oluşturması mümkün olmamıştır. Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Fen İşleri Heyeti 'de bu noktada devreye girmiştir (Tekeli, 1980b, s. 81).

Kuruluşlarından itibaren 4 sene görev yaparak birçok belediye için imar planları hazırlayan ve kentsel hizmetleri düzenleyen Belediyeler İmar ve Fen Heyetlerinde oluşan mevcut rekabetin kamusal hizmetleri yavaşlattığı düşünüldüğünden 30 Mayıs 1939 tarihinde 3611 sayılı Nafia Vekaleti Teşkilatı ve Vazifelerine Dair kanun çıkartılmıştır. Bu kanun ile imar planlamasına dair tüm görev ve yetkiler Bayındırlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu tarihten sonra tek bir merkezden yönetilen imar işlerinin daha verimli bir şekilde yerine getirildiği görülmüştür (Tekeli, 1980b, s. 82).

3.2.10. 3458 Sayılı Mimarlık ve Mühendislik Kanunu (1938)

Erken cumhuriyet dönemi kentleşme çalışmaları arasında Türkiye Kentleşme tarihi açısından büyük önem arz eden düzenlemelerden bir tanesi de 3458 sayılı Mimarlık ve Mühendislik Kanunu'dur. Zira çalışmada ele alındığı üzere gerek 19. Yüzyılda gerek 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan imar, kentsel hizmetler, mevzuat ve diğer kentleşme çalışmalarında yabancı bilirkişilerden yardım alınmıştır. Bunun ana nedeni kentleşme hususunda eğitimli insan sayısının az olmasıdır. Örneğin Ankara, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerin imar planları hazırlanırken Lörcher, Jansen ve Danger gibi Alman ve Fransız şehir plancılarından yardım alınmıştır. Mimar ve mühendislerin hem nitelik hem de nicelik açısından gelişimi için 17 Haziran 1938 tarihinde 3458 sayılı kanun çıkartılmıştır (Altın, 2006, s. 14).

Kanun incelendiğinde mimar ve mühendis olmak için aranan şartların, ruhsatname verilmiş usullerinin, uzman ve doktor mühendis unvanlarının düzenlendiği görülmektedir. Kanunun birinci maddesi ile yabancı ülkelere alınan mühendislik ve mimarlık lisans diplomalarıyla Türkiye'de ruhsatname alınamayacağı görülmektedir. 1. Madde b fıkrasında yer alan "*yüksek mühendis ve yüksek mimar*" ifadesi ruhsatname için günümüzdeki karşılığıyla lisansüstü eğitim gerektiğini göstermektedir. Yanı sıra yerli ve yabancı üniversitelerden alınan doktora belgeleri ile doktor mühendis unvanının alınacağı da madde 4'te belirtilmiştir.

Görüleceği üzere Mimarlık ve Mühendislik kanunu ile imar planlamaları ve diğer bazı kent hizmetlerinde görevlendirilecek bilirkişilerin unvanları düzenlenmiştir.

Bunun yanında hem resmi hem de özel tüm yapıların mimar ve mühendislerin denetim ve sorumluluğunda yapılmasına karar verilmiştir. Tekeli (1980b, s. 84) “*fen adamları*” ifadesini kullanarak imar planlarında mimar ve mühendislerin görevlendirilmesinin bir ilke haline geldiğini belirtmektedir.

3.3. İmar Çalışmaları

1923-1939 yılları arasında Türkiye’de doğrudan kentleşme adına yapılan kanuni düzenleme sayısı oldukça azdır. Bu nedenle dönemin kentleşme faaliyetlerinin okunabilmesi için kentsel gelişimi etkileyen bayındırlık, nüfus, kent planları, göç, sanayileşme ve konut sorunları gibi dinamiklerin ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bu noktada imar çalışmalarını önemli kılan iki dinamikten söz etmek gerekmektedir. Bunlar Cumhuriyet’in ilk yıllarında sosyo-mekânsal dönüşümleri, devlet politikalarını ve bireyleri etkileyen modernizm ve ulus inşası sürecidir. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezi bir yapı teşkil edilmiş olsa da devlet aygıtlarının kurumsallaşmadığını söylemek mümkündür. Yanı sıra yerel birimlerin örgütlenememiş olması özellikle ulusal birlik ve kimlik üretilmesinin önündeki engellerden biri olarak görülmüştür. Cumhuriyet’in ilanı ile ulus devletin inşa süreci başlamış; ulusal birlik ve ulusal kimlik kavramları bu sürecin temel koşulu olmuştur. Bu koşulların sağlanabilmesi için devlet yapısının kurumsal düzeyde örgütlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Şengül (2009) 1923-1939 yılları arasında Türkiye’de kentsel mekânın şekillenmesinde ulus inşası, anavatan düşüncesi ve başkent taşımasının önemli etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle bu bölümde Ankara’nın başkent ilan edilmesinin yanı sıra İstanbul ve İzmir şehirlerinde gerçekleştirilen imar çalışmaları ele alınacaktır.

3.3.1. Ankara’nın Başkent İlan Edilmesi

Cumhuriyetin ilanından sonra Ankara’da yaşanan kentsel gelişimin doğru okunabilmesi için öncelikle şehrin başkent ilan edilmesinde sonra yaşanan nüfus hareketlerinin ve bu hareketler neticesinde ortaya çıkan konut sorununun ele alınması gerekmektedir. Bunların yanı sıra şehir planlamacılığı hususunda gelişme kaydedilirken karşılaşılan diğer problemlerin de incelenmesi gerekmektedir.

Bağımsızlığın ilan edildiği 1923 tarihinden sonra Osmanlı’dan kalan dışa bağımlı ekonomiden iç pazarın, kendi kaynaklarıyla birlikte ülkeyi kalkındıracağı yeni

bir ekonomiye geçme arzusu oluşmuştur. Bu noktada Ankara'nın başkent ilan edilmesi dikkat çekicidir. Yanı sıra Ankara, asırlarca Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan İstanbul'a karşı varlık kavgası vermiş; Osmanlı ve Türkiye gibi iki farklı siyasi varlığın mücadelesinden de etkilenmiştir (Sakallı, 1998, s. 42). Tekeli (1982, s. 50) Ankara'nın başkent seçilmesinin Osmanlı Devleti'nin, son döneminde yarı sömürge haline gelmesine verilen bir tepki olduğunu belirtmektedir. Çalışmada ele alınacak olan gecekondular sorunu da burada ifade edilen tepkinin zayıf kalmasına bağlanmaktadır. Netice olarak Ankara'da dışa bağımlı bir kalkınma modelinin ortaya çıkmasının, İstanbul'a rağmen başkent ilan edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından yaşanan süreç ile ilgili iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Lefebvre'nin "temsili mekan" tanımlamasından yola çıkan; başkent değişikliğini, ulus devletinin inşası sürecinde ihtiyaç duyulan mekânsal dönüşüm olarak niteleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre Ankara ile sosyo-mekânsal alanda bir "sıfır noktası" oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece yeni ulusal ve siyasal kimliklerin inşasında bu sıfır noktasından istifade edilmek istenmiştir. İzmir ve İstanbul gibi bazı büyük şehirlerde gerçekleştirilen imar çalışmalarının da temelinde yine bu isteğin yattığı düşünülmektedir. Zira Lefebvre (1998), bir ideolojinin kalıcı olabilmesinin yayıldığı bölgenin sınırlarının belirlenmesi ve mekânın üretilmesi ile mümkün olduğunu belirtmektedir. Netice itibarıyla bu yaklaşıma göre Cumhuriyet ilan edildikten sonra Ankara, ulus devlet idealinin somut mekânı olarak görülmüştür. Buna karşılık başkent değişikliğinin oldukça otoriter bir karar olduğunu savunan ikinci bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımla İstanbul ile Ankara'nın erken Cumhuriyet dönemindeki gelişimleri kıyaslanmaktadır. İlk imar çalışmalarından sonra bir başkent olarak içine kapandığı düşünülen Ankara'nın, İstanbul'un gölgesinde kaldığı savunulmaktadır. Kahraman (2011, s. 64) yeni başkenti "bir ütopya ütopyası" olarak nitelendirmiş, cumhuriyet ideolojisinin aşırı gerçekçiliğinde boğulduğunu öne sürmüştür. Bu başarısızlığı ise şu şekilde açıklamaktadır;

"Lefebvre'nin kavramlarıyla söyleyecek olursak Ankara bir soyut mekandır. Ama onun kavramını oluştururken eksik bıraktığı bir noktaya da değinmek gerekir. Bütün mutlak mekânlar siyasaldır ve her siyasal mekân gibi aslında boştur. Onun farklılaşabilmesi, dolabilmesi için o mekânın mutlak mekana dönüşmesi gerekir ki Ankara onu başaramamıştır. O yetersizlik ya da başarısızlık Türk modernizmasının hanesine yazılmalıdır." (Kahraman, 2001, s. 64)

Adam (1985, s. 28) ise yeni ulus devlet için yeni bir "yaşam sentezine" ihtiyaç duyulacağını belirtmektedir. Bu sentez için de siyasal ve toplumsal hoşgörünün önemli

olduğuu belirtmektedir. Ona göre Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından İstanbul'un gölgesinde kalmasının ana nedeni bu yaşam sentezini oluşturacak hoşgörünün bulunmamasıdır. Yanı sıra İstanbul'un kozmopolit yapısının uzun bir geçmişinin olması da bu noktada önem arz etmektedir. Adam'ın tanımladığı “yaşam sentezinin” oluşturulması çoğulcu yaşam biçimi ile mümkündür. Halbuki erken Cumhuriyet dönemi siyasi ideolojisi hoşgörüyü risk, çoğulculuğu ise yabancı olarak görmüştür. (Adam, 1985, s. 29)

Ankara'nın başkent ilan edilmesine yönelik yukarıda iki farklı bakış açısının ele alınmasının ana nedeni çalışmada ilgili literatürdeki yaklaşımlara kısaca değinmektir. Zira erken Cumhuriyet dönemini bugünden okuyarak başarısızlık üzerine bir çıkarımda bulunabilmek için konunun bütün hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir. Kentsel meknda egemen olan tüm ideolojiler incelenmeden böyle bir çıkarımda bulunmak doğru olmayacaktır. O nedenle çalışmanın kapsamı gereği ilk bakış açısı üzerinden konu incelenecektir.

Ankara'nın başkent ilan edilmesi kararına gidilen süreç içerisinde birçok önemli olay meydana gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı yaşanmış; Osmanlı topraklarının önemli bir kısmı işgal altına alınmıştır. İşgale karşılık ilk direniş hareketleri Trabzon, Erzurum ve Ege bölgelerinde ortaya çıkmış olsa da Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Atatürk'ün, milli mücadelenin idare edileceği bölgenin seçimi hususunda ivedi biçimde karar alması gerekmiştir. Zira milli mücadelenin ilk karar merci olarak bilinen Heyet-i Temsiliye'nin, toplanmak için sabit bir bölgeye ihtiyaı olmuştur. Bu dönemde önce Erzurum'da daha sonra Sivas'ta toplanan heyet en sonunda Ankara'ya yerleşmiştir. Coğrafi açıdan avantaj sağlayan Ankara, düşman birliklerine olan uzaklığı bakımından da diğer birçok ile nazaran avantajlı bir konumdadır. Buradan hareketle Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya yerleşme kararının savaş esnasında alınmış stratejik bir karar olduğu aşıkardır. Böylece Atatürk'ün, daha önceden İstanbul'da yürütülen tüm alışmaları Ankara'ya taşıdığı bilinmektedir. Mill Mücadele esnasında karar alınan bölgenin Ankara olması, ilk bürokratik hareketlerinde burada başlamasına sebep olmuştur. Mill Mücadele'nin sonuçlanmasının ardından 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara başkent ilan edilmiştir (zkan, 2011, s. 29).

3.3.1.1. Konut Sorunları

Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından şehirde öncelikle artan memur ve işçi nüfusu yeni yerleşim yerlerinin inşasını zorunlu hale getirmiştir. Zira devlet kurumlarının yanı sıra hızla gelişen hizmet sektörünün de yarattığı iş imkanları bulunmaktadır. Bu iş imkanları da şehre farklı sektörlerden insanların göç etmesine sebebiyet vermiştir. Bu noktada düşük gelir grubuna mensup, genellikle hizmet sektörü çalışanı olan göçmenlerin barınma ihtiyaçlarını kendi imkanlarınca çözme çabaları gecekondulaşma sorununu doğurmuştur. Ankara'nın bu yeni nüfusunun büyük bir kısmının -gerek ülke ekonomisi gerekse mesleki yönelimler hasebiyle- yoksul olması konut sektörünün de gelişimini olumsuz etkilemiştir. İnşaat işleri küçük girişimcilerin eline kalmış; her yıl yaklaşık %6'lık nüfus büyümesiyle karşı karşıya olan Ankara'da konut meselesi büyük bir sorun haline gelmiştir (Özkan, 2011, s. 30).

Ankara'da konut sorununa karşın atılan ilk önemli adımın "Ankara Şehremaneti Kanunu" olduğu bilinmektedir. 16 Şubat 1924 tarihinde çıkartılan kanun ile Ankara, hükümetin atadığı 24 kişiden oluşan bir meclis tarafından yönetilmeye başlamıştır. Ankara'nın ilk şehremini de Mehmet Ali Bey olmuştur. Fakat beklenen gelişmelerin görülememesi nedeniyle, kısa süre içerisinde şehremini Mehmet Ali Bey yerine, Haydar Bey atanmıştır. Ankara Şehremaneti'nin kurumsal yapısı incelendiğinde, Tanzimat döneminde kurulan İstanbul Şehremaneti'ne benzer bir oluşumun olduğu göze çarpmaktadır (Tekeli, 1982, s. 57). Zira 19. yüzyılın sonunda yerel yönetim hususunda elde edilen tecrübelerin bu noktada kullanıldığı görülmektedir.

Ankara'nın konut sorununun anlaşılabilmesi için dönem içerisindeki sosyal yapının da doğru okunması gerekmektedir. Bu noktada iki farklı sosyal tabakadan söz etmek mümkündür. İlk sosyal tabaka, eski Ankaralıların oluşturduğu, genellikle mülk sahibi olan topluluktur. İkincisi ise Ankara'ya sonradan yerleşen bürokratların oluşturduğu topluluktur. Bu yeni Ankaralılar ile mülk sahiplerinin zaman içerisinde önemli çıkar çatışmaları yaşadıkları da bilinmektedir. Zira başkent ilan edilmesinin ardından Ankara'daki mülk ve arazilerin değerleri artmıştır. Bu durum da eski mülk sahibi Ankaralılar için önemli bir fayda sağlarken yeni Ankaralıların sıkıntı yaşamasına sebep olmuştur (Tekeli, 1982, s. 55). Yanı sıra kentleşme sürecinde yaklaşık dört milyon metre karelik alanın da 24 Mart 1925 tarihinde istimlak edilmesi bu çatışmanın güçlenmesine sebep olmuştur.

24 Mart 1925 tarihinde 583 sayılı kanun ile gerçekleştirilen istimlak yalnızca Ankara'nın arazi ve mülk fiyatlarını etkilememiştir, ayrıca gelecekte şehrin konumunun nasıl olacağı da belirlenmiştir. Eski Ankara ile Çankaya arasında kalan bölgenin yeni kent merkezi olarak düzenlenmesine karar verilmiştir. Bunun nedenlerinin başında eski Ankara olarak adlandırılan bölgede yaşanan arsa spekülasyonları gelmektedir. Nitekim spekülasyonlar başarılı bir kentleşme çalışması yapılmasını engellemektedir. Ankara'nın bayındırlığı ve konut sorununun çözülmesi adına yapılan ikinci önemli çalışma Emlak ve Eytam Bankası'nın kuruluşudur. 22 Mayıs 1926'da 844 sayılı kanun ile kurulan bankanın tüm Türkiye'nin ihtiyaçlarına karşılık vermesi istenmiştir. Ancak ilk kurulduğu yıllarda sahip olunan kaynakların önemli bir kısmı başkentin inşasına harcanmıştır.

Ankara'nın bayındır hale gelmesi noktasında konut ve arsa sorunlarının yanı sıra kanalizasyon, elektrik, su ve havagazı gibi altyapı sorunları da baş göstermiştir. Altyapı sorununun çözülmesi için öncelikle ABD menşeli ULEN adlı bir firma ile görüşme sağlanmıştır. Ancak dışa bağımlı ekonomiden kurtulma arzusu gereği yabancı şirketlere imtiyaz tanınmak istenmemesi sebebiyle 1924 yılında müzakereler sonlandırılmıştır. Ardından 1927 yılında Alman menşeli Didier firmasıyla anlaşma sağlanarak 60 yıl işletme imtiyazı tanınmak suretiyle elektrik üretim ve dağıtım işi devredilmiştir. Bu gelişmelere karşılık kanalizasyon ve su işlerinin belediye tarafından yürütüldüğü görülmektedir (Tekeli, 1982, s. 59)

Yabancı firmalara olan yönelim yalnızca altyapı işleri ile sınırlı kalmamış; 1925 yılından sonra kent planlaması noktasında da yabancı mimarlardan ve şehir planlamacılarından yardım alınmıştır. Bu tarihe kadar kentte yapılan, gerek devlete gerekse özel sektöre ait binaların büyük bir kısmı Türk mimarların elinden çıktığı bilinmektedir. Ancak 1925 yılı itibarıyla, Lörcher'in Yenişehir planının başarıyla tatbik edilmesinin de etkisiyle yabancı mimarlardan istifade edilmiştir (Özkan, 2011, s. 33). Ankara'nın kent planlaması noktasında büyük önem arz etmeleri hasebiyle 1924-25 Lörcher ve 1928-32 Jansen Planları çalışmada ayrıca ele alınacaktır.

Ankara'nın başkent ilan edildiği 1923 yılında nüfusu 20.000 iken bu sayı 4 yıl sonra 74.553'e çıkmıştır. Böylece şehrin gelişebilmesi için bir planlamanın yapılması ihtiyacı her geçen gün daha güçlü bir şekilde hissedilmiştir. Şehremanet tarafından girişilen birkaç planlama denemesinin ardından 1927 yılında, Berlin'de görev yapmakta

olan Prof. Hoffman'a müracaat edilmiştir. Hoffman'ın önerisi üzerine Prof Herman Jansen, Prof Brix ve Fransa hükümeti baş mimarı Jausseley'in yönettiği bir heyet kurularak şehir planlaması yarışması düzenlenmiştir (Yavuz, 1952, s. 17-19; akt. Özkan, 2018, s. 388). Bu çalışmanın yanında planlamalar için devlet düzeyinde bir örgütlenmenin gerektiği düşünülerek "Ankara Şehri İmar Müdürlüğü" kurulmuştur. 28 Mayıs 1928 tarihinde 1351 sayılı kanun ile kurulan müdürlüğe özel bir fon tahsis edilmiş; Ankara'nın bayındır hale getirilmesi için hem bürokratik hem de mali açıdan imkân sağlanmıştır (Özkan, 2018, s. 388). Çalışmada alınan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile, belediyelere arsa piyasalarının düzenlenmesi hususunda görev verilmiştir. Yanı sıra aynı yıl içerisinde konut yapımında yapı malzemelerinin daha kolay sağlanabilmesi için çimento fabrikası kurulmuştur. Bu esnada şehir planlaması hususunda tertiplenen yarışma sonuçlanmış; Jansen'in hazırladığı şehir planı, 23 Temmuz 1932 tarihinde 13209 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesiyle kabul edilmiştir. Bu kent planı için beş yıllık bir uygulama planı hazırlanarak 1934 yılında yürürlüğe sokulmuştur. Ayrıca planı hazırlayan Prof Jansen'in 1938 yılına kadar Ankara İmar Müdürlüğü'ne danışmanlık yaptığı da bilinmektedir.

Netice itibariyle başkent ilan edilmesinin ardından Ankara'da ortaya çıkan konut sorunlarının giderilmesi için hükümet tarafından verilen destek, sonraki dönemlerde başka herhangi bir şehir için verilmemiştir (Tekeli, 1982, s. 63). Fakat devletin tüm imkanlarının seferber edilerek yeni planların hazırlanmasına ve yeni alanların imara açılmasına karşılık konut sorunu çözülememiştir. Bunun üzerine, yine bazılarının planlarının Prof Jansen tarafından hazırlandığı 50-100 konutluk bir kooperatif sistemi kurulmuştur. Bu sistem orta sınıfın ve bürokratların konut sorununu çözmüş olsa da şehrin yoksul kesimi için konut problemi uzun bir süre çözüme kavuşturulamamış; bunun sonucunda ilerleyen yıllarda gecekondulaşma sorunu giderek artmıştır (Özkan, 2018, s. 388).

3.3.1.2. 1924-1925 Carl Lörcher Planı

Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından yapılan ilk planlama 1924 yılında Lörcher tarafından tasarlanmıştır. Hali hazırda İstanbul İmar Komisyonu üyesi olan ve Alman menşeli Heussler firması bünyesinde faaliyet gösteren Lörcher planlamayı eski ve yeni merkez şeklinde ikiye ayırmıştır. Ancak ilk yapılan, kale ve etrafındaki "eski" Ankara'nın bayındırlığı için tasarlanmış olan plan hükümet tarafından gerçekçi

bulunmamıştır. 1/10.000 ölçekli bu plan incelendiğinde eski Ankara bölgesinde gelecekte yaklaşık 200.000 kişinin ağırlanması hedeflendiği görülmektedir. Buna göre kale ve tren istasyonu arasında kalan bölgenin yeniden düzenlenmesi öngörülerek bir “yönetim kompleksi” kurulması planlanmıştır. İdari binaların kente hâkim olacağı bir düzenleme olan 1924 planı aynı zamanda yeni kent merkezini de belirlemektedir (Cengizhan, 2004).

İlk planın gerçekçi olmadığı gerekçesiyle reddedilmesi üzerine 1925 yılında ikinci bir plan hazırlanmıştır. *Türkiye Başkenti'ne ait Yapılaşma Planı- Angora - Eski Şehir ve Yönetim Şehri = Çankaya* başlıklı bu planda eski Ankara'nın güneyine yeni bir merkez kurulması öngörülmüştür. Bilinçli bir şekilde eski ile yeni merkezi birbirinden ayırmayı öngören bu plan, isminden de anlaşılacağı üzere bir “yönetim şehri” kurmayı hedeflemektedir. Güneyde kurulması planlanan yeni merkez için toprak gereksinimi bulunduğundan 13 Aralık 1924 tarihli 583 sayılı kanun ile kamulaştırılan 400 hektarlık alanın 150 hektarı Lörcher Planı için tahsis edilmiştir. Günümüzdeki Kızılay Meydanı ve çevresinin temelleri bu plan ile atılmıştır. 150 hektarlık alanı kaplayan plan yeterli olmadığından 1928 yılına gelindiğinde yeniden plan yapılması ihtiyacı duyulmuştur (Tankut, 1988, s. 102-103).

Şekil 7: Carl Lörcher Planı (Cengizkan, 2004)

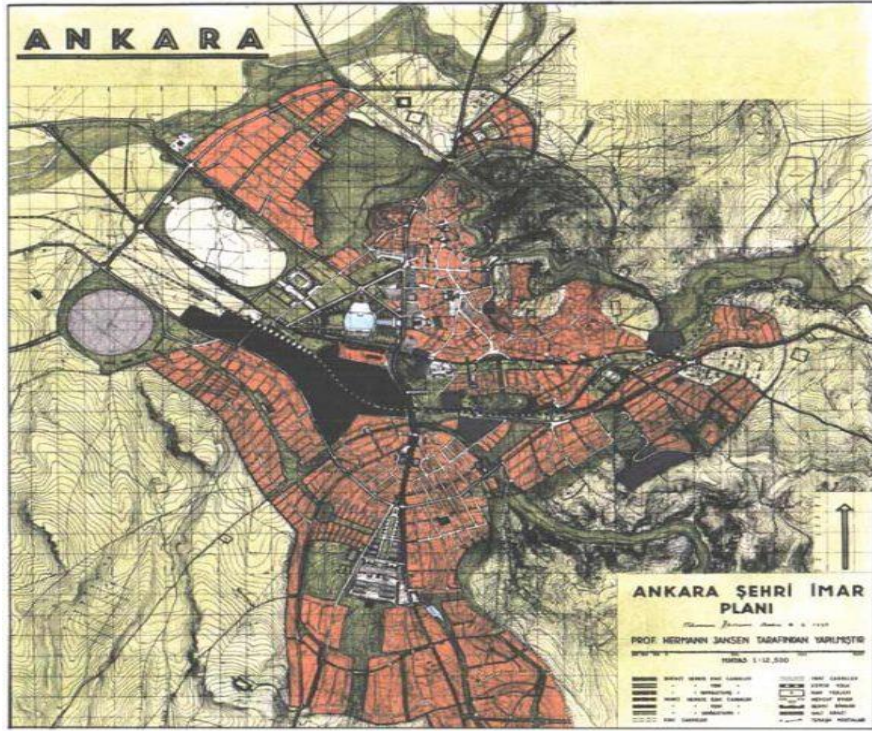
3.3.1.3. 1932 Herman Jansen Planı

1928 yılında, Ankara'nın yeni imar kent planı için başvuru Prof Hoffman'ın önerisi üzerine bir plan yarışması düzenlenmiştir. Berlin Kent Planlama yarışmasının kazananı olan Herman Jansen, Alman şehir planlamacı Prof Brix ve Fransız başmimarı Prof Jausseley arasında düzenlenen bu yarışma sonucunda hükümet Jansen tarafından hazırlanan nazım imar planını kabul etmiştir. Jansen Planı'nın ana hatlarının doğru anlaşılabilmesi için yarışma şartlarının da incelenmesi gerekmektedir. Zira yarışmaya katılan üç mimarın da plan hususunda tamamen serbest olmadığı bilinmektedir. Örneğin önceden hazırlanan planlar çerçevesinde şehrin merkezi Ulus-Çankaya bölgesine kaymıştır. Planlara 50 yıl için 300.000 kişilik bir nüfus sınırlaması getirilmiştir. Buna karşılık önemli binaların ve yolların konumları ile eski merkezin akıbeti mimarlara bırakılmıştır (Yavuz, 1952, s. 20).

Jansen tarafından hazırlanan plan 23 Temmuz 1932'de onaylanmıştır. Plan incelendiğinde işçi sorunlarına önem verildiği, toplumsal endişelerin bulunduğu görülmektedir. Lörcher tarafından hazırlanan planın aksine, görkemli bir proje değil sosyal yönü ağır basan bir planlamadır. Böyle bir planlamanın seçilmesi de erken cumhuriyet dönemi yönetiminin niteliklerinin anlaşılabilmesi açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Zira toplumun her kesiminin kalkındırılması hedefinin burada hayat bulduğu görülmektedir. Jansen planı 1950'li yıllara kadar Ankara'nın kentsel gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle erken cumhuriyet dönemi kentleşme politikaları hakkında daha detaylı bilgi edinebilmek adına planın detaylarının da incelenmesi gerekmektedir.

Planda kalenin etrafında yeşil alan kurulması öngörülmektedir. Gençlik parkı ve hipodrom gibi yeşil alanlara karşılık bahçeli evlerin düşük yoğunlukta olduğu bir konut dokusu önerilmektedir. Planda otomobiller için özellikle çok geniş tutulmuş bir cadde bulunmaktadır. Ayrıca bu cadde üzerinde, her biri ayrı bir bloğa çıkan yan yollar bulunmaktadır. Jansen, Ankara kalesinin şehrin her yerinden görülmesini istemiştir. Bu nedenle planda özellikle kalenin perdelenmediği bir konutlaşma söz konusudur. Ayrıca planda dar tutulan yollardan oluşan kademeli bir yol ağından söz etmek mümkündür. Bu ağın, çıkmaz sokaklarla ve kaldırımlarla insanların kullanımına en uygun hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Ankara İmar Raporu, 1937, s. 24-27).

Kuruluş döneminde karşılaşılan birçok probleme rağmen Jansen tarafından hazırlanan bu plan Ankara'nın gelişimini 1950'li yıllara kadar etkilemiştir. Plan sayesinde geniş yeşil alanların bulunduğu, devlet dairelerinin çağdaş çizgiler gözetilerek inşa edildiği, otomobil ve tramvay gibi yeni ulaşım araçlarına adapte bir şehir yapısı ortaya çıkmıştır (Tekeli, 1982, s. 64). Ancak kentin etrafındaki gecekondulaşma Üniversite ve Amele Mahalleleri'nin kurulmasına mâni olmuştur. Yine gecekondulaşma nedeniyle planda yer alan tepelerin yeşillendirilmesi de mümkün olmamıştır. Benzer şekilde Bent Deresi civarında yapılması planlanan dinlenme alanı da yapılamamıştır. Fakat olumsuzluklara karşın Ankara'daki bu planlama çerçevesinde hayata geçirilen uygulamalar Türkiye için çağdaş kent yapılanmasının ilk örneğidir. Buradan elde edilen sonuçlar imar mevzuatının da şekillenmesi noktasında fayda sağlamıştır (Özkan, 2011, s. 39).

Şekil 8: Herrman Jansen Planı (Yavuz, 1981, s. 29)

3.3.2. İstanbul'un Yeniden İnşası

Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından 1930'lu yıllara kadar İstanbul'un kentsel gelişimi adına önemli bir adım atılmamıştır. Bunun altında yatan sebeplerden en önemlisi yeni kurulan devletin ideolojik kimliğidir. Zira emperyalizm, şarkiyatçılık ve kolonyalizm karşıtı bir kimliğe sahip olan yeni ulus devletin, kendi kimliğini güçlendirebilmesi için ihtiyaç duyduğu modernleşme hareketinin ilk eserlerinden birinin Ankara olduğu düşünülmektedir (Bozdoğan ve Kasaba, 1997, s. 1-3). Çalışmada daha önce vurgulandığı üzere Osmanlı Devleti'nin mirası olarak görülen İstanbul'a karşılık yeni ulus devletin modern şehri olarak Ankara seçilmiştir. Ve bu seçim doğrultusunda Ankara'nın kentsel gelişimine önem verilmiş; İstanbul bir süre göz ardı edilmiştir. Erken cumhuriyet dönemi üzerine çalışan tarihçilere göre Ankara'da elde edilen başarı doğrudan doğruya cumhuriyetin başarısı olarak görülmektedir. Jansen planı, kültürel, idari ve hukuki reformların önemli bir kısmını mekansallaştırdığı için, ulus-devletin bir simgesi haline gelmiştir. 1980'li yıllara kadar Ankara'nın, planlanmış tek kent olarak sunulmasının nedeni de budur (Tankut, 1972, s. 115). Buna karşın konu ile alakalı erken dönem literatürü incelendiğinde İstanbul'un "çok dinli/çok dilli, ihmal edilmiş" bir kozmopolit şehir olarak nitelendirildiği görülmektedir (Göle, 1994, s. 128). Fakat 1930'lu yıllar itibariyle cumhuriyet idaresinin İstanbul'a yönelmeye başladığı görülmektedir. Ankara planında elde edilen tecrübeler İstanbul hususunda da esin kaynağı olmuştur (Tekeli, 1980, s. 73).

Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da yapılan ilk planlı kentleşme çalışması Prost planıdır. Ancak Prost planının uygulama sürecinin doğru anlaşılabilmesi açısından dönemin kentsel mekân özelliklerinin de incelenmesi gerekmektedir. Çalışmada daha önceden ele alındığı üzere İstanbul, Osmanlı'nın son döneminde yapılan kentsel çalışmaların merkezi olmuştur. Yanı sıra asırlarca başkent olması da kentin kozmopolit bir yapıda olmasını sağlamıştır. 19. Yüzyılda sanayileşme ve kapitalizm etkisiyle ortaya çıkan yeni toplumsal sınıflara rağmen İstanbul'daki mekânsal farklılaşmanın belirleyicilerinin dini ve etnik unsurlar olduğu belirtilmektedir (İnalçık, 1973, s. 86). Ermeni, Rum, Musevi ve Müslüman Türk cemaatlerce kimlik kazandırılmış mahalle dokuları cumhuriyet döneminde de varlığını korumuştur. Buna karşılık kentsel dokuda toplumsal sınıfların belirleyici etken olması II. Dünya Savaşı yıllarına dek mümkün olmamıştır (Akpınar, 2010, s. 3). Ayrıca İstanbul'un kentsel mekân özelliklerini de

çıkamaz sokaklardan, özel avlulardan, dar yollardan, düzensiz bir kentsel dokudan yola çıkılarak Doğu Akdeniz ve Ortadoğu tipi bir yapı olarak nitelendirmek mümkündür. İlk olarak 1836-37 yılları arasında Moltke tarafından ele alınan bu kentsel yapının dönüşümü için ilmühaberler yayınlanmış olsa da gerek 19. Yüzyılın sosyal ve ekonomik şartları gerekse savaşların etkisiyle gerekli imar çalışmaları yapılamamıştır. Yanı sıra Moltke'nin ardından Joseph Antoine Bouvard ve Auric gibi mimarların İstanbul'a dair planlar çizdikleri de bilinmektedir. Fakat bu planlar da şehrin belirli bölgelerine yönelik yapılmıştır. 19. Yüzyılda yapılan İstanbul planlamalarının genel sorununun şehrin bütününe ele alınmaması olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan ilk çalışmalar incelendiğinde de benzer bir problemin varlığından söz etmek mümkündür. Örneğin, Ankara'nın ilk imar planını hazırlayan Carl Lörcher'in 1922 yılında Beyoğlu yakasının nazım planını (1/2000) da çıkardığı bilinmektedir. Ardından 1923 yılında Alman şehir plancısı Rahtree'de İstanbul yakasının bir planını çıkartmıştır. 1926-28 yılları arasında yine Lörcher tarafından hazırlanan Üsküdar ve Kadıköy nazım planları da (1/10000) bulunmaktadır. Ancak 1930'lu yıllara kadar hazırlanan ve kenti bütün halde ele almayan bu planların hiçbiri hayata geçirilememiştir (Bayındır, 2007, s. 116).

İstanbul'un kentsel planlaması ancak 1933 yılından sonra başlayabilmiştir. Ankara'da yapılan çalışmalardan elde edilen tecrübeler ışığında bir yarışma düzenlenerek bir imar planının çıkarılması istenmiştir. Yarışma için dört önemli şehir plancısı çağırılmıştır. Bunlar Alman Herman Elgötz ve Fransız şehirciler olan Alfred Lambert ve Prost'dur. Ancak Henri Prost, yarışmanın yapıldığı dönemde Paris Bölge Planlama Kurulu Başkanı olarak görev yaptığından daveti geri çevirmiştir. Geriye kalan üç planlamacıya gerekli bilgiler ve haritalar sunulmuş; rapor hazırlamaları istenmiştir. Sunulan raporlar arasından Alman şehir planlamacısı Elgötz'e ait olanı seçilmiştir. Elgötz tarafından hazırlanan rapor incelendiğinde (İstanbul Şehir Planı, 1935, s. 61-68) şehrin tarihi dokusunun ve doğal güzelliklerinin vurgulandığı; dönemin ihtiyaçlarına göre yapılacak düzenlemelerde bu iki unsura önem verildiği görülmektedir. Bu plan için Elgötz ile belediye arasında herhangi bir anlaşma yapılmamış, dolayısıyla plan hayata geçirilmemiştir. Ancak Elgötz tarafından hazırlanan ulaşım şemalarının daha sonradan yapılacak çalışmalara öncülük ettiği bilinmektedir. Bu yönüyle 1933 yılında Elgötz tarafından hazırlanan imar planının modern İstanbul'un imarının temellerini attığını söylemek mümkündür (Bayındır, 2007, s. 117).

1933 yılında gerçekleştirilen planlama denemesinin sonuçsuz kalmasının ardından Alman mimar Martin Wagner İstanbul'a çağırılmıştır. Wagner *"her çağdaş toplumun kendine özgü bir yaşam tarzı bulunmaktadır. Dolayısıyla yapıların da toplumların yaşam tarzlarına göre biçimlendirilmesi gerekmektedir"* ifadesini kullanarak şehir planlamacılığının tek başına mimarlığın işi olmadığını; toplumbilimcilerin, iktisatçıların ve mimarların bu hususta birlikte çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. İstanbul'da bulunduğu 1935-38 yılları arasında Türkiye'nin ilk mimarlık dergisi olan Arkitekt'de İstanbul'a dair 13 yazı yayınlayan Wagner aynı zamanda Güzel Sanatlar Akademisi'nde de dersler vermiştir. Bu dönem zarfında istimlak, arsa ve yıkım işleri hakkında önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Fakat tecrübelerinden çok fazla istifade edilememiştir (Bayındır, 2007, s. 118).

Anlaşılabacağı üzere İstanbul'un imarı için yapılan ilk birkaç girişim sonuç vermemiştir. Bunun nedenini kısaca Jansen'in Atatürk'e sorduğu "Bir şehir planının tatbiki için gereken kuvvetli iradeye sahip misiniz?" sorusunda aramak mümkündür. Zira bir şehrin bayındır hale gelebilmesi için inşaat işlerinin yanı sıra katlanılması gereken birçok yük bulunmaktadır. Örneğin arsa fiyatlarının kontrol edilmesi, istimlak işlerinin düzenlenmesi, toplumsal tabakaların ihtiyaçlarının iyi analiz edilmesi, yeni ulaşım araçlarının göz önünde bulundurulması, tarihi, kültürel ve doğal dokunun korunması ve tüm bunlar yapılırken ülke ekonomisinin buna elverişli olması gerekmektedir. Bu nedenle bir şehir planlamasının hazırlanarak hayata geçirilmesi oldukça güçtür. Falih Rıfkı tarafından kaleme alınan "Çankaya" adlı eserde yer alan *"Mustafa Kemal, şapka ve Latin harfleri devrimlerini başarabilecek kadar kuvvetli bir idare kurmuş, fakat bir şehir planını tatbik edebilecek kuvvette bir idare kuramamıştı. Çünkü bu, Atatürk'ün devrimleri ile halletmeğe çalıştığı medeniyet ve kültürün meselesidir"* (Atay, 1984, s. 420; akt. Bayındır, 2007, s. 120) ifadesi de kentleşmenin toplumu, ekonomiyi, kültürü, siyaseti ve eğitimi kapsayan geniş bir mesele olduğunu göstermektedir.

İlk planlama girişimlerinden sonuç alınamaması üzerine 1936 yılında Fransız şehir plancısı ve mimar olan Henri Prost, İstanbul'a davet edilmiştir. Prost'un davet edilmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Paris bölge planını hazırlamış olmasıdır. Ek olarak Fas, Marakeş, Rabat ve Meknes gibi önemli kentlerin de planlarını hazırlayan Prost, kendi döneminde dünyanın en tanınan mimarlarından biridir. İkinci neden ise Prost'un daha önceden İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer bazı bölgelerinde

çalışmış olmasıdır. 1905-1907 yıllarında Ayasofya'ya ait rölöveyi hazırlamış olan Prost, İzmir şehir planında da danışman olarak görev yapmıştır. 1936 yılında İstanbul imar planı için hazırlıklara başlanmıştır. Türk mimar ve plancılarının yanı sıra Fransız tasarımcı ve plancılardan oluşan bir ekiple birlikte bir yıllık araştırma sürecinin ardından 15 Ekim 1937 tarihinde Prost planı yayınlanmıştır. Planda İstanbul üç ana bölgeye ayrılarak ele alınmıştır. Bu bölgeler Beyoğlu, Anadolu Yakası ve tarihi yarımadadır. Planın öncelikli hedefi hem ulusal hem de uluslararası ölçekte bir ulaşım sistemi hazırlamak olmuştur. Buna karşılık plan tatbik edilirken tarihi eserlerin ve doğal güzelliklerin korunması gerektiğine vurgu yapılmıştır. 1940'lı yıllarda Avrupa'da verdiği konferanslarda plana değinen Prost, 2700 yıllık tarihi bir kentin kentselleştirilmesini "hassas ameliyat" olarak nitelendirmiş; bu tarihi dokunun korunmasının elzem olduğunu belirtmiştir (Prost, 1948; akt. Akpınar, 2010, s. 4).

Prost planının öncelikli hedeflerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür;

- Kentte yaşayanlar için hem hijyenik hem de ekonomik amaçlarla işlevsel bölgelerin belirlenmesi (kamu binaları, ulaşım, konut, endüstri bölgeleri vs)
- Yolların topoğrafyaya uygun bir şekilde genişletilerek ulaşımına uygun hale getirilmesi
- Eski, hijyensiz, havasız mahalle ve binaların bakımının gerçekleştirilmesi
- Mahallelere parkların yapılması
- Kentin tarihi ve kültürel dokusunda zarar gören yerlerin onarılması
- Yeni bina yapılarının hem topoğrafyaya hem de yangın riskine uygun şekilde düzenlenmesi

1938 yılında kısmen uygulamaya konulan Prost planı çerçevesinde yapılan ilk düzenlemeler Eminönü Meydanı'nın genişletilmesi ve Yeni Cami Civarının detaylı temizliği olmuştur. Fakat planın resmi olarak yürürlüğe girmesi 1939 yılında gerçekleşmiştir. Planda öngörülen ve bir kısmı gerçekleştirilen bazı çalışmalar aşağıdaki gibidir;

- Beyoğlu, Üsküdar ve Kadıköy bölgeleri ayrı ayrı ele alınmış; şehrin iç kısmı Kapalıçarşı ve çevresi olarak belirlenmiştir.
- Burjuvanın yerleşimi için Boğaz sırtları ile Beyoğlu kesimi seçilmiştir.
- Tepeler arasında bağlantı kurulabilmesi için Atatürk Köprüsü gibi çözümler sunulmuştur.

- En az istimlak ile; köprü, viyadük ve tünellerden istifade ederek planlama yapılmıştır.
- Taksim ve Haliç'i birbirine bağlayacak iki otomobil yolu planlanmıştır.
- Yeni konutların Taksim-Maçka-Beşiktaş-Mecidiyeköy üçgeni içerisinde, Moda ile Marmara sahillerinde ve Kurtuluş bölgesinde yapılması öngörülmüştür.
- Sirkeci Garı'nın açılması önerilmiştir.
- Üniversitenin Beyazıt-Şehzadebaşı civarında konuşlandırılması önerilmiştir.,
- Tarihi yarımada'nın arkeolojik bir park olması önerilmiştir.
- Biri yarımada'da diğeri Beyoğlu'nda olmak üzere iki büyük park planlanmıştır.
- Ağaçlandırılmış geniş bulvarlar, bitişik yüksek apartmanlar ve bunlara uygun yol ağları planlanmıştır.
- Boğaziçi'nde şişe cam ve ispirto fabrikası, Büyükdere'de kibrit üretim evi ve Kuruçeşme'de kömür depoları inşa edilmiştir.

Yukarıda ele alınan maddelerin dışında şehrin imarına dair yapılan birçok öneriye ve Prost'un 1950 yılına kadar İstanbul kent planlaması hususunda danışmanlık yapmasına karşın 1937 tarihli planın yalnızca bir kısmı uygulanabilmiştir. Bunun nedenlerini dönemin ekonomik şartlarının yetersizliği, planda seçilen endüstri bölgelerinin ve hedef alınan nüfusun kentin yapısına uygun olmaması ve II. Dünya Savaşı ile başlayan diplomatik, toplumsal ve ekonomik süreçlerin kentsel gelişimi yavaşlatması olarak sıralamak mümkündür. Yanı sıra dönem içerisinde iâşe politikalarına harcanan zaman ve maddi kaynak da kentsel gelişimin ikinci planda kalmasına neden olmuştur.

Şekil 9: 1938 Henri Prost Planı (Akpınar, 2004)

3.3.3. İzmir'in İlk İmar Planı

Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan modern kentleşme mirasının kent mekanını üreten süreçlerden ve kent planlaması etkinliklerinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bilsel (2009, s. 12) Cumhuriyet'in modernite projesinin ana hedeflerinden birinin kentlerin modern şehircilik ilkelerine uygun bir şekilde ve modern toplumun yeni alışkanlıklarını destekleyecek şekilde düzenlenmesi olduğunu belirtmektedir. Ona göre 1950 öncesi dönemin belirleyici düşüncelerinden birisi çağdaş kentler yaratma arzusudur. Literatür incelendiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nde kentleşmenin ve kent planlamalarının başlangıcının Ankara'da yapılan düzenlemeler olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak kapsamlı olarak hazırlanan ilk kent planı İzmir'e aittir. Bunun nedenlerinin başında işgalin hemen ardından başlayan büyük yangın gelmektedir. Nitekim çıkan yangınla İzmir'de yaklaşık 300 hektarlık alan kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle İzmir'in yeniden inşası meselesi Ankara içinde öncelikli meselelerden biri haline gelmiştir. Bu konudaki ilk girişim dönemin İzmir belediye başkanı Şükrü Kaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Lozan görüşmeleri için seçilen heyetin içerisinde yer alan Kaya, Paris ziyareti esnasında “İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tetkik Şirketi”ni kurmuştur. Kurulan bu şirket İzmir'in ilk imar planı için Henry Prost ile iletişime

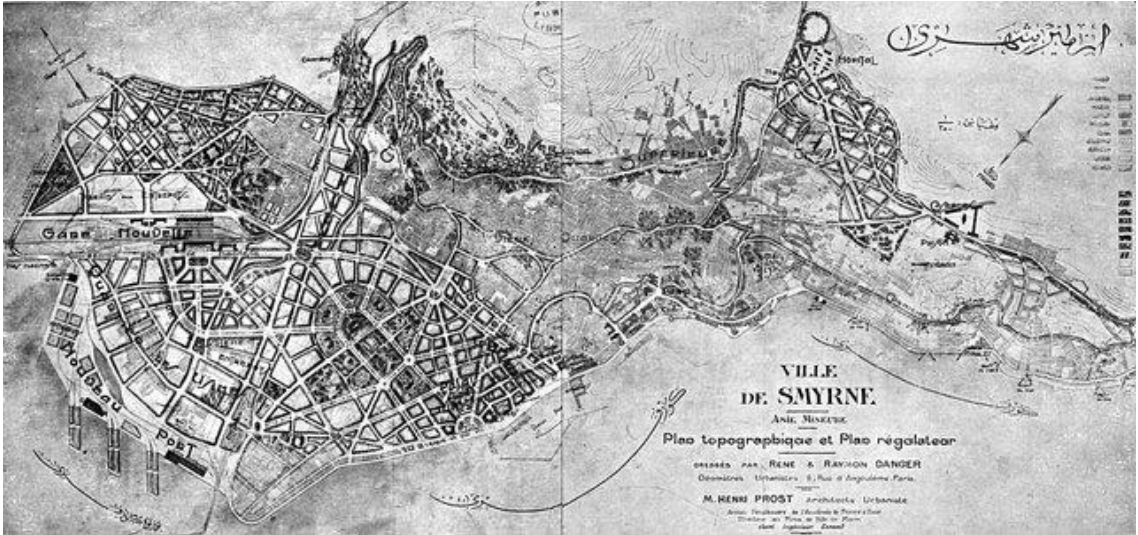
geçmiştir. Ancak Prost şirkete başka bir şehir plancısı olan Rene Danger'ı önermiştir. Ardından Danger ile görüşme sağlayan İzmir Belediyesi 1924 senesinde bir sözleşme imzalamıştır. Sözleşmeye göre Danger şehrin planını hazırlarken Prost ise danışman-şehirci olarak projede yer alacaktır. 1925 senesinde sözleşmeye uygun bir şekilde hazırlanarak belediyeye sunulan plan İzmir'in bir bütün olarak yeniden düzenlenmesini öngörmüştür. Planın hazırlanmasının üzerine Belediye tarafından kurulan ve bünyesinde İzmirli doktor, mimar ve mühendisleri barındıran bir komisyon planı incelemeye almıştır. Bilsel (2009, s. 12) komisyonun beklentisinin hem yangından tahrip olan alanların imar edilmesi hem de kent ekonomisine katkıda bulunacak fonksiyonel ve mekânsal bir örgütlenmenin sağlanması olduğunu belirtmektedir.

Danger-Prost planının 1924 yılında teslim edilen ilk nüshasında konut alanları "bahçe-kent" yaklaşımına uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra mevcut limanın Alsancak bölgesinin kuzeyine taşınması, endüstri bölgesinin bu taşınmaya uygun bir şekilde yeniden ele alınması, kentteki iki demir yolu hattını birleştirecek yeni bir merkezin kurulması, endüstriyel bölgenin yalıtım yollarıyla şehirden ayrılması ve yapı yoğunluğunun sağlıklı eşik olarak görülen 350-400 kişi/hektar aralığına çekilebilmesi için yeni konutların inşa edilmesi planda öngörülen düzenlemelerden bir kısmıdır. 1924 yılında teslim edilen Danger-Prost planı Şekil 7'de de görüleceği üzere endüstri alanları ile limanların konutlardan uzakta olmasını öngörmektedir. İşçiler için ve endüstri alanının dışında ancak bu alana kolayca ulaşılabilecek bir bölgede konut yapılması öngörülmüştür. 1925 yılında İzmir belediyesince onaylanan planın uygulanabilmesi için planda yer alan parseller açık artırma usulüncü ihaleye çıkartılmıştır. Parsellerin büyük bir çoğunluğu bankalar ve esnaf kooperatiflerince alınmıştır. Bu bölgelere bankalar ve iş hanları kurulmuştur. Planın uygulanmaya başlandığı 1925 yılından 1928 yılına kadar şehirde inşaat çalışmaları oldukça hızlı ilerlemiştir. Ancak 1929 Buhranı İzmir'deki imar çalışmalarının da durmasına sebep olmuştur (Bilsel, 2009, s. 13).

1931 yılında İzmir Belediye Başkanlığına Behçet Uz seçilmiştir. 1930'da yürürlüğe giren Belediyeler Kanunu'nun her şehre bir plan hazırlama zorunluluğu getirmesi ile İzmir Belediyesi, Ankara'nın planlarını hazırlamakta olan Jansen'den mevcut İzmir planı ile alakalı görüş talep etmiştir. Jansen'in plandaki bulvar ve caddelerin çok geniş olduğunu, mevcut planın ekonomiyi göz ardı ettiğini belirten görüşleri üzerine Danger-Prost planı revize edilmiştir. Bu yeni revizede limanın

taşınmasından vazgeçilmiş, bulvar ve caddeler daraltılmıştır. Plan doğrultusunda 1939 yılına kadar birçok çalışma hayata geçirilmiştir. Örneğin 1933'te Gazi Osman Paşa Bulvarı tamamlanmıştır. Kahramanlar bölgesinde bir işçi mahallesi kurulmuştur. İşçilere bu bölgede araziler verilerek ev yapımı noktasında da destek sunulmuştur. Mustafa Enver Bey Caddesi de yine bu dönemde tamamlanan çalışmalardan biridir (Bilsel, 2009, s. 13). 1924-1939 yılları arasında gerçekleştirilen ve İzmir'de kentleşmeye olumlu katkısı olan diğer çalışmalardan bazıları İzmir Kültür Parkı İzmir Panayırı ve Açık Hava Tiyatrosudur.

Anlaşılacağı üzere erken Cumhuriyet döneminde yapılan imar planları arasında en hızlı hayata geçirilen ve verimli bir şekilde sonuç alınan İzmir için hazırlanan Danger-Prost imar planıdır. Dönemin ekonomik ve toplumsal koşulları göz önünde bulundurulduğunda önemli bir başarı olarak görülen bu plan daha sonradan ülke çapında hazırlanan birçok plan için de tecrübe sağlamıştır. Yanı sıra bu planda ön görülen konut, cadde ve bulvarların yapımı aşamasında başvuru ihale usulleri, belediyeçilik çalışmaları ve arazi hibesi gibi yöntemler de erken cumhuriyet dönemi kent yönetimi algısının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Şekil 10: Danger-Prost Planı (Ville of Smyrne) (Vilma, 2011)

SONUÇ

Sanayi Devrimi ve sonrasında kapitalizmin toplumlar üzerindeki etkisinin artması dünya çapında iktisadi, sosyal, siyasal, teknolojik ve çevresel birçok dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Nitekim insan hayatında önemli bir noktada yer alan kentleşme olgusu da sanayi devriminin etkilerinin net bir şekilde görüldüğü 19. Yüzyıl itibariyle çeşitli değişimlere maruz kalmıştır. Yanı sıra değişen ekonomik, iktisadi ve toplumsal koşullar ile kentleşme arasındaki bağ da güçlenmiştir. Bu değişiklikler ışığında gerek 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti gerek cumhuriyetin ilanından sonra yaşanan erken dönem tecrübeleri incelendiğinde bir dizi kentleşme politikasının uygulandığı görülmektedir. Bu politikaların doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için konunun dört başlık altında incelenmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki 19. Yüzyıl öncesi Osmanlı ve dünyada kent algısı ile kent yönetimi meselesidir. İkincisi Sanayi devrimi ve kapitalizm ile kentleşme arasındaki bağıdır. Üçüncü başlık 19. Yüzyılda Osmanlı'da yapılan kentleşme çalışmalarıdır. Ve dördüncü başlık ise Erken cumhuriyet dönemi kentleşme çalışmalarıdır. Türkiye'de kentleşme çalışmalarının ve dolayısıyla kent algısı ile kentsel yönetimin iyi anlaşılabilmesi için bu dönemseller ayırımın yanında kıyaslamaların da yapılması gerekmektedir.

19. yüzyıl öncesi kentleşme çalışmaları incelendiğinde antik Yunan ve Roma imparatorluklarından kalan mirasın önem arz ettiği görülmektedir. Antik çağ ve orta çağ kentlerinde nüfus, coğrafya ve mimarinin ana üç unsur olduğu bilinmektedir. Örneğin Antik Yunan ve Roma'daki kentleşme faaliyetleri her ne kadar şematik açıdan birbirlerinden ayrılırlar da her biri kent içerisinde bir düzenin teşkilini amaçlamıştır. Orta çağın sonuna kadar geçen sürede kentlerin genişlemesi organik bir biçimde gerçekleşmiştir. Kentlerde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi fonksiyonlar için farklı bölgeler teşkil edilerek bir nizam sağlanmıştır. Yunan kenti incelendiğinde beş ana bölümden söz etmek mümkündür. Bunlar; akropolis, agora ve limanlar, kültür merkezi, tapınak ve ibadethaneler, sur ve kale duvarlarıdır. Görüleceği üzere kenti şekillendiren unsurlar toplumun sosyal ihtiyaçları, inanç, güvenlik arzusu ve iktisadi faaliyetlerdir.

Orta çağda ise kentleşme olgusu kent sayılarının ve nüfusun artması şeklinde kendini göstermiştir. Ticaret, kültür, siyaset, güvenlik ve haberleşme kavramları kentleşmeyi etkileyen en önemli dinamikler olmuştur. Orta çağ kentini tanımlayan Weber "sosyal, siyasal, hukuki, askeri ve ekonomik merkezler" ifadelerini

kullanmaktadır. Antik döneme nazaran daha kurumsal bir çizgide gelişen orta çağ kentlerinin yanı sıra aynı dönem içerisinde İslam kentlerinin varlığından da söz etmek mümkündür. Bu modelde iki çeşit kentten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki organik bir şekilde gelişim gösteren, Roma-Yunan döneminden yapılar ve yollar barındıran, fetihle sonradan İslamlaştırılmış kentlerdir. Bunlara Şam ve Halep'i örnek vermek mümkündür. İkincisi ise planlı şekilde oluşturulan kentlerdir. Bunlara ise Bağdat ve Kahire'yi örnek vermek mümkündür. Bağdat şehri İslam kentlerindeki kentleşme faaliyetlerinin okunması açısından da büyük önem arz etmektedir. Nitekim kurulduğu dönem içerisinde imar, eğitim, altyapı, ticaret, bayındırlık vb birçok iş için yüzlerce zanaatkar, sanatkâr ve bilirkişinin kente davet edildiği, bu uzmanlardan ekipler oluşturularak bir planlamanın yapıldığı bilinmektedir.

Sonuç olarak sanayi devrimine bırakılan miras için “inanç, ekonomi, güvenlik ve siyaset temelli kentleşme” ifadesini kullanmak mümkündür. Ancak günümüzde ele alınan şekliyle kentleşmenin ortaya çıkması Sanayi Devrimi ile mümkün olmuştur. Zira literatür incelendiğinde birçok araştırmacının da “kentlerin ortaya çıktıkları antik dönemden sanayi devrimine kadar geçen süre içerisinde önemli dönüşümlerin gerçekleşmediği” hususunda hemfikir olduğunu görmek mümkündür. O nedenle 18. ve 19. Yüzyılların incelenmesi ayrıca önem arz etmektedir.

Sanayi devrimini atölye, tezgâh ve küçük esnaf üretimlerinin yerini yeni üretim tekniklerine ve makinelere; insan ve hayvan gücünün de yerini buhar gücüyle hareket eden gemi ve trenlere bırakması olarak tanımlamak mümkündür. Bu toplumsal ve teknolojik değişimler sonucunda ortaya yeni toplumsal sınıflar çıkmıştır. Yığınsal üretim kavramı daha fazla işçi ihtiyacının oluşmasına sebep olmuştur. Yanı sıra tarımsal üretimde de makineleşme kırsal alandaki iş imkanlarının azalmasına sebep olmuştur. Kentte ortaya çıkan yeni işçi sınıfının barınma, yiyecek vb. gündelik ihtiyaçları doğrultusunda hizmet sektörü de gelişim göstermeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler kırsal alandan kentlere göç eden insan sayısının artmasına neden olmuştur. Barınma ihtiyacını karşılaması gereken alanlar yetersiz kaldığında yeni yerleşim alanları olarak işçi mahalleleri ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminde kentler arasındaki ilişkilerin, üretim ve ticaret faaliyetlerindeki farklılıkların sanayi türlerinin de farklılaşmasına sebep olduğu savunulmaktadır. Bazı kentler enerji kaynaklarına yakın bölgelerde kurulurken bazıları loncaların etkisinin zayıf olduğu eski yerleşim yerlerinde kurulmuştur. Zira bazı kentlerde loncalar gibi mevcut üretim ilişkilerinin sanayi kuruluşlarını engellemeye

çalıştığı bilinmektedir. Buradan hareketle kentsel mekân ve toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkinin de önemli olduğu görülmektedir. Sanayi kentini orta çağ kentinden ayıran ana unsurun ticaret ve üretim faaliyetleri olduğu bilinmektedir. Buna göre sanayi kentinde idari ve dini fonksiyonlar artık önemli değildir. Altyapı açısından karşılaştırma yapıldığında sanayi kentinin oldukça geniş olduğu görülmektedir. Yolların daha geniş olduğu, kentsel arazilerin kullanımının daha yoğun olduğu, alt tabakanın şehir merkezine eklemelendiği sanayi kentleri idari, ekonomik, ticari ve toplumsal açıdan orta çağ kentlerine göre farklılıklar ortaya koymaktadır.

Yukarıda ele alındığı üzere 18. Yüzyıl ile ortaya çıkan sanayileşme yoğun bir nüfus hareketini de beraberinde getirmiştir. Bu nüfus hareketliliğinin kentleşmeyi hızlandırması nedeniyle günümüzde sanayileşme ve kentleşme kavramlarının birbirinden ayrılamayacak olgular olduğu düşünülmektedir. Lefebvre sanayi ile kentleşme arasındaki bağa atıfta bulunarak “eskiden sanayi tarafından üretilen şehir artık sanayiye üreten olgu haline gelmiştir” ifadesini kullanmıştır. Ancak kentleşme çalışmalarının tarihsel açıdan daha sağlıklı bir şekilde ele alınabilmesi için Wirth’in de değindiği gibi sanayileşme ve kentleşmeyi aynı potada eritme alışkanlığından vazgeçmek gerekmektedir. Bu alışkanlık, sanayi devrimi öncesi kentlerinin ve kentleşme faaliyetlerinin görmezden gelinmesine ve dolayısıyla kentleşmenin tarihsel bağlamdan kopmasına sebep olmaktadır. Sanayi Devrimi öncesi ve sonrası kentleşme hareketlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için kent formlarının kıyaslanması yeterli olacaktır. Sanayi öncesi kentlerde kapalı bir sınıf olgusu bulunmaktadır. Bunun yanında cinsiyete dayalı bir işgücü vardır. Ancak Sanayi devrimi sonrası kadınların da yoğun bir şekilde iş gücüne katıldığı görülmektedir. Sanayi devrimi öncesi toplumlarda statüler edinilmiş statülerdir. Sanayi kentlerinde bireyler çalışmalarına göre ödüllendirilmektedirler. Sanayi devrimi öncesi kentlerde eğitim elit zümreyle sınırlıdır ancak sanayi kentlerinde eğitim toplumun her kesiminin erişebileceği bir olgudur. Sanayi Devrimi sonrasında kentlerin formlarında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Orta çağda kent merkezlerini oluşturan katedral, iç kale gibi yapıların yerini atölyeler, fabrikalar ve iş merkezleri almıştır. Bu dönemin kent yapılarını Burgess Modeli üzerinden okumak mümkündür. Buradan da anlaşılacağı üzere iş merkezleri şehrin ana merkezi olarak görülmektedir. Bunun etrafına imalat bölgeleri inşa edilmektedir. İmalat bölgelerinin etrafında konutlar ve şehrin dışında da banliyöler yer almaktadır. Sanayileşmenin kentleşme üzerindeki bir diğer önemli etkisi de kalkınmadır.

Zira sanayileşme beraberinde artan ulusal gelirleri, dış ticaret ilişkilerini ve hammadde ticaretini getirmektedir. Bunlar da sosyo-ekonomik gelişimi sağlamaktadır. Sosyo-ekonomik anlamda gelişmiş olan ülkelerde kentleşme faaliyetlerinin yürütülmesi diğer ülkelere nazaran daha kolaydır.

Hem sanayi devrimi ve kapitalizm ile ortaya çıkan yeni yaklaşımlar hem de dönemin iktisadi ve siyasi koşulları 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kentleşme bağlamında önemli değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Değişiklikleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar mevzuat çalışmaları, imar çalışmaları ve kent yönetimidir. Tanzimat Fermanı'ndan önce Osmanlı'da kent yönetiminin kadı tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Altyapı, temizlik ve insani ihtiyaçlar gibi kentsel hizmetlerin vakıf sisteminde ve yine kadı denetiminde gerçekleştirildiği bu sistemde mülki görevlerde yardımcı olarak görev yapan altı birim yer almaktadır. Bunlar Subaşı, Asesler, Kale Dizdarları, Muhtesip, Mimarbaşı ve Şehreminidir. Vergilerin toplanması, imar faaliyetlerinin yürütülmesi ve denetlenmesi, iç kalelerin savunulması, ticari faaliyetlerin denetlenmesi, su ve kent yollarının bakımlarının gerçekleştirilmesi gibi birçok görev kadının denetimindeki bu alt birimlerce yerine getirilmiştir. Ancak özellikle II. Mahmud döneminde yapılan bazı reformlarla birlikte gerek vakıfların gerek kentin yönetimi noktalarında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İhtisap Nezareti, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ve Vakıflar Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması kent yönetiminde önemli değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Zira Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ile imar faaliyetleri; Vakıflar Evkaf-ı Humayun ile kent hizmetlerinden sorumlu olan vakıflar; İhtisap Nezareti ile kolluk işleri merkezleştirilmiştir. Böylece kadıların kent yönetimindeki yetki ve sorumlulukları azaltılmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı'da gerçekleştirilen imar çalışmalarından bazıları Moltke Planı, İmar Kanunu ve Islahat-ı Turuk Komisyonudur. Moltke Planı Türkiye'de yapılan ilk imar planı olduğu için önem arz etmektedir. Nitekim İstanbul'un haritalandırılmasını ve çeşitli altyapı çalışmalarının başlatılmasını sağlayan plan sonraki dönemlerde yapılacak planlamaların da temelini teşkil etmektedir. İmar Kanunu'nda benzer bir şekilde kentleşmeyi etkileyen imar çalışmaları hususunda gerekli mevzuata dair temel çalışma niteliği taşımaktadır. Bunların yanı sıra yine 19. Yüzyılda belediye teşkilatına dair çalışmalar, İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun kurulması, Vilayet Nizamnameleri ve ilk belediyeler Türkiye'de kentleşmenin temellerini teşkil etmektedir. Örneğin 9 Mayıs 1856 yılında kurulan İntizam-ı Şehir komisyonu İstanbul'un 14 ayrı bölgeye ayrılmasına

ve her bölgenin ayrı bir belediye tarafından yönetilmesine karar vermiştir. Ancak 14 belediye dairesinin aynı anda kurulması mümkün olmadığından, örnek bir uygulama teşkil etmesi açısından başlangıçta sadece Beyoğlu ve Galata bölgesini kapsayan “6. Daire-i Belediye” nin kurulmasına karar verilmiştir. Galata ve Beyoğlu bölgesinin ilk uygulama bölgesi olarak seçilmesinin nedenleri, nüfusun yüksek olması, yoğun bir ticari faaliyet sahası olması ve kent yapılaşmasının diğer bölgelere nazaran daha doğru olmasıdır. Bir diğer unsur da bölgede yaşayan gayrimüslim ağırlıklı nüfusun büyük bir çoğunluğunun Avrupa’yı ve oradaki belediyecilik faaliyetlerini görmüş olmasıdır.

Cumhuriyetin ilanından planlı dönemin başlangıcı olarak nitelendirilen 1950’li yıllara kadar geçen sürede ekonomik, siyasi ve toplumsal koşullar nedeniyle planlı bir kentleşme politikası uygulanmamıştır. Ancak bu dönem içerisinde gerçekleştirilen birçok kentleşme çalışması bulunmaktadır. Nitekim bu çalışmalar planlı dönemde gerçekleştirilen faaliyetlerin de temelini oluşturmaları nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle dönemin mevzuat çalışmaları ve imar çalışmaları üzerinden okunması gerekmektedir.

Çalışmada erken cumhuriyet dönemi olarak ele alınan 1923-1939 yılları arasında gerçekleştirilen imar çalışmaları için İstanbul, İzmir ve Ankara illeri incelenmiştir. Buna göre Ankara’nın başkent ilan edilmesinin ardından gerçekleştirilen iki önemli imar planı bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1924 yılında Lörcher tarafından tasarlanmıştır. Hali hazırda İstanbul İmar Komisyonu üyesi olan ve Alman menşeli Heussler firması bünyesinde faaliyet gösteren Lörcher planlamayı eski ve yeni merkez şeklinde ikiye ayırmıştır. Ancak ilk yapılan, kale ve etrafındaki “eski” Ankara’nın bayındırlığı için tasarlanmış olan plan hükümet tarafından gerçekçi bulunmamıştır. 1/10 000 ölçekli bu plan incelendiğinde eski Ankara bölgesinde gelecekte yaklaşık 200 000 kişinin ağırlanması hedeflendiği görülmektedir. Buna göre kale ve tren istasyonu arasında kalan bölgenin yeniden düzenlenmesi öngörülerek bir “yönetim kompleksi” kurulması planlanmıştır. İdari binaların kente hâkim olacağı bir düzenleme olan 1924 planı aynı zamanda yeni kent merkezini de belirlemektedir.

1928 yılında, Ankara’nın yeni imar kent planı için başvuru Prof Hoffman’ın önerisi üzerine bir plan yarışması düzenlenmiştir. Berlin Kent Planlama yarışmasının kazananı olan Herman Jansen, Alman şehir planlamacı Prof Brix ve Fransız başmimarı Prof Jausseley arasında düzenlenen bu yarışma sonucunda hükümet Jansen tarafından

hazırlanan nazım imar planını kabul etmiştir. Jansen Planı'nın ana hatlarının doğru anlaşılabilmesi için yarışma şartlarının da incelenmesi gerekmektedir. Zira yarışmaya katılan üç mimarın da plan hususunda tamamen serbest olmadığı bilinmektedir. Örneğin önceden hazırlanan planlar çerçevesinde şehrin merkezi Ulus-Çankaya bölgesine kaymıştır. Planlara 50 yıl için 300.000 kişilik bir nüfus sınırlaması getirilmiştir. Buna karşılık önemli binaların ve yolların konumları ile eski merkezin akıbeti mimarlara bırakılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da yapılan ilk planlı kentleşme çalışması Prost planıdır. İstanbul'un kentsel planlaması ancak 1933 yılından sonra başlayabilmiştir. Ankara'da yapılan çalışmalardan elde edilen tecrübeler ışığında bir yarışma düzenlenerek bir imar planının çıkarılması istenmiştir. Yarışma için dört önemli şehir plancısı çağırılmıştır. Bunlar Alman Herman Elgötz ve Fransız şehirciler olan Alfred, Lambert ve Prost'dur. Ancak Henri Prost, yarışmanın yapıldığı dönemde Paris Bölge Planlama Kurulu Başkanı olarak görev yaptığından daveti geri çevirmiştir. Geriye kalan üç planlamacıya gerekli bilgiler ve haritalar sunulmuş; rapor hazırlamaları istenmiştir. Sunulan raporlar arasından Alman şehir planlamacısı Elgötz'e ait olanı seçilmiştir. Elgötz tarafından hazırlanan rapor incelendiğinde şehrin tarihi dokusunun ve doğal güzelliklerinin vurgulandığı; dönemin ihtiyaçlarına göre yapılacak düzenlemelerde bu iki unsura önem verildiği görülmektedir. Bu plan için Elgötz ile belediye arasında herhangi bir anlaşma yapılmamış, dolayısıyla plan hayata geçirilmemiştir. Ancak Elgötz tarafından hazırlanan ulaşım şemalarının daha sonradan yapılacak çalışmalara öncülük ettiği bilinmektedir. Bu yönüyle 1933 yılında Elgötz tarafından hazırlanan imar planının modern İstanbul'un imarının temellerini attığını söylemek mümkündür. İlk planlama girişiminin ardından 1936 yılında Fransız şehir plancısı ve mimar olan Henri Prost'tan bir plan daha hazırlaması istenmiştir.

Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan modern kentleşme mirasının kent mekanını üreten süreçlerden ve kent planlaması etkinliklerinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Cumhuriyet'in modernite projesinin ana hedeflerinden biri kentlerin modern şehircilik ilkelerine uygun bir şekilde ve modern toplumun yeni alışkanlıklarını destekleyecek şekilde düzenlenmesidir. Buna göre 1950 öncesi dönemin belirleyici düşüncelerinden birisi çağdaş kentler yaratma arzusudur. Literatür incelendiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nde kentleşmenin ve kent planlamalarının başlangıcının Ankara'da yapılan düzenlemeler olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak kapsamlı

olarak hazırlanan ilk kent planı İzmir'e aittir. Bunun nedenlerinin başında işgalin hemen ardından başlayan büyük yangın gelmektedir. Nitekim çıkan yangınla İzmir'de yaklaşık 300 hektarlık alan kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle İzmir'in yeniden inşası meselesi Ankara içinde öncelikli meselelerden biri haline gelmiştir. Bu konudaki ilk girişim dönemin İzmir belediye başkanı Şükrü Kaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Lozan görüşmeleri için seçilen heyetin içerisinde yer alan Kaya, Paris ziyareti esnasında "*İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tetkik Şirketi*"ni kurmuştur. Kurulan bu şirket İzmir'in ilk imar planı için Henry Prost ile iletişime geçmiştir. Ancak Prost şirkete başka bir şehir plancısı olan Rene Danger'ı önermiştir. Ardından Danger ile görüşme sağlayan İzmir Belediyesi 1924 senesinde bir sözleşme imzalamıştır. Sözleşmeye göre Danger şehrin planını hazırlarken Prost ise danışman-şehirci olarak projede yer alacaktır. 1925 senesinde sözleşmeye uygun bir şekilde hazırlanarak belediyeye sunulan plan İzmir'in bir bütün olarak yeniden düzenlenmesini öngörmüştür. Planın hazırlanmasının üzerine Belediye tarafından kurulan ve bünyesinde İzmirli doktor, mimar ve mühendisleri barındıran bir komisyon planı incelemeye almıştır. Cana Bilsel, komisyonun beklentisinin hem yangından tahrip olan alanların imar edilmesi hem de kent ekonomisine katkıda bulunacak fonksiyonel ve mekânsal bir örgütlenmenin sağlanması olduğunu belirtmektedir.

Danger-Prost planının 1924 yılında teslim edilen ilk nüshasında konut alanları "bahçe-kent" yaklaşımına uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra mevcut limanın Alsancak bölgesinin kuzeyine taşınması, endüstri bölgesinin bu taşınmaya uygun bir şekilde yeniden ele alınması, kentteki iki demir yolu hattını birleştirecek yeni bir merkezin kurulması, endüstriyel bölgenin yalıtım yollarıyla şehirden ayrılması ve yapı yoğunluğunun sağlıklı eşik olarak görülen 350-400 kişi/hektar aralığına çekilebilmesi için yeni konutların inşa edilmesi planda öngörülen düzenlemelerden bir kısmıdır. 1924 yılında teslim edilen Danger-Prost planı endüstri alanları ile limanların konutlardan uzakta olmasını öngörmektedir. İşçiler için ve endüstri alanının dışında ancak bu alana kolayca ulaşılabilecek bir bölgede konut yapılması öngörülmüştür. 1925 yılında İzmir belediyesince onaylanan planın uygulanabilmesi için planda yer alan parseller açık artırma usulüncü ihaleye çıkartılmıştır. Parsellerin büyük bir çoğunluğu bankalar ve esnaf kooperatiflerince alınmıştır. Bu bölgelere bankalar ve iş hanları kurulmuştur. Planın uygulanmaya başlandığı 1925 yılından 1928 yılına kadar şehirde

inşaat çalışmaları oldukça hızlı ilerlemiştir. Ancak 1929 Buhranı İzmir'deki imar çalışmalarının da durmasına sebep olmuştur.

Sonuç itibariyle gerek 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından gerekse 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilen bir dizi kentleşme çalışmasına rastlamak mümkündür. Burada ele alınan çalışmalardan bir kısmının günümüz yerel yönetim ve kent algısı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Örneğin 1839'da hazır hale getirilen Moltke Planı Cumhuriyet döneminde yapılan ilk imar planlarına ışık tutmuştur. Moltke' de elde edilen hem olumlu/olumsuz tecrübeler sonraki planlarda nüfus, coğrafi veriler ve toplumsal yapının bir bütün halde ele alınmasını sağlamıştır. Yanı sıra Altıncı Daire-i Belediye Osmanlı döneminde hayata geçirilmiş ve Türkiye'nin ilk aktif belediyesi olarak görev almıştır. Burada yapılan çalışmalardan elde edilen verim Cumhuriyet dönemindeki belediyecilik anlayışına da yansımıştır. Benzer şekilde 1877 yılında çıkartılan Vilayetler Belediye Kanunu 1930 yılına kadar yürürlükte kalmış ve 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı kanunun da temellerini teşkil etmiştir. 1882 tarihli ilk İmar Kanunu planlı döneme kadar gerçekleştirilen birçok mevzuat çalışmasına öncülük etmiştir. Örneğin "Belediyeler yeni yapılacak sokakların ve yolların haritalarını çıkartarak halka ilan edecektir." İfadesi İmar Kanunu'nda yer almıştır. Bu ifadeye benzer şekilde 1930 tarihli Belediye Kanunu ve 1933 tarihli Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'nda yer verilmiştir. 1912 yılında çıkartılan Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Örneklerden anlaşılacağı üzere özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında gerçekleştirilen bir dizi yasal düzenleme Türkiye Cumhuriyeti'nin yerel yönetim mevzuatını bir şekilde etkilemiştir. Buradan hareketle II. Mahmud dönemi ve sonrasında Tanzimat Dönemi kentleşme algısının erken cumhuriyet dönemindeki çalışmaları etkilediğini söylemek mümkündür.

Günümüz kentleşme dinamikleri ile 19. Yüzyıldaki kentleşme çalışmaları arasındaki bağın tam olarak anlaşılabilmesi için burada ele alınan mevzuat çalışmalarının yanı sıra diğer padişah beratlarının, fermanlarının ve yabancı literatürde yer verilen imara dair yazıların incelenmesi mümkündür. Bu yolla yapılacak kıyasların planlı dönem kentleşme çalışmalarının temelleri hakkında da bilgi sağlayacağı açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adam, M. (1985). *Ankara'da Kentsel Yaşam*. Mimarlık Dergisi. Yıl: 23- Sayı: 2-3
- Akın, E. (2007). *Kentsel Gelişme Ve Kentsel Rantlar: Ankara Örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, I. (2010). *İstanbul'u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı, 2000'den kesitler II: Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları*, Doktora Araştırmaları Sempozyumu Kitabı, ed. Elvan ERGUT, B. İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları ve ODTU Yayınevi.
- Akpınar, I. (2014). *The Rebuilding of İstanbul Revisited: Foreign Planners in the Early Republican Years*. New Perspectives on Turkey. 50. 59-92.
- Akyıldız, A. (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyol, İ. H. (1940). *Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji*. İstanbul: Maarif Vekaleti.
- Altın, Y. (2006). *İstanbul Metropolitan Alanında İmar Planı Değişiklikleri İle İlgili Bir Analiz*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ankara İmar Raporu (1937)* İstanbul: Alaaddin Kırıl Basımevi.
- Aslanoğlu, Rana (2000). *Kentlerin Kökeni Üzerine Bir Değerlendirme: Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Aslantürk, A. Y. (2018). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Şehirlerinde Taşrada Yerel Hizmetlerin Yeniden Örgütlenmesi*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 10(4).
- Atauz, S. (1986). *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Atay F. R. (1984). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Ateş, E. (1999). *Kent Planlamasına Halkın Katılımı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Avdan, F. (2009), *Cumhuriyet Dönemi Kentleşme Sürecinde Planlama Deneyimi: 1930-1980 İzmir Planları*. Kocaeli: Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Aybay, R. (1970) *Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aydemir, Ş. S.,(1999). *İkinci Adam*. İstanbul: C.II,Remzi Kitapevi.
- Ayverdi, E. H. (1958). *XIX. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: Şehir Matbaası.
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Bayındır U., S . (2007). *Atatürk Dönem İnde İstanbul'un İmarı Ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936- 1939)*. Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. 16 (48).
- Bayram, P. (2017). *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Kentleşme: Yönetmelik Reformları İle Osmanlı Aydınlarının Kent Üzerine İzlenimlerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi. (VIII-II). 227-244.
- Beydilli, K. (2003). *MAHMUD II*. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-ii--osmanli> (03.08.2021).
- Bilsel, C. (2009). *İzmir'de Cumhuriyet Dönemi Kent Planlaması(1923-1965): 20. Yüzyıl Kentsel Mirası Ve Kamusal Mekânlar*. Ege Mimarlık. 19 (71). TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi.
- Cengizkan, A., (2004). *Ankara'nın İlk Planı 1924-25 Lörcher Planı: Kentsel Mekan Özellikleri. 1932 Jansen Planına ve Bugüne Katkıları, Etki ve Kalıntıları*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı ve Arkadaş Yayıncılık Ltd. Ortak Yayımları.
- Cerasi, M. M. (1999). *Osmanlı Kenti-Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. İstanbul: Altan Matbaacılık.
- Cumhuriyet Halk Partisi 1935 Programı*. TBMM Açık Arşivi. 1936. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/549/197000602.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (erişim tarihi: 06.08.2021)
- Çan M. F. (2013). *Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi*. Fırat Kalkınma Ajansı Kentleşme Sempozyumu.

- Çelik, Z. (2019) *19. Yüzyıl Osmanlı Başkenti*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DABOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)*, Evkaf Fonu, Dosya No. 26845.
- Demir, K. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Yerel Yönetim Kültürü* . Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 21 (2) , 429-452 . DOI: 10.16953/deusosbil.472596
- Demir, Ö., ACAR, M. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Engels F. (1974). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. Ankara: Sevinç Matbaası Sol Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000). *Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi Ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme*. Ankara: OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 11.
- Ergin, O. N. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. İstanbul: İ.Ü.H.F. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, No:3
- Erkan, R. (2010) *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları. II. Baskı.
- Findley, C. V.(1994). *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Babıali (1789- 1922)*. (Çev.) Latif Boyacı ve İzzet Akyol. İstanbul: İz yayıncılık.
- Gençoğlu M. (2011). *1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(1): 29-50.
- Goodall, B. (1972). *The Economics of Urban Areas*, Oxford: Pergamon Press.
- Göle, N. (1994). *La Revendication Democratique de l'Islam*. Yerasimos, Stéphane (der.) *Les Turcs: Orient et Occident, Islam et Laïcité*. Paris: Editions Autrement, s.126-137.

- Gülersoy, Ç. (1985). *İstanbul Estetiği. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.* (3): 905-912. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, A., Dülger, B. (2017). *Siyasal Şiddet Nedeniyle Kente Göç Eden Ailelerde Sosyal yapı ve Kentsel Bütünleşme Sorunsalı.* Enderun Dergisi. 1(2).
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü: Yapı.* İstanbul: Endüstri Merkezi Yayınları.
- İnalçık, H. (1973). *İstanbul.* TDV İslam Ansiklopedisi. s.224-248. islamansiklopedisi.org.tr/istanbul#3-turk-devri (05.01.2022)
- İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Raporlar, Kısım I, s. 10.
- İsbir E. (1991). *Şehirleşme ve Meseleleri.* Ankara: Gazi Büro Yayınları.
- İstanbul Şehir Planı (1935),* Arkitekt Dergisi, Cilt 1935, Sayı 2, http://dergi.mo.org.tr/detail.php?id=2&sayi_id=43 (erişim tarihi: 08.08.2021)
- Kahraman, H. B. (2001). *Ankara, bir şeyler.* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaştan, Y . (2010). *Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu .* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 7 (1). 65-76 .
- Keleş, R. (1997). *Kentleşme Politikası.* Ankara: İmge Yayınevi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: TDK. 3. Baskı.
- Keleş, R. (2012). *Yerinden Yönetim ve Siyaset.* Genişletilmiş 8. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keyvanoğlu, M. C. (2017). *1870 Büyük Beyoğlu Yangını.* Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 169-189.
- Kılıçbay, M. A. (1993). *Şehirler ve Kentler.* Ankara: Gece Yayınları.
- Lefebvre, H. (1998). *Modern Dünya'da Gündelik Hayat.* İstanbul: Metis Yayınları.

- Oktay, T. (2020). *1920-2020 Döneminde Türkiye 'de Belediyelerin Gelişimi*. Medeniyet Araştırmaları Dergisi. 5(2) 171-223.
- Orha. Z. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Ve Altıncı Daire-i Belediye Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Ortaylı, İ. (1974). *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1880)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ortaylı, İ. (1978). *İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış*. Ankara: Amme İdaresi Dergisi. Cilt 10 Sayı 2..
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yayını.
- Ortaylı, İ. (2021). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Kronik Kitap.
- Ökmen, M. (2002). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Kent ve Kentleşme. Türkler*, (Editörler: H.C Güzel, K.Çiçek, S.Koca). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. Cilt:17.
- Önver, Ş. B. (2019). *Altıncı Daire-i Belediye ve Günümüz Belediye Hizmetleriyle Karşılaştırılması*. Takvim-i Vekayi. Cilt: 7 No: 1.
- Özcan K. (2006). *Tanzimat'ın Kent Reformları*. İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2.
- Özek, Ç. (1973). *Türkiye'de Şehirleşmenin Ana Nitelikleri ve Ceza Adaleti Yönünden Yol 168 Açabileceği Sorunlar*. Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adaleti Sorunları Sempozyumu. İstanbul: İ.Ü. Huk. Fak. Ceza Hukuku ve Kriminoloji Ens. Yayını Fakülteler Matbaası.
- Özkan, S. (2011). *Ankara'da Kentleşme Sürecinde Konut Sorunu*. Ankara: Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Özkan, S. (2018). *Başkent Ankara'nın Kentleşme Sürecinde Konut Sorunu*. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi. Cilt 7 Sayı 20.

- Öztaş, E. (2004). *Türkiye’de Kentleşmenin Belediyeler Üzerine Etkisi*. Sakarya: Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi SBE.
- Öztürk N. (1995). *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti*. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/evkaf-i-humayun-nezareti> (27.12.2021).
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1992). Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri. Ankara: OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 3.
- Sunay C. (2002). *Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası 1*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (3) 2002/1.
- Şahin, İ. (2010). *Osmanlılarda Şehir*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi. c. XXXVIII.
- Şengül, H. T. (2009). *Türkiye’de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine: Bir Dönemleme Girişimi*. O. Bensoy (Haz.). *Kentsel Çelişki ve Siyaset* (s. 97-153). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şinik, B., Uçar, A. Yılmaz ve Dik, E. (2016). *1924 ve 1926 Tarihli Belediye Kanunu Layihaları: Cumhuriyet Belediyecilik Anlayışının Kurucu Adımları*. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. 25 (2).
- Tankut, G. (1972). *Cumhuriyet Döneminin İlk Toplu İmar Deneyimi: Ankara*. Ankara: Amme İdaresi Dergisi, cilt 16, sayı 14.
- Tankut, G. (1988). *Ankara’nın başkent Olma Süreci*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi 8:2.
- Tekeli İ. (1985). *Kentler ve Kentleşme*. İstanbul: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 4.
- Tekeli İ. (2011). *Türkiye’nin Kent Planlama ve Kent Araştırma Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli İ., İlkin S. (1990). *Mustafa Celaleddin Bey’in ‘Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükaleme’ Adlı Risalesi ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İmar Kavramının Gelişimi Üzerine Düşünceler*. Ankara: XI. TTK Kongresi (5–9 Eylül 1990), c.IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Tekeli, İ. (1980). *Urban Patterns In Anatolia: Organization And Evolution*. Philadelphia: Conservation as Cultural Survival, ed. Renata Holod, Philadelphia.
- Tekeli, İ. (1980b). *Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri*. Ankara: Türkiye’de İmar Planlaması. (Der. Tamer Gök). ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- Tekeli, İ. (1981). *1923–1950 döneminde Çorum’daki Gelişmeler*. Çorum: 5. Hitit Festival Komitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyet’in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Tezcan, M. (1995). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Toprak, Z. (1990). *Tanzimat’tan Cumhuriyete Şehremaneti*. Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl (Uluslararası Sempozyum). Ankara: Metropol İmar A.Ş. Yayınları.
- Turan, Ş. (1963). *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*. Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi. 1(1).
- Turan Ş. (2005). *Mimarbaşı*. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mimarbasi> (04.08.2021).
- Uğurlu, Ö. (2010). *Kentlerin Tarihsel Gelişimi*. (Ed. Ö. Uğurlu, N.Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, M. Şiriner). Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Vilma, H. M. (2011). *Urban Aesthetics And National Identity: The Refashioning Of Eastern Mediterranean Cities Between 1900 and 1940. Planning Perspectives*. https://www.researchgate.net/publication/263616049_Urban_aesthetics_and_national_identity_the_refashioning_of_Eastern_Mediterranean_cities_between_1900_and_1940 (erişim tarihi: 30.12.2021)
- Yavuz, F. (1952). *Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Yavuz, F. (1981). *Başkent Ankara ve Jansen*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 1/7.
- Yazıcıoğlu R. (1996). *Demokratik Katılım ve Yeniden Yapılanma*. Şehir ve Yerel Yönetimler (Editör: V. Akyüz, S. Ünlü). İstanbul: İlke Yayını.
- Yenen, Z. (1999). *Osmanlı Dönemi Türk Kentinde Planlama Kültürü*. İstanbul: III. Eyüpsultan Sempozyumu.
- Yılmaz, N. (2004). *Farklılaştırıcı Ve Ayırıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme*. İstanbul: Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi.
- Yörükoğlu F. (2009). *Türk Belediyeciliğinin Gelişim Süreci*. Mevzuat Dergisi. 12(135).

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Sanayi Devrimi Öncesi ve Sonrası Kentsel Gelişim.....	27
Tablo 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentleşme.....	29
Tablo 3: 1912-1927 Kent Nüfusları	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Sümer Kent Modeli	20
Şekil 2: Antik Yunan Kent Örneği.....	21
Şekil 3: Orta çağ İslam Kenti Modeli	24
Şekil 4: Burgess Kent Modeli	28
Şekil 5: Mamuriye ve Cedidiye Mahalleleri/Konya	68
Şekil 6: Boşnak ve Hamidiye Mahalleleri/Ankara	69
Şekil 7: Carl Lörcher Planı (Cengizkan, 2004).....	101
Şekil 8: Herrman Jansen Planı (<i>Yavuz, 1981, s. 29</i>)	103
Şekil 9: 1938 Henri Prost Planı (Akpınar, 2004).....	109
Şekil 10: Danger-Prost Planı (Ville of Smyrne) (Vilma, 2011).....	111

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı: Muhammed Kasım KAVAK

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Selçuk Üniversitesi (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce (C1)

İletişim

Adres: Barış Mahallesi 70 Nolu Sokak Yalçın Vista Sitesi 6/10 Safranbolu/Karabük

Akademik Çalışmaları

- KAVAK, Muhammed Kasım (2021). “E-Belediye”, Edt. Yasin Taşpınar, “Dijitalleşme”, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KAVAK, Muhammed Kasım (2018). “Negative Stereotypes In The Process Of Social Construction Of Islamophobia: A Study On The Concept Of Jihad”, Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi, ISBN 978-605-7875-38-9.

Tarih : 10/05/2022